Marfat.com

Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

Marfat.com

Marfat.com

تاریخ سورتھ

(مولفہ)

محمد اسلامی ذخیرہ

شمبھو پرساد ہرپرشاد دیسائی

شائع کردہ
انڈین کونسل آف ہسٹاریکل ریسرچ
۳۵-فیروزشاہ روڈ، نئی دہلی ۱۱۰۰۰۱

Marfat.com

134114

جملہ حقوق بحق انڈین کونسل آف ہسٹاریکل ریسرچ نئی دہلی محفوظ

سنہ اشاعت ۱۹۸ء

تعداد ۵۰۰

کتابت .... خلیق ٹونکی

طباعت: جید برقی پریس، بلی ماران، دہلی ۶

قیمت سو روپے

اسٹاکسٹ:

ادارہ ادبیات دلی

۲۰۰۹ - قاسم جان اسٹریٹ، دہلی ۶

Marfat.com

فہرست

تاریخ سورٹھ

شمارہ	عنوانات	صفحات نقل ہذا
۱	در سبب تالیف تاریخ	
۲	دربیان سرکار جونا گڈھ	۶
۳	دربیان صوبہ سورٹھ	۱۴
۴	دربیان کاٹھیاواڑ	۳۸
۵	دربیان پوربندر	۴۰
۶	دربیان گونڈل	۵۱
۷	دربیان موروی	۵۳
۸	دربیان بھاونگر	۵۴
۹	دربیان جھالاواڑ	۵۷
۱۰	دربیان راج ہا بلدہ جونا گڈھ	۶۰
۱۱	دربیان حکومت رائے زادگان	
۱۲	حکّامان پادشاہانِ دہلی و احمد آباد	۹۵
۱۳	نواب بہادر خان بابی (اوّل)	۱۰۷
۱۴	نواب مہابت خان بابی	۱۰۷
۱۵	نواب حامد خان بابی	۱۲۸

Marfat.com

۱۶	نواب بہادر خان بابی دویم	
۱۷	کیفیت نگر وراج ہالیش جام خاندان	۲۴۱
۱۸	جام راول	۲۴۲
۱۹	جام ویبھاجی بن راول	۲۴۹
۲۰	جام ستاجی بن ویبھاجی	۲۴۹
۲۱	جام لاکھاجی بن اجاجی	۲۵۹
۲۲	جام رن مل جی بن لاکھاجی	۲۵۹
۲۳	جام رائے سنگھ بن لاکھاجی	۲۶۲
۲۴	جام تماچی بن رائے سنگھ	۲۶۲
۲۵	جام لاکھاجی بن تماچی	۲۶۳
۲۶	جام رائے سنگھ بن لاکھاجی	۲۶۳
۲۷	جام تماچی بن رائے سنگھ	۲۶۴
۲۸	جام لاکھاجی بن تماچی	۲۶۶
۲۹	جام جساجی بن لاکھاجی	۲۶۷
۳۰	جام ستاجی بن لاکھاجی	۳۰۶
۳۱	جام رن مل جی بن ستاجی (جساجی)	۳۱۲

Marfat.com

اوم

مقدمہ

در ماہ ستمبر ۱۹۷۳ء در مجلسِ یونیٹ آف انڈین کاؤنسل آف فلاسفی ریکل ری سرچ بہ بڑودہ رفتہ بودم۔ آں جا در میانِ مشورہ گفتم بہ دکتر مصرا کہ اتفاقاً یک نسخہ تاریخ سورتھ در دستِ من افتادہ است و ارادہ ترجمۂ آں کتاب در زبان گجراتی یا انگلیش کردن می دارم۔ آں مشہور عالم دانِ تواریخ مرا اشارہ کردہ فرمود کہ پیش از ترجمہ تصحیحِ این نسخہ ضروری است۔ مرا ایں صلاح پسند آمد و دست بر ایں کار بستم۔

چوں کہ پدرِ راقم تاریخ سورتھ (گجرات) دیوان امرجی، برادر مادر جدی من بود و چوں کہ ملک، سورتھ وطن مالوف من است و زیرا کہ در نوکری سرکار، بسیار از دیہات و ہر یک شہر و شہرک و شہ کتامش بیرون تاریخ آوردہ است ملاقات کردہ ام۔ تصحیحِ این کتاب فرض وقت می شمرم۔

شری موہن لال دیوان و شری شری نواس بخشی و شری پشپ کانت دھولکا، کیوریٹر جوناگڈھ میوزیم و پروفیسر احمد نور قریشی کہ مرا نسخہ ہائے تاریخ باخوشی و بے شرط دادند و بآں ائمہ دوستاں سپاس گذاری می نمایم و خاصتاً دکتر ستیش چندر مصرا

Marfat.com

صدر شعبۂ تاریخ جامعہ مہاراجہ سیاجی راؤ یونیورسٹی کہ مرا خیالِ این کار داد و در تجویز راہ نما شد آں را ہم سپاس گذارم۔

ممکن است کہ در این نسخہ چند اغلاط ماندہ است۔ امید دارم کہ خواندگان آں را در گذر خواہند کرد۔

شمبھو پرساد دھر پرشاد دیسائی

Marfat.com

فہرست

تاریخ سورٹھ

شمارہ	عنوانات	صفحات نقل ہذا
۱	در سبب تالیف تاریخ	
۲	در بیان سرکار جوناگڈھ	
۳	در بیان صوبہ سورٹھ	
۴	در بیان کاٹھیاواڑ	
۵	در بیان پوربندر	
۶	در بیان گونڈل	
۷	در بیان موروی	
۸	در بیان بھاونگر	
۹	در بیان جھالاواڑ	
۱۰	در بیان راج ہا بلدہ جوناگڈھ	
۱۱	در بیان حکومت رائے زادگان	
۱۲	حکّامان پادشاہانِ دہلی و احمد آباد	
۱۳	نواب بہادر خان بابی (اوّل)	
۱۴	نواب مہابت خان بابی	
۱۵	نواب حامد خان بابی	

Marfat.com

۱۶ نواب بہادر خان بابی دوئم
۱۷ کیفیت تگر وراج ہالیش جام خاندان
۱۸ جام راول
۱۹ جام ویبھاجی بن راول
۲۰ جام ستاجی بن ویبھاجی
۲۱ جام لاکھاجی بن اجاجی
۲۲ جام رن مل جی بن لاکھاجی
۲۳ جام رائے سنگھ بن لاکھاجی
۲۴ جام تماچی بن رائے سنگھ
۲۵ جام لاکھاجی بن تماچی
۲۶ جام رائے سنگھ بن لاکھاجی
۲۷ جام تماچی بن رائے سنگھ
۲۸ جام لاکھاجی بن تماچی
۲۹ جام جساجی بن لاکھاجی
۳۰ جام ستاجی بن لاکھاجی
۳۱ جام رن مل جی بن ستاجی
(جساجی)

Marfat.com

اوم

تاریخ سورتھ

شری سانب سدا شیوای نمہ

ذکر آں سلطانؒ اسلاطین از حوصلۂ تقریر دور ودر وصف آں خاقان الخواقین، تحریر معذور۔ بر ہر برگے کہ شمۂ شمیم از مہرش وزید بزد نہال گشت وبر ہر فردے کہ صور قہرش دمید زمین و زمان از او بر گشت وہر کسے کہ در بستانِ قبولش بار یافت از شاخِ سعادت باریافت وبر آں کہ لمعہ از انوارش نتافت، دولت از او روتافت

رباعی:—

(۲) پادشاہے کہ پادشاہاں را = پادشاہی زفرشوکت اوست
کل موجود ازوضع وشریف = بہرہ یابان زخوانِ نعمت اوست
در بارگاہِ سطوتش دین و مذہب نامنظور
و در عتبۂ عظمتیش قوم و فریق نامشکور

الف (۱) شنکر جگت پتی۔ ب + ث بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔

(۲) بیت۔

Marfat.com

ادیم زمین سفرهٔ عام اوست ــــ برایں خوان یغما چہ دشمن چہ دوست

ہر کہ را خواہد از خراج گذاری بہ تاج داری رساند و آں را کہ داند کہ از جہاں داری دربارۂ خاکساری دواند فاعل مختار است و قادر جبّار آمین۔

ایں کم ترین ناگران رن چھوڑجی ولد امرجی دیوان بر منتظرانِ اخبار و طالبانِ اسمار واضح[1] می گرداند کہ تواریخِ شاہان ہند و گجرات اکثر بہ مطالعہ آمدہ[2] گفتہ را گفتن و سفتہ را عبث پنداشتہ بہ سرخی از سوانح[3] سرکار جوناگڈھ و ہالار و راجہایش بہ تعظیم[4] زاد بوم خویش چناں کہ از ناقلان شنید و از عاقلان تویسندہ بہ معرض بیان آوردہ۔ واللہ اعلم بالصواب۔

در بیان سرکار جوناگڈھ:

کم و کیف ایں قلعہ کہ بہ زبانِ سنسکرت[5] کرن کوبج نامش مسطور است در پرمہاس کھنڈ اندراج یافتہ محتاج تسطیر نیست ــــ حال آں چہ

---

(۱) واضح
ش (۲) آوردہ
ل (۳) سوانح
ل (۴) تعظیم و تکریم
ل (۵) سنسکرت

Marfat.com

رو نمایا[1] برپا است به قلم می آرد۔

ارک قلعہ کہ اوپرکوٹ نام است۔ درایت مستین سنگین در دامن کوہ گرنار کہ ذروہ اش سرش بہ فلک می رساند باہشتاد و چہار برج و دو دروازہ دو دریا[2] یکے بہ نام اڑی و دیگر بہ نام چڑی کہ کنیزگان راجہ[3] بنا کردہ اند۔ یک چاہ کہ از راجہ نوگھن یادگار است سرکوب اعدا خندقش کہ از شیب قلعہ سنگین بریدہ، عمارت فصیل و برج ساختہ اند۔ افتادگان راخبر از قعر تحت الثریٰ می دہد۔ گرد برگرد محاطرہ[4] از جانب مشرق زیر سنگ رامی بریدہ اند کہ وقت کار از آں ممر بکوہ می تواں رفت یا آں کہ آذوقے و کمک می تواں آورد۔

واز بعضے ناقلان باستماع آمدہ کہ حصار اوپرکوٹ تعمیر کردہ راجہ اگرسین[5] جادو دست و وقتے کہ از بلدۂ[6] متھرا جادواں از خوف کال جون شاہ خراساں در بلادِ سورٹھ آمدند بنا کردہ۔

نیز می گویند کہ در سونت یک ہزار و پانصد و ہفت مرمت قلعہ اوپرکوٹ راجہ منڈلیک از سر نو مرمت کرد[7]۔

ایضاً در سلطنتِ شاہ اکبر عیسیٰ خاں[8] کہ از سندھ بہ صوبہ داری

ش (۱) برہما است

د (۲) دادہ

ل (۳) کھینگار گوکھن

ل (۴) افتادکار

ب (۵) راجہ اوگرسین

ب (۶) بلاد

ب (۷) مرمت کرد

ب (۸) اکبر شاہ عیسیٰ خان

Marfat.com

منصوب گشت و رسونت یک ہزار و شش صد و سی و ہفت[1] قلعۂ شہر پناہ با یک صد و چہاردہ برج و پنج در او نیز کشادہ و چہار بند بنا نہادہ بہ تجدید میرزا عیسیٰ ترخان در سونت یک ہزار و ہفت صد و ہشیر[2] دہ شکست در یخت عمارتِ قلعہ فرمود۔

در ظاہر شہر تالاب کھوکھریہ و جھابریہ و پری و سیہڑ و باگیسری و جمیل شاہ و کنور و برساو بندراون و دیگر کنڈ و غیرہ حوض یات راما کنڈ و برہم کنڈ و پاتال کنڈ[3] و سرسوتی کنڈ و کیلاس کنڈ و غیرہ حوض ہا بہ آب زلال ملیب و پورجات بنام کہام دہرول دماندن پور و جوشی پورہ و دولت پورہ و تیمبا داری و ہارا گڈھ۔

و مکان بارہ شہید کہ در جنگ سدھراج جے[4] سنگھ در سونت یک ہزار و سہ صد و نود و پنج بکار آمدہ۔

باغات:۔ بشارت باغ و سردار باغ و بہادر باغ و غیرہ بہ شگفتگی و تازگی مرتب اُمرای با سرای بساتین و انبیر با بینای سرفراز زمان درج یاقوت در بر و کہری را قبائے زعفرانی میسّر دلِ دشمنانش از خارِ مغیلان خار خار و چشم ناتوان بینان بہ مشاہدہ گلزارش زار زار۔ بہ تماشائی آبش زہرہ اعدا آب و تباب آفتابِ میدانش سالکانِ بتاب از

ث (۱) ۱۶۳۸ + ب ۱۶۳۵ + الف ۱۶۹۰

ث (۲) ہشرد + وہشرد + ب ۱۷۱۸ + وہشت ہد۔

ب (۳) و دیگر پاتال کند

الف (۴) جے سنگھ چوڑا سمہ

Marfat.com

شاخ شوک سینہ آیندگان شاخ شاخ دوندگاں را از تراشش سنگ لاخ کفِ پالاخ لاخ صحرائے گل خیزش اگر روضاتِ کشمیر بخواب بیند گل بچشم چیند والحانِ مرغان جنگلی اگر شنود طوطی نامہ در شکنج جلا نشیند۔ مشائخان از درخت سیتارام برمی خورند و طفلان ناگر در موسم بہار از مطالعش، گلستان و بوستاں بہرہ وراند سرایان جوناگڈھ ناگر برہمنان را کہ حافظ وید مجید و ناظر کتب توحید زبانش قاطع عامات ولسانش قامع مرگِ مفاجات است۔ اگر خواہد بہ یک نگاہ توجہ از آفات مہلک نگاہ دارند و با اندک بارقہ چشم شاہانہ را در حلقہ گدایان در آرند۔

و ناگران را کہ از انقلاب زمان بہ صدماتِ عساکرِ مسلمین و دکھنیان از زمین داری اولکہ پڈنگر، بیس نگر، تہراد، سالقودر، وغیرہ برآمدہ بودند و برہم کھتریان را کہ بہ زیور علم آراستہ و بہ شمشیر شوکت[1] پیراستہ بدرایت[2] و امانت شئون و بہ سخاوت و شجاعت ممنون انگاشتہ بود بہ بخشش مناصب و جاداد حشم و خدم و خدماتِ لائقہ مواجب شائستہ نواختہ آباد نمود و پروانہ نوشتہ داد کہ تا ابد[3] ہر بہ رسوماتِ سلطانی و لوازم[4] دیوانی و مال واجب و محصولِ مال و باز پرس قضیۂ بین القوم خود با معاف و مرفوع القلم است و نیز[5] بر یک تختہ سنگ لعنت بر کسے کہ خلافِ

ث (۱) بشوکت شمشیر

ب (۲) بدیانت

ت (۳) ابدالله

ب (۴) لوازمات

ب (۵) محصول۔ نیست

Marfat.com

این قاعده به عمل آرد لونو لیسانید در وسطِ بازار نصب کرده۔ به فضلہٗ و کرمہٖ[1] تا این زماں ہماں قاعدہ مستمرہ مروّج است۔

برہمنانِ گرنارہ و اہیران و راجپوتان و کہانٹ و کولی و راجپوتان پرمار و باگھیلہ و چوڑاسمہ و سارست۔ سورٹھیا ہا و چند قوم دیگر کہ بنام سورٹھیا مشہور است از قدیم الایّام ساکن این بلدہ اند۔ از آں پس چند اقوام ہندو لوہانہ و بھاتیہ و سارست و کھتری و سائر قبائل و عشایر مسلمین سندھی[2] راجہ نوگہن آوردند و حکامان سلاطین احمد آباد و دہلی فرقۂ سادات و بلوچ و لودی و افاغنہ را بکفاف معیّن و وظائف مقرّری در این دیار نگاہ[3] داشت مزار عان از گجرات آمدند۔

مشرق رو بلدہ کوہ گرنار کہ از شوکتِ قلعہ اش چرخ پہلو می دزدد و از صدمتِ سنگش زمین بر خود می لرزد۔

بیت:-

ز تیغش خراشیدہ روئی فلک
ز سنگش تراشیدہ پائے فلک
آتش صحرایش نوانیان را نوراً علیٰ نور[4]
و ناریان را سرمایہ سرور

ب (۱) کرمہ، نیست
ب (۲) راد نوگہن
ث (۳) نگہ داشت
ب (۴) انوار

Marfat.com

وموسویان را شعلۂ طور
وملایکان را شمعِ حجلۂ حور

بالائے کوہ دیوالہ شری گیر ناری بھوانی ماتا کہ شہرہ آفاق است بجائے طُرّۂ شاہد کوہ گیر تار مزیّن عالم عالم طوائف چہ ہندو چہ مسلمین بہ دیدارِ آں مبنع الزوار با منتہائے می آیند۔ آبشار ہائے رواں و میوہ جاتِ فراواں و نباتات کار آمدنی بسیار و اجزائے ادویات بے شمار۔ چشمہ گوموکھہ و کمنڈل باکوشر دعوئ ہم سری دارد و شکر کوی و بھیم کنڈ و ہاتھی پگلہ با سلسبیل دعوی ہم سری۔

دیوالہ کہ مقابل قلعہ است بنا کردۂ بستو پال[1] و تیج پال۔ بقال است چناں گویند کہ زنے بیوہ بہ دیدارِ راہبے رفت از زبانش برآمدہ کہ از ایں زن دو پسر نامی پیدا خواہند شد کسے گفت کہ ایں زنِ بیوہ است از او پسر چگونہ و چوں خواہد در آں اثنا شخصے مسافر شتر سوار کہ خوابیدہ بود ایں سخن بگوشش رسید۔ فی الحال برخاستہ آں زن را گرفتہ بر شتر سوار نمودہ بہ خانہ رفت۔ از او دو پسر پیدا شدند[2]۔ یکے را بستپال و دیگرے را تیج پال نام نہاد[3]۔ مومی الیہ ہا در سونت ۱۲۷۷ پھاگن شد و شم دیوالہ بنا کرد[4]۔

دیوالہ بزرگ کہ بر بھیم کنڈ مشرّف است در سونت ۱۵۱۹ بیساکھ[5]

ش-ب (۱): بیج پال صحیح وستو پال است

ش (۲) پیدا کرد

د (۳) نقل در دیوان نسخ۔ نیست

ش (۴) بنا نہاد

الف (۵) کارتک۔

Marfat.com

شود پونم راجہ شت رتھ بنا کرد و قلعہ و محالات راہ کہنگار از سنگِ سیاہ بر افراشتہ و بت خانہ شاہ کان متعدد آراستہ حجرہ ہائے چوراسی اگرچہ خانہ خدا نہ تواں گفت امّا احدی از خانۂ خدا خالی نیست۔

گویند کہ برنج ہزار سال منیم ناتھ قوم جادو گوسفندان دختار یرد جامو شان کہ برائے ضیافت برات از دواجش آوردہ بودند غوغائے او را نالہ فریاد داد خواہان شمردہ رہا کرد خود ہم حبّ الدنیا را اس کل خبیثہ گذاشتہ بر کوہ بریاضت نشست کنشتِ او موجودہ در سونت یک ہزار و سی صد و سہ در عمل راجہ مندلیک بنا کرد۔

از جونا گڈھ تا چیلہ دتاتری کہ اہلِ طریق ویدؔ دتاتری و مسلمین چیلہ شاہ مدار و جوگیان قدم گھورکھ ناتھ و شاہ کان نشست گاہ پارس ناتھ خوانند راہ بالستہ در سونت ۱۲۸۳ (۲) شاہو کار بندر دیو سنگھ جی نام زینہ از دروازۂ قلعہ بالا تا منڈپ مجلس شری گیر ناری زینہ یک ہزار و نود و شش عدد است واز گوموکھ تا ہنومان دھارا نہ صد و شصت و ہشت است برآوردہ جانبِ جنوب چیلہ جمیل شاہ کہ عوام النّاس از مسافت دور بہ زیارت می آیند و فیض یاب می شوند و طرفِ شمال سورج کند و مشرق رو غار کالکا و اوگھڈ و پانڈو (۳) و مڈھی بھارتی باکرامت است و در ہر غار مرتاضان شیر و ار بہ صیدِ آہوئی بخات منزوع نشستہ

ث (۱) دیو۔ الف گورو۔ ب وید + وید برابر نیست۔

الف (۲) نیمبیں ناتہ وسال ۱۸۸۲ + ۱۲۸۳ برابر لیست

الف (۳) پاروکا

Marfat.com

برفرازِ کوہ کہ بہ عرش قرین تواں گفت پیوستہ بہ عبادتِ حق پیوستہ۔

دیوالہ شری بھونا تھ دستراپتہ شورکہ در سالے دو بار مجمع عالی می شود وجماعہ اتیتان وسیّاح بطوف می آیند اسلحہ و دوشالہ وجواہر و مال امتعہ ہر بلاد بہ تجارت می آرند بازار بیع و شراد گرم می کنند۔

از دامنِ کوہ منازل باسم پانچ پانڈو مال پرب و دھولی پرب وسوادوڈی پرب بنابر آسودگی مسافران مرمّت ساختہ اند۔

وبریک پشتہ دیوالہ شری باگھی شری و دامودرائے زینت بخش است وباگی شری کند و مرگی کند بہ آبِ شیریں مالا مال ودامودر کنڈ کہ در آلبش مردگان می گذارد وریوتی کنڈ وجوئے سوورن ریکھا کہ در زمانِ ماضیہ از خاکش زرمی برآمد از پایانِ قلعہ می گذرد دافواہِ عام است کہ دراین جبل چشمہ رسکوپ یعنی آبِ نہاں از چشم مردم است چناں کہ۔

نقل است درقریب العصر برہمن گم گشتہ لب بر لبِ این چشمہ رسید۔ کدو بریمان بستہ درو انداخت۔ ناگاہ آواز بگوشش رسید۔ بہر رانکاتی نامیں۔ یعنی پُرکن بنام رانکا۔ برہمن باوجود تحیّر و تعجّب تشنگی فروشاندہ باز پس کردہ در شہر پدرخانہ آہن گر کہ بر شارع عام بود بہ مینخے سابقہ معرفتی آویختہ بہ حاجت رفت۔ قضارا چند قطراتِ آب بر سندان وتپک کہ زیرش بود اُفتاد۔ ہمہ طلا خالص شد۔ آہن گر بہ این مواہب عظیمے علیہ غیبی پابردہ ہر آہنگی کہ موجود در دوکان داشت بروی پاشید لخ قارون(۲) برداشت۔ چوں برہمن آمد کدو از آب خالی و خانۂ آہن گر از زر

ب (۱) شراکرم　　الف (۲) کوبیر

Marfat.com

پُرسید۔ پُرسید کہ چہ نام داری۔ گفت رانکہ۔ گفت امانتِ تو بہ تو رسید۔

مصرع :۔

ہر چہ نصیب است بتو رسید(۱)

آہن گر از آں زر پارہ بہ برہمن داد۔ واللہ اعلم۔

دو توپ بزرگ از جملہ متاع مغروتہ فرنگیان دیو در قلعہ موجود است توپ مذکور در سنہ ۹۳۷ ہجری در معرکہ تختہ اند یکے یازدہ دست و دیگر نہ دست دراز است۔

بالائے کوہ مثل ہنومان دھارا و پادوکارا مانند بھرو جب و بور دیوی وجٹا شنکر مہادیو و اندریشور و سیدہ کرنی دیوی ماتا و جڑیشور و موچ کند و راج راجیشور وغیرہ بسیار است تا چند نگارد المُشتے نمونہ خروارے

قلعہ اوپر کوٹ بہ مجرّد ایّام ویران افتادہ بود۔ چوں در سونت ۱۸۰۴ مانیسہ کھانٹ بدست آوردہ مصدرِ فتنہ شد۔ از آں روز چوکی می ماند و قضاً عربان برائے تقاضائے زر نوکری قابض شدند نواب صاحبان بابی بعد جنگ و با ادائے صدر خرچ از قلعہ بر آورد۔

دربیان صوبہ سورٹھ

طولِ ایں صوبۂ سورٹھ از بندر گوگھ تا ارمراہ یک صد و دو کروہ و عرض از دیو بندر تا سر دھار ہفتاد و دو کروہ۔ بعضے می گویند کہ تا موضع بوردکہ بر کنار سابرمتی قریب کھنبات است عمل چوڑاسمہ راجپوت بود۔ قلم

ب (۱) ہر چہ نصیب تو است می رسید۔

Marfat.com

روئے چوراسمگاں راسورہٹ گفتہ اند۔

القصّہ درایں سرکار پانصد قریات مال گذار وجوتہ و باالمقطع سی وہفت ہزار و دو صد خانہ و یک لک و بیست ہزار و شصت مردم آباد در گرد و نواح۔

قلعہ مجھوڑی و کھدیپا چہار برجی است۔ پیدائش مع بالوٹہ ہشت لک روپیہ در اکثر محال وقیاس وتخمینہ کہ ہندی آں را ڈہال گویند و در اقل محال خرمن می پیماید بیورہ بر۔ کلبہ می گیرند۔ زکوٰۃ اہلِ سادات و سپاہ و ناگر معاف است۔ رائج الوقت[1] کوری و در ناگر روپیہ چاند شاہی و دیو[2] است[3]۔

دربیان محالات مال گذار یعنی بھوگ وبیورہ زکوٰۃ

درایں سرکار دولت مدار داخل شد پرگنات سالم بنتہلی۔ کویتانہ بہٹہ۔ کیسوج۔ مالیہ۔ مہی یاری۔ دلیساودر۔ چورواڑ۔ بندر بلاول۔ پٹن دیو۔ سوترا پاڑاہ اونہ و دیلوارہ۔

پرگنات مجموعہ۔ جیت پور۔ پور بندر۔ تھانہ دیولی۔ رانپور۔ بکسرہ بیلکھ

ب (۱) رائج کوری۔ ٹ (۲) دیوی۔

ب (۳) بود

Marfat.com

میندر ڈا۔ ڈیروان۔امیرلی۔

درمیان قصبہ بنتہلی

بادو قلعہ سنگین آباد جوئی او جہت و او بین از طرفین می گذرد معبد رامن رائے واندرون شہر است و سورج کنڈ و مزار بہلائی شاہ و آشرم کپیل مُنی و از ایں قصبہ مشہور قصباتیان کہ در زمان سے گذشتہ(۱) راجپوتانِ اراذلہ، مسلمان شدہ از پرگنہ ناگور در ایں جا رسیدہ اند بہ کشت کاری می گذرانند۔

ایں قصبہ(۲) برمدّتے بنام پٹن بود چونکہ دھونڈی مل درویش مسکنش(۳) در کوہستان ڈھانک بود۔ بہ تقریب از روئے غضب دعائے بد کردہ کہ پٹن وٹن یعنی ہر پٹن وٹن ہشتاد و چہار پٹن آں روز بزیر زمین فرو رفت و ایں قصبہ بنتہلی کہ موصوف بود(۴) دفن شد(۵) چناں کہ در ایں وقت ہر جا کہ می کارند پایۂ عمارت و دفینہ ہائے برمی آمد۔ چنانچہ در حکومتِ ایں راقم از تہہ زمین دو اسپ سنگ بہ قدر یک دست مثل مالِ قیمتی در سونت ۱۸۴۲ در صندوقِ

ث (۱) سلفِ راجپوتان

ب (۲) بنتہلی۔

ب (۳) نیست

ب (۴) پتن نام داشت

ب (۵) غرق شد

Marfat.com

سنگ یافتہ بودہ اند۔

دراین پرگنہ بہ سببِ کثرت[1] رود بارد وقتِ بارش کل و خلاب بسیار رود شوار گذاری شود۔ در زمین چاہی سہ موسم زراعت گرنیدہ و نیشکر خوب پیدا می باید[2] و انبہ و گوندہ بسیار است۔

در سونت ۱۸۰۳ کانہوجی مع نواب الدولہ مورچال نمود و مایوس برخاست۔ در سونت ۱۸۲۵ مختار خان[3] بابی بہ دغا قابض قلعہ گشت۔ دیوان جی صاحب پس از مورچال فتح کرد۔ چند سال در قبض جماعہ دار شرف الدین و وعمر دُرا سندھی ماند۔ در سونت ۱۸۵۱ مادھورائے ابنِ خوشحال رائے بغی ورزیدہ قلعہ با اختیارِ خود گرفت۔ بنا بر آخرش ایں راقم را نوّاب صاحب حامد خان از نگر بہ مدد طلبیدہ۔ بہ تقریبِ مصلحت فارج ساختم۔ در سونت ۱۸۶۵ بابا جی صاحب کاربارِی گائیکواڑ محاصرہ کرد امّا ہیچ نہ کشود بے نیل مقصود برخاست۔

دربیان قصبہ کوتیانہ:

باہر دو قلعہ سنگین بر کنار جوئے بھادر آباد ان است۔ می گویند کہ برمدّتِ مدید کنتی نام چارن زنے مورِ شِ خود می چرانید۔ بہ مرور ایّام دیہہ آباد گشت۔ کالی داس نام بقّال حاکم کہ قریب احمد آباد قلعہ بہ نام خود

ب (۱) افزات

ب (۲) می شد

الف (۳) زبردخان

Marfat.com

احداث نموده است قلعه ارک به سنگ مربعه بسا استوار سرکوب پوربندر و بالا ساخت۔

درحینِ عمل مظفّر شاه گجراتی مسلمانان سپاهان افغان شروانی و کهوکهر و ملک جندران وغیرہ آباد شده رفته رفته قوّتے بهم رسانده اکثر اوقات بعنی می ورزیده۔ نعمت خان لودی را حاکم وقت خود نموده۔ چون رنجش پدید آمد قلعه برانه سلطان جی۔ در سونت ۱۸۰۶ سپرد ند باز از او هم متوحش گشته به هاشم خان پسرِ متبنّیٰ نوّاب بهادر خان در سونت ۱۸۱۰ تفویض نموده۔ از او دیوان جی صاحب امرجی پدرِ این راقم به محاصرهٔ محاربه گرفت۔ در سونت ۱۸۴۰ دیوان گوبند جی متحصن شده نوّاب صاحب تا یک ماه دائره و مورچه بندی کرده صلح نمود۔ در سونت ۱۸۵۸ از کلیان هیرجی بقّال که از نوّاب صاحب باغی بود این راقم پس از جنگِ یک ماه فتح نمود۔

قلعه خاگیسری:

قلعه خاگیسری که سابقه این پرگنه با بیست و چهار دیهات به ملوک محمد سندهی در خدمتِ قضا از پیش شاه جاگیر داشت و قلعه دیوڑا از عهدِ دیوان جی صاحب امرجی در سونت ۱۸۳۵ داخلِ این محال است۔

دیوالهٔ باگیسری ماتا و امریشور مهادیو[1] بنا کرد۔ دلپت رام برادر

(۱) این مندر بادر قصبه کوتیانه است۔

Marfat.com

کہتر[۱] ایں راقم و مزار جمن جلال قریب ایں شہر است و گوکرن تیرتھ دیوار مہادیو از ایں جا بر سہ[۳] کروہ جلوہ افروز است۔
اکثر قریات مضافاتش باپور بندر و منگلور مجموع است۔

در بیان باٹوہ:

قلعہ سنگین دارد۔ مانا و در تعلق او است۔ در آں جا مساکن مدمنان است چوں کہ حاکم کھنبات نواب سہراب خاں از گھوگہہ آمدہ شیر زماں خان و دلبر خان بابی را کہ جنگ کردہ بر آوردہ بود[۲] نواب صاحب بہادر خاں ایں محال در جاگیر باہشتاد مواضع در سنہ یک ہزار و ہفت صد و ہشتاد و نہ داد[۳]
اکثر قریاتِ مضافاتش باپور بندر و منگلور مجموع است۔

در بیان منگلور:

بندر منگلور با دو قلعہ سنگین و خندق بر کنارِ دریائے شور است جائے حاکم نشین مواذی دو صد و ہشتاد و یک قریہ پس از انقطاع ہشتاد مواضعات محال باٹوہ تعلق ایں محال است۔
در زمانِ حالیہ رانہ بھان راجہ گھوملی زنِ خود را بے سبب طلاق داد

ش (۱) برادر صغیر۔
ش (۲) نیست
ش (۳) سال نیست

Marfat.com

باز دلش بہ محبت او مائل گشت۔ در بابِ او از پنڈتان فقہہ اِستفسار نمود آں ہا گفتند کہ زنِ مطلقہ وقتے بہم خوابی حلال باشد کہ یک ہزار و ہشت صد عروس برائے ثواب بے ہیچ مواخذہ ازدواج کردہ" باید۔ را نہ بفرمود پنڈتان حجلہ عروسی یعنی چوری از سنگ مربع در سونت یک ہزار و دو صد و شصت و چہار پھاگن دو تیر تیج یک شنبہ عمارت کرد۔ چوری مذکور کہ عمارتِ عالی بود شمس خان نایبِ سلطان پیروز شاہ از پا افگند جامع مسجد کرد و سکندر خان را تھانہ داری در سونت ۱۳۵۰ گذاشت سید سکندر عرف مخدوم جہانیان جہاں گشت ہم رکاب او بودند۔ در ایں جا آسودہ اند۔ سادات اولاد ش تبرکاتِ اولیائے ہفت کشور و تیرہ ہائے علی و پیراہنِ رسولؐ و کاسہ کہ از آسمان چہارم آوردہ اند بہ عالمیان" می نمایند واللہ اعلم۔

در آوانِ ماضیہ زمین دارِ ایں محال راجپوت قوم باگھلہ بودند بہ مرور ایّام قصباتیان از اقوام قاضی و ملک و سادات و بھولواڑیہ" اجتماع یافتہ متسلّط گردید۔ اکثر اوقات بغی و بعض زماں باطاعت حکّام جونا گڈھ یا گجرات می پرداخت۔

چوں کہ عمل شری منت پیشوا باجی راؤ مستقل گشتہ و دنتاجی" برائے

ش (۱) بہ عامیان۔

ب ش (۲) بہولواڑیہ۔

ب ت (۳) ونتاجی۔

Marfat.com

روزه ایکادشس به روز دوشنبه به مسلمان وجینیان تکلیف می داد۔ مطلب عوام النّاس از او رنجیده بودند۔ دراین وقت که شیخ میاں بن شیخ فخرالدین قاضی به زور شمشیر تھانه دار شری منت پیشوا که جادو جسونت نام داشت بدر کرده خود با استقلالِ تمام در سونت ۱۸۰۵ یک هزار وهشت صد و پنج۔ بیست و سیوم رمضان سنه ۱۱۹۶ هجری یک شنبه قابض گردید۔ خراج از کیون و چوراڑ و بٹن و کوڑینار و پوربندر می گرفت۔ گاه گاهے بر اطرافِ کاٹھیاواڑ ترک تازی می نمود و از مالِ صامت و ناطق آن چه می یافت می بُرد و در علوفه سپاهیان می داد۔

دلیسائی گری این محال به ناگران و بقّالان و کھتریان تعلّق دارد۔ شیخ بدرالدین بن قاضی شیخ میاں که در عمل او آبادانی افزود با پوربندر و چوراڑ جنگ ہا کرده عزّتِ مکان نگہداشت به روز بیساک سودا تھم سونت ۱۸۷۱ جان داد۔ و پسرش ابا میاں جانشین شد۔

جدِّ این راقم مردِ خدا پرست و به جمیعِ خصائل حسنه آراسته مهتہ گونوری بن پراگ جی بن گوپال جی بن بیکونتھ جی بن شری پت بن شیوجی نام داشت بدستور گماشته گری[1] و چند قطعاتِ زمین چاہی و بارانی در سوادِ قصبۂ مذکور در ورثش می داشتند۔ از وجه پیدائش آن مصارف زندگی می فرمودند و با اعتقادِ کمال پرستش شرفه شری[2] بوڑھا باوا که عطائے سلطان فرّخ سیر شاه دہلی است و تفصیلش

ب ش (۱)، گماشته گیری۔

ب (۲)، جناب شری۔

Marfat.com

برانیق است۔

نقل است:۔

روزے سلطان محمد اکبر بہ سیر جمنا برآمدند دید کہ بر کنارۂ آب دو زن سبوچۂ آب بر سر رو بہ خانہ خود دارند کہ از دہن زغن موشکی رسید بر پیشش افتاد۔ یک زن بہ مصاحبۂ خود با استحقار گفت کہ دیدی چہ دورِ نا توان رسیدہ کہ این قدر موشکی زغن نتواند برداشت۔ قبل ازاین چہار ہزار و ہشت صد سال مابین کوروان پانڈوان در کورو کھشتر جنگِ عظیم اُفتاد۔ من زغن بودم۔ دست راجہ جائے در رتھ شاہ سندیہ بادو بازو بند برداشتہ بودم۔ اتفاقاً این سخن بہ سمعِ سلطان درخورد۔ لجام است در کشید و از زن تفحص فرمود۔ او بے حجابانہ سخن در آمد کہ من بر ہیکل زغن مخلوق بودم۔ دست راجہ جی در رتھہ کہ بہ تیرِ ارجن[۲] از شانہ قطع شدہ خون[۳] چکان بر زمین افتاد پس از آں من بہ منقار گرفتہ پریدم و بر سرِ درختے نشستم پس از انقراغ تناول گوشت استخواں مع پارہ طلا در چاہے زیر درخت بود فروانداختم حالا۔ ہم بہ کشفِ باطن می گویم کہ اگر کسے پشتۂ خاک کہ بہ انقضائے مدتِ طویل بر آں منجمد شدہ است بکاود نشانِ استخواں و بازو بند بہ مصداق این قول بدست آید

ب (۱) نیست

ب (۲) تیر ساتیکی

ب (۳) خون آلودہ

* شہنشاہ

13414

Marfat.com

شاہ خدمت گاراں را فرستادہ آں پشتہ[1] را کندید ند چاہے از زیر آں برآمد۔ از میان دو شرفہ شیولنگ کہ درمیان[2] بازو بند عز ترصیع یافتہ بود بدست آمد۔ می گویند کہ استخوان آں دست آں راجہ بہ قدر ہشت دست بود۔ چوں بہ حضورِ شاہ ایں مطاف اہل رسید از روئے ایمان در خلوتِ خاص داشتہ روزانہ و شبانہ بہ گل ہائے خوشبو و عطر و گلاب و صندل و زعفران و عود شمع ہائے کافوری و ماکولات و ملبوسات و مشروبات و حلیات پنہاں پرستش از حیثیم رفاضان نالوان باین پرستش می فرمودند۔ چنانچہ فرقہ مسلمان بر آں حضرت اتہام بت پرستی و بے دینی می نہادند۔ شاہ بر زبانِ مبارک می فرمودند۔

بیت:۔

در صورتِ بت خدا پرستم
من بت ز خدا جدا پرستم

ایں قاعدہ مستمرہ تا عہدِ سلطنتِ اعظم شاہ ماند۔ چوں نوبتِ سلطنت شاہ زادہ فرخ سیر رسید راجہ چھبیلا رام بہادر ناگر بہ پایۂ وزارت متمکن گشت۔ در مبادلۂ خدمات و تردّد شایانِ فتحِ بلاد دکھن از کوشک خاصہ دو شرفہ شیولنگ عزّ اسمہ با خلاع ثمین و مراسلہ رود راچہہ و مرواریدِ بخشید و بر زبانِ مبارک فرمود کہ اے راجہ بہادر ایں بوڑھا باوا یعنی پدر پیر کہ کنایتی از خالقِ قدیم است می بخشم پرستش نمایند۔ چوں بہ دولت

ش (۱) پشتہ۔ ب آں جارا۔

ب (۲) از تہہ آں

Marfat.com

خانۂ خویش آورد او را یک شرف شیولنگ زمرّد فام از راہ مراحم و اشفاق از آں میان بہ دیارام ناگر، جاگیر دار پرگنہ نگیناپور[1] متعلقہ میوات کہ مردِ صاحبِ عزّت بود، عطا نمود[2]۔ پس از گذشتن چند مدّت از غلبۂ دکھنیان و ناموافقتِ امیریان و عبورِ لشکر ایران[3] جاگیر داران و بندگانِ شاہی متزلزل شدند۔ دیارام بہ دارالثواب بلدہ کاشی متقرر گذشتند۔ از اتفاقاتِ حسنہ جدِّ ایں راقم مہتہ کنورجی بہ غسل شری گنگا جی[4] از بلدۂ منگلور رفتہ بودند۔ مہتہ دیارام او را بہ جمیع خصائلِ حمیدہ[5] آراستہ یافت دخترِ خود را بہ او نامزد نمود و خود ہم راہ او بہ منگلور تشریف فرمود۔ پس از چندے[6] کارخیر از دواج سرانجام رسانده شرف شری بوڑھا باوا کہ مظہر انوارِ الٰہی و مطلع تجلّیاتِ نامتناہی باشد در روید گی بہ دخترِ بخشیدہ خود ترکِ دنیا نمود و بحال شری پاٹ درآمدہ بہ ناسک و از آں جا بہ کاشی رفتہ آں جہانی شدند۔ مہتہ کونورجی در پرستش و تعبد قیام ورزید۔

القصّہ سلطان مظفر خان بن تاتار خان[7] در منگلور مقام کردہ دیوالہ سورج کنڈ و بیرا ول باد خراب کردہ را ولی مسجد نام نہاد۔ در سونت ۱۵۰۱

ش (۱) نگیناپور عملہ میوات۔

ب (۲) عزت بود او را۔

ب (۳) عساکر ایران۔

ب (۴) ایں جا چہار سطر دوتا شدہ است۔

ب (۵) خصالات۔

ب (۶) چندی۔

ش (۷) ظفر خان و تاتار خان۔

Marfat.com

بردو صد سال از تہہ زینہ گومتی باو مورت رن چھوڑ رائے مہتہ پربت یافتہ تا حال در جونا گڈھ معبدِ بشنوان است۔

وقریب العصر ساداتِ بخاری بر بہانہ برات در عدا بجات مردان کاری رویوش شہر آوردہ نیکا بدار آراستہ بہ دغا منگلور گرفت چہار دہ ترایم حاکم وقت بہ پاسِ ناموس در برج سیکوتری سوختند۔

مزاراتِ میرن شاہ و غیبن شاہ و دیوالہ کام نت بر سر کروہی و در اندرونِ شہر دیوالہ کاشی بیشوناتھ و ہاٹکیشور و سیدھشور و نیل کنٹھ و ہینگلاج و منگلاج و الپسرا و نودورگا و سپت ماتری ورن چھوڑ رائے و رگھناتھ رائے متبرک است۔

در ایں ضلع زراعت چاہی و تربوز و دال خوب می شود۔

و ناگران را بہ عطائے جاگیر و سپردِ کار و قانون گوئی و دلیسائی گری و عمالی کہ حرفتِ اہلِ قلم است راجہ ہا و حکّامان از جوانبِ آفاق طلبیدہ آباد ساخت۔

براہ بندر مال از عربستان و کوکن و سیندہ و سواحل می آید و بیع و شرا دمی رود۔

پرگنہ منگلور مجموع باجونا گڈھ است قلعہ مہی یاری و بگسرہ و سیل و دلواسہ و لپسیہ و میسوان و لاتہو درا و شیر گڈھ چہار برجی از آں جملہ

ب (۱) ہنگام آراستہ۔ ش لیکارار اسارستہ۔

ش (۲) راجہ۔

الف (۳) الپسرا دیوی۔

Marfat.com

بعضے ویران و بعضے آباد در مضافات است۔

در بیان کیسوج:

بادو[۲] قلعہ سنگین بر کنارِ "جوئے"[۱] بتلوری آباد است۔ سابقہ پس از انتزاعِ جوناگڈھ از پیش گاہِ سلاطین مع چوراڑ رائے زادگان جاگیر داشتند۔ چند دیہات در ایں نواح راجپوت لاٹھ دسرویہ وغیرہ کہ داخل[۳] قوم چوراسمہ کہ اصلش زمین دار سیندھ است بہ جاگیر دارند۔

در بیان مالیہ:

قلعہ چہار برجی[۳] بر کنارِ جوئے میگل آباد است۔ زمین دار قوم ہاتھی پرگنہ مختصر دارد۔ در نواح[۴] انبہ زار خوب است۔

در بیان چوراڑ

بادو قلعۂ سنگین نزدیک دریائے شور آباد است۔ چند دیہات متعلق او است۔ جوئے بر جلبی بہ تفاوت یک کروہ بہ دریا پیوندد واگرچہ دریا قریب است امّا بہ سبب قلتِ رعایا[۵] راہ کشتی مسدود است

ب (۱) کنارے - ث کنار۔ (۱) الف۔ جوی کیسوج۔

ث (۲) داخل شد۔

ب (۳) چہار برجی دارد۔

ب (۴) نواحے نیست۔ ث (۵) رعایا بندر نیست

Marfat.com

قلعہ کوکسواڑہ چہار برجی ولیش دیل ہم جنب او است۔ باغات وزراعتِ چاہی خوب است۔ پان بہ خوش مزگی وتیزی در امنکہ غیر چنیں نشانے نمی دہند در ایں جا پیدا می شود۔ در ملک سورٹھ و بالار و کچھ بار معان می برندکیل و سبزی و شکر قند و مکائی خوب پیدا می شود[1]۔ سیزدہ دیہات در تعلق است۔ پیدائش پنجاہ ہزار جامی[2]۔

در بیان پٹن دیو[3]:

قلعہ ایست[4] سنگین باخندق بر کنارِ دریائے شور۔ جوئے ہرنا و سرستی و کپیلا بایں قلعہ می گذرد۔

در ایام سلف[5] زمین داری ایں محال بہ راجپوتان قوم پرمار متعلق داشت۔

قتل شدن جادوان و انتقال شری کرشن[6] از پیر مہاس کہ نڈ معلوم کنند۔

آب و اشجار انبہ وگوندہ بسیار، بلاول بندر او است۔

منعمت خان لودی از توابعان نواب بہادر خان بابی قلعہ سنگین

- (۱) سبزی وترکاری فراوان است۔

ب + ث (۲) از۔ سیزدہ ۔تا۔ جامی ۔بیست۔

ث (۳) در بیان پٹن دیو و بلاول و سوترا پاڑہ۔

ث (۴) قلعہ جا پستست۔

ث (۵) آوان۔

ث (۶) وآں جانی شد شری کرشن۔

Marfat.com

احداث نمود۔ پرگنہ علیحدہ مقرر ساخت۔ قلعہ مذکور دیوان جی صاحب امرجی در سونت ۱۸۲۴ فتح کرد۔ بار دویم در سونت ۱۸۴۵ یک ہزار و ہشت صد و چہل و پنج دیوان رگھناتھ جی بن امرجی و دولبھ جی برادر دیوان جی صاحب امرجی از رانہ سلطان جی راجہ پور بندر بہ قرینۂ جنگ و محاصرہ چناں کہ بجائے خود نگارش خواہد یافت۔

باعتقاد اہلِ اسلام شری سومناتھ کہ در عہدِ ابراہیم خلیل اللہ از کعبہ[۲] اللہ در ایں جا آوردہ و بہ اعتقادِ ہندو از ازل ایں شرفہ شیولنگ نشاندہ ماہتاب است۔ سلطان محمود غزنوی در سونت یک ہزار و ہشتاد و مطابق فارسی ۴۱۴ ہجری و شمس خاں[۳] در سونت ۱۲۷۵ و ظفر خان شاہ گجرات در سونت ۱۴۵۲[۴] و تاتار خان بن ظفر خان در سونت ۱۴۶۱[۵] بعد از آں بہ نہہ سال خرابی ایں مکان عالی شان بہ تعصبِ دین خود نمود[۶]۔

از زمانِ سلطان محمود غزنوی و بادشاہی غوریان و سلاطینِ گجرات چوں اہلِ سکنہ بدونِ قبول طریقِ اسلام استقرار نمی توانند ورزید مسلمان

ش (۱) علیحد الف نیست۔

ب (۲) از بیت اللہ

الف (۳) ہجری سال نیست۔ سونت ۱۰۷۸۔

ش ب (۴) ۱۵۶۸۔ ب ۱۴۵۲۔ الف ۱۵۶۸۔

ش (۵) بعد از نہہ سال۔ ب ۱۴۶۱۔ الف بعد از نہہ سال۔

ش (۶) حسد نمود۔

Marfat.com

شدند۔ چناں چہ قصباتیان کہ پٹنی گویند تا حال ہستند اکثر اوقات بغی[1] و ابغاض زمان میطبع حاکم جونا گڈھ می شدند۔ در پرگنہ جا بجا مثل آدری و سوتر اپاڑہ و ہیرا کوٹ و دلہا ملیج و لپناوڑا ولاتی وغیرہ قلعہ جات بنا کردہ دم از استقلال میزدند۔ روزے بہ گورکھ مڈی کہ مکان جوگیان گوشہ دریدہ از عہدِ قدیم باکرامتِ فیض رساں کافہ انام است مہماں داری و حفظ ترسیدگان و بدرقہ مشہورِ آفاق رفتہ از بے ادبی اسپان غصب کردہ بردند۔ نظر برآں میدنی ناتھ سجّادہ نشین خود را بہ قصد ہلاک دفن ساخت۔ بشامتِ این ظلمِ کبریٰ بنیان پٹنیان از پا افتاد سببش چنان است کہ بہ عداوتِ مابین خود ہا نعمت خاں لودی را حاکم ساختہ مصدرِ تمرّد شدند و چندے را بہ جہنم فرستادند و خود بہ عدم ہمت بہ دعوت قصباتیان کوتیانہ رفت۔

برج لودھی کوٹھ[2] از یادگار است۔ ذکر او چناں است کہ نعمت خان در احمد آباد در شیخ پورہ بر کنارِ جوئے سابرمتی سکونت داشت۔ او پلیتہ و کوتیانہ و پٹن و کوڈینار جاگیر از شاہ گجرات یافت۔ پس از نظم و نسق مکان ہا رو بہ پٹن آوردہ بلاول کہ پٹنیان ویران کردہ بود آباد ساخت و قلعہ بنیاد نہاد۔ چوں کہ پٹنیان دخل در پٹن نہ دارند تا ہفت ماہ اشجارِ خار دار کہ مابین پٹن و بلاول بود قطع نمودہ مقابلہ و مجادلہ جاری گشتہ تھانہ

ت ، بعض

ش (۱)

از "برج لودی کوٹھ" ۔ تا "رفت" ۔ نیست ۔

Marfat.com

درسوترا پاڑہ قائم کردہ۔ پٹنیان از پٹن لشکر برآوردند امّا بسیارے مقتول و مرحوم گشتہ منہزم شدند۔ چوں کہ لاچار شدند در پٹن عمل نعمت خان قبول کردند۔ بعد چند روز نعمت خان فرصت یافتہ بہ معدودِ سپاہ داخل شہر شد۔ از وپس مدد از بلاول بہم رسید۔ بسیار پٹنیان را بہ تیغ آورد۔ دیوان ایشورداس درایں جنگ زخمی شد۔ انبوہِ از پٹنیان فرار گرفتہ باز سہ ہزار مردم جمع شدہ بہ رفاقتِ سیّد میاں وقتِ شب بہ وساطت نردبان در قلعہ درآمدند تیغ رانی کردند۔ نعمت خان بہ جنگِ پیوستہ شکست داد۔ بسیار لاشہ در شہر افتادہ ماند۔

بعد ایّام مانا جی آنگرہ برکشتی ہا بر بلاول آوردہ بعد جنگ سہ شبانہ روز صلح کردہ یک اسپ نذر کردہ رفت۔

فرنگی دیو ہم جنگ ہا کردہ مایوس رفت۔ در ہالار موضع کالاوڑ و باٹوہ را تاختہ متعاقبیاں را شکست داد۔ در بعضے مواضعات خراج مقرر ساخت۔

سلطان بی بی عمّہ نواب صاحب مہابت خان قلعہ بلاول بہ دست آوردہ شانزدہ سال بہ حکومت پرداخت۔ پٹنیان پس از چند سال قصباتی شیخ میاں را سلیم طبع دانستہ دخیلِ قلعہ نمودند۔ او را تق و فاتق امور شدہ شوخی و کج روی پہاڑ جی و چاند و پیروز[1] شاہ بخاطر آوردہ بہ اندیشہ آں کہ مارا ہم اخراج دہند پتنیان را بدستِ جلّادان النار والسّقر بخشید[2] و اکثرے را طعمہ نہنگان و بسیارے بر نوالہ سفالان نمود۔

د (۱) بیروج۔

ش (۲) پتنیاں را النارا لسقر بدستِ جلّادان بخشید۔

Marfat.com

بر دیوالہ سومناتھ کہ بر آں مسلمانان مسجد برپا کردہ اند تا حال احدی بامتناع آں بہ تجدید متکفل امور مرمت نمی تواں شد۔ در عمل شیخ میاں سونت یک ہزار و ہشت صد و چہل اہلیا بائی، مفخر بانو آں دوراں منکوحہ ملہار راو ہولکر بہادر دیوالہ عالی بنا ساختہ بعد از منقضی مدتِ سی سال دیوان صاحب بیٹھل راؤ کہ بصاحب صوبگی کاٹھیاوار از طرف گائیکوار است عمارت عالی منقار خانہ و مسافر خانہ و حریم و دیوالہ جامد گنیشور و جانکیشور (۲) تعمیر نمود۔

دراین شہر دیوالہ دیبت سدن جی و نرسنگھ جی و مہاکال و انپورنا و ششی بھوشن و گنپتی و پرگتیشور کہ بنا کردۂ دیوان صاحب رگوناتھ جی است و رودیشور و سورج دیول و بانیشور و ہاتیکشور مطافِ عالمین است و تروینی تالاب و غیرہ ستہ تالاب و تیرتھ بھالکا کنڈ و کام کنڈ و بشنو کنڈ و بھیم کنڈ و برہم کنڈ و رودر کنڈ و سورج کنڈ و جل پربھاس عالمین را از گناہ پاک می کنند۔

مزار منگلوری شاہ و چاند قتال و مغربی شاہ و مائی جاجاں و گوڈر شاہ مشہور ایں دیار است۔

از پٹن بہ مفاصلہ پنج کروہ پراچی تیرتھ عالم آشکار است مردمان از مسافت بعید می آیند و شرادھ کردہ از آفت جن و پریت و گذشتگان بہ مرگِ مفاجات خلاصہ میسائید۔

ش (۱)، معزز۔

الف (۲)، جین و کانیشور و جانکیشور۔

Marfat.com

نمودن دیوان جی صاحب به مصلحت وقت و پاس مراتب زمین
داری میدان دادند چون هر دو لشکر ظاهر جیت پور مغرب مواکب (۱)
کواکب ثواقب ساخت دست دلاوران به میل جنگ خار بدن گرفت.
صبح که تاج دار روز تیغ انوار از نیام (۲) ظلمت برکشید غلغله خم روئین
طرفین و نالهٔ شه نامی جانبین تزلزل در زمین زمان افگند۔ دکهنیان بصد
متی که اگر کوه آهنی بود به ستوه آرد و به صلابتے که اگر بحر تلاطم است
به لرزه اندازد۔ فوج دریا موج صف در صف تیغ بکف نیزه به کف از دو
کتف رف رف رفتاران را عنان انگیز دو گرم خیز نمود۔ از این جانب
دیوان جی صاحب چار ناچار تکیه بر تمدید حضرت گیر ناری (۳) زده بر آن غار
و جز الغار به پیاده و سواره آراسته طریق پیکار نموده توپ های رعد
آواز ضرب زن های کوه انداز طرفین گوش به آتش فشانی و جان ستانی
کشاد و شلنگ در شلنگ تفنگ اجل آهنگ به مردان جنگ و خیل
جنگ بیدرنگ بهر فرستادن چرخیان زمینیان را به یک چرخ صد چرخ
می دادند و کوالیل توپ گنج از هر گنج بر اهل سرائے پنج پنج گران سنج
رنج بے رنج می باشید یکه تازان شیر چنگ و شمشیر بازان کرک جنگ
و رزم سازان پیل تن و نبرد پردازان تیغ زن از هر طرف جز حرف زنے
بزن بکش بکش بر زبان نمی آوردند۔ کمان کشان دلیر در عرصهٔ دار و گیر
به تیر هر صغیر و کبیر بر ناؤ پیر را در حلق بیمر می نشاندند و به تحقیق سر می گذشت

ث ۱۔ مغرب کواکب ثواقب مواکب + د مغرب مواکب + ک مغرب مواکب کواکب شواکب (ثواکب)

ک ۲۔ میان۔ ب ۳۔ گرنار + ث۔ گرنار۔ ک۔ گرنار۔ (گیر ناری۔

Marfat.com

نواب صاحب حامد خان در سونت یک ہزار وہشت صد وچہل ونہ بہ جہت پٹنیان وقتِ شب بہ طریق نردبان تصاعد نمودہ از شیخ بدرالدین متخلص گردایند۔

ازایں ملک کہ برکنار دریا است، زراعت درسال ۳ مرتبہ گردیدہ شود۔ برنج سرخہ وکانگ بسیار پیدا شود امّا لائق خورش متموّلان نیست۔ از پوربندر تامہوہ وصایر(۱) بسیار می شود۔

دربیان سوترا پاڑہ

از ظاہر(۲) قلعہ سوترا پاڑہ دیوالہ نو درگا بھوانی و سورج کنڈ وچیون کنڈ(۳) خوب است۔ در پرگنہ تیرتھ گایتری کنڈ و بہرم گیا و بشنو گیا جائے غسل عالمین است۔

پیدائش ۳ ونیم لک جامی(۴)

دربیان کوڑی نار:

برکنار جوئے سنگواڑہ پرگنہ حاکم نشین است۔ دیوالہ مول دوارکان و بندر بہ دریا شور است۔

د (۱) ساور (کندلہ)۔

ب (۲) از ظاہر۔

ب ش (۳) چمن کنڈ۔

ش (۴) پیدائش ۳ ونیم لک جامی۔ نیست۔

Marfat.com

سادات بخاری و قادری از امیران و شاہانِ گجرات وظیفہ ہا یافتہ سکونت دارند۔ وقتِ تغلّبِ دکھنیان نصف حصّہ در سونت ۱۷۸۵ مقرّر ساختہ بہ مرور ایّام دیوان جی صاحب امرجی بالمقطع پنج ہزار روپیہ شامل پیش کش می دارند ودخلِ متصدیٔ گائیکوار نبود۔ بعد از وفات دیوان دُرلبھ جی بطریقِ اجارہ زری دادند حال در سونت یک ہزار وہشت صد و ہفتاد و یک بہ حمایتِ سرکار انگریز بالکل گوبند راہ گرفت۔

دراین پرگنہ رود در گیا جائے غسل ہندو ورن است۔

پیدائش دولک جامی۔ (۱)

دربیان رونہ و دیل واڑہ:

قلعہ رونہ و دیل واڑہ بہ تفاوتِ دو گروہ از سنگِ سفید تعمیر یافتہ جائے حاکم نشیں برجوئے مچھو مشرّف است۔

تالاب و چھاچھر یہ داد در سونت ۱۵۱۵ سوم ناتھ کالیستھ بنا کرد۔

می گویند در ایام بالیہ ایں ملک بہ ریاست برہمنان زیب و زینت یافتہ۔ وقتے رانی یکے از راجہ ہا بیجل نام قوم واجہ بہ طوافِ دیوالہ سورج کنڈ کہ مسلمانان فی الحال در آں جا مسجد کردہ اند آمد برہمنان از راہِ گستاخی و بے باکی پردہ از رخ برافگندہ جمالِ رانی بے حجابانہ دیدند و پاسِ ادب نہ داشتند۔ راجپوتان بہ تساہل گذرانیدہ بہ روز شراون سود یونم کہ روز تیرین برہمنان است قابو یافتہ بہ دغائے بسیاری از آں کشتہ قلعہ بہ دست آوردند۔

ش (۱) پیدائش دولک جامی۔ نیست۔

Marfat.com

از اوند به تفاوتِ دو کروه در موضع در سنگ پور، واد بسا خوب است۔

به مرور ایام قصباتیان غالب گشته آں ہارا بر آوردہ۔ بعض اوقات سرخودی عمل می کردند وگاہ گاہے ضبطئ مظفّر آباد با حاکمے از جوناگڈھ یا اطرافے را برداشتہ حاکمِ وقتِ خود می نمودند۔

چناں چہ نواب مہابت خاں را چند روز حاکم کردند۔ مہتہ منوہر داس و سوم جی جیکار متصدّی از جوناگڈھ رفتند۔

در سونت ۱۸۲۰ دیوان جی صاحب امرجی پیش کش براونہ مقرّر ساختہ بہ سبب کج کاوشئ قصباتیان ونہ، لطیف میاں سید دیل واڑہ از آں بعد در سونت ۱۸۳۷(ب) فتح ساختہ زیر بارِ خسارت آمدند و جلاوطن شدند۔ بہ مددِ دیوان جی صاحب باز بہ خانہ سکونت کردند۔

معبدِ دامودر و مزار حضرت شاہ وگیت پریاگ و مہا کالیشور، رونق افزائے(ا) ایں محال است و بر دوازدہ(ا) کروہ معبدِ تلسی شیام و چشمہ جاری آبِ گرم است و بر دو کروہ دیوالہ مہادیو در ہون خوب است۔ کیلہ(ب) خود رو در آں صحرا است۔

پیدائش سہ لک جامی معہ پرگنہ یک صد و پانزدہ دیہات و شش ہزار و سہ صد و پنجاہ و چہار خانہ آبادی بیست و نہ ہزار و پانصد و نود و سہ مردم است۔

ب (۱) ۱۸۳۷ - الف ۱۸۲۵ -

ش (۲) معہ ہزار -

ب (۳) کمل -

Marfat.com

دربیان ران پور:

قلعہ در دامن کوہ گرنار جاگیر مظفّر خان بابی است۔ پیدائش ہزار جامی است۔

دربیان بیسا بدر*

قلعۂ چہار برجی دارد۔ پرگنہ اکثر ویران است۔ در سر حداد تمام صحرا و اشجار کارایدنی و گرلہاب کہ گرنامند چہل کروہ طول و بیست و پنج کروہ عرض است۔ دل بعض جا آبادی نیز دارد۔

دربیان مظفّر آباد:

مظفّر آباد(۱) آبادکردۂ مظفّر شاہ گجراتی در سونت ۱۶۳۳ جبشیانِ ڈنڈا راجپورہ(۲) برکنارِ دریا برپا کردہ بہ قزاقی خشکی و تری(۳) می پردازند۔

پیدائش یک لک جامی

ث (۱) مظفّر آباد نیست۔

الف (۲) راجپوت کہ پایہ تختِ جبشیان است۔

ڈنڈا راجپور نام ضبیرہ

ث (۳) بیان دیوبند رپس از مریلی است۔

Marfat.com

دربیان بندر دیو: (۱)

در زمانِ سابق زمین داری ایں جزیرہ بہ قوم باگھیلہ راجپوت بود۔ شمس الدین خان از جے سنگھ باگھلہ در سونت ۱۳۸۶ گرفتہ تھانہ گذاشت۔ در عہد سلطان بہادر شاہ قوام الملک و ملک طوغان بن ایاز متصدی بودند۔ در سونت ۱۵۸۸ یک ہزار و پانصد و ہشتاد و ہشت فرنگیان را کہ بہ بہانۂ تجارت بہ دغا آمدہ بودند بہ قید آوردہ سلطان سپردہ۔ سلطان او را مسلمان ساخت۔ می گویند کہ دو توپ ہائے کلاں مصری می افتادہ مانند شاید کہ بہ جوناگڈھ از آں آمدہ۔ باز فرنگیان متسلّط شدند۔ تفصیل ایں اجمال ایں کہ بار دوم چوں بہادر شاہ براہ کہنبات بہ بندر دیو آمد فرنگیان تجّار کہ در آں بودند عرض کردند کہ اگر درکار باشد سی صد من گلاب و عطر حاضر دارم۔ امّا سوداگران بنادر ما کہ در ایں بندر می آیند مالِ ایشاں پراگندہ فرو می آید اگر حکم شود چہار دیواری کنیم۔ سلطان رضا داد۔ بعد از آں کہ رفت ایشایاں در بزی نرصت قلعہ سنگین مستحکم ساختہ با توپ و تفنگ مستعدِ جنگ شدند۔ سلطان بہ استماع ایں خبر خواست کہ بہ دغا ایں قلعہ بدست آرد و فرنگیان را بر آرد۔ بہ ایں قصد بہ دیو آمدہ۔ فرنگیان از عزمِ شاہ مطلّع گشتہ۔ سلطان بہادر شاہ را کشتہ (۲) در سونت ۱۵۹۳ (۳) یک ہزار و پانصد و نود و سہ فرنگیان مالک جزیرہ دیو شدند۔ آسامی

ث را، بیان دیو بندر پس از امریلی است۔

ث (۲)، درمیان کشتہ و درسونت" کلان نور باشد"۔

ب (۳)، ہجری ۹۴۳۔

Marfat.com

شش کس با بہادر شاہ شہید شدند۔ ملک امین شجاعت خان، لشکر خان، الپ خان، سکندر خان و گنیش راؤ، برادر میدنی رائے می گویند کہ قلعہ دیو بندر با باغات و عمارت ساختۂ ملک ایاز است۔

پیدائش یک لک جامی (۱)

دربیان کاتھیا واڑ

کاتھیان سی گروہ یعنی فروع از ملک خراسان بعضے از یاور بلاد سیندھ است با جمعیت لبیار صادر ایں ملک شدند۔ والہ کہ از اولاد راجپوت قوم والہ والی اولکہ ڈھانک بنا بر مناکحت با دختر کاتھیان کہ غیر کفو بود از قوم راجپوت استخراج یافتہ در کاتھیان پیوستہ از اوکھومان و کھاچر پسران متولد شدند راجہ جوناگڈھ اقطاع از ملک بخشید۔ چوں آباد شدند ضلعے کاتھیاواڑ موسوم گشت۔

نقل است

شمس خان راجہ والہ را در جنگ کشتہ۔ مہواس کیلیشور کہ در کوہ برڈہ است فتح ساختہ چوں اولکہ اوکھ را بہ تسخیر آوردہ دیوالہ جگت برافگند و نمونہ از مسجد برادنہادہ بازگشت بر زبان شخص مسموع یافت کہ چانپراج بن ابہل کاتھی دختر ماہ پارہ دارد او نادیدہ مشتاق گردیدہ درخواست کرد۔ چانپراج سر از قبول باز زد کہ پیوند

ث (۱) از پیدائش۔ تا۔ جامی۔ نیست۔

Marfat.com

با اسورانِ بدکیش چوں تواں کرد۔ شمس خان لشکر بہ مقابلۂ او کشید۔ جانپراج بایک ہزار وہشت صد کس مردانہ وار در رزم بکار آمد۔ دختر ہم از ہم گذرانید۔

پس از مدّتے بیٹروالہ کاٹھی یا جازتِ نوّاب بہادر خاں قلعہ جیت پور بنا کرد[1]۔ وایں کاٹھیان خراج سپار جوناگڈھ اند ونگر ہم سال بہ سال اسپ می گیرد وایں کاٹھیان بہ قزّاقی معاش می کنند تا حد گجرات می مایند۔

خوبی زنانش زباں زد عالم است۔ چناں چہ مرہٹہ دانستہ بہ گمان کاٹھی زنان کم اصلان را کہ خوب صورت وحسین یافتند برند در ایں زماں زنانِ کاٹھیان مثل دیو وغول نظر می آیند۔ قوم کاٹھی دلیر وشجاع ومہمان پرست است ودر کاٹھیاواڑ قلعہ جیت پور ومیندرڈہ وبیلکہ وبگسرہ وکونڈلہ وجسدہن وچیتل وسودامرہ وآنند پور وبہاڈلہ وڈہاڈل پور وپالیاد وگدہرا وغیرہ درایں ملک۔ امّا چنداں محکمی ندارد۔

دربیان امریلی :

دیوان جی صاحب بیٹھل راو نائب گائیکوار بعد از وفات نواب صاحب حامد خان از پسرش بہ حمایتِ انگریز سرکار در باب ندرانہ در امریلی کہ از زمانِ سلف سیوم حصہ بود بالکل قلعہ گرفتہ در سونت ۱۸۶۹ قلعہ[2] بنا نہاد و

ب (۱) بہادر خان بشرط جوناگڈھ قلعہ۔

ش (۲) سطر از۔ قلعہ۔ تا۔ ۱۸۶۹ نیست۔

Marfat.com

عمل بر استقلال نمود۔
پیدائش شش لک جامی[1]۔

در بیان محالاتِ خراج گذار جوناگڈھ:

پوربندر:

پوربندر بر ساحلِ دریائے شور قلعہ سنگین بندر معمور۔ زمین دار راجپوت جیجوا کہ از اولاد مکر دھوج بن ہنومان است باغات متعدد و آب معذب و ہم شور یافتہ می شود۔
رعایا. تقالان و بھاٹیہ تجارت کشتی می کنند۔
دیوالہ کیدار ناتھ و سدا ما و ویراول بھوانی و پور آدبھوانی و کیدار کنڈ مطافِ اہلِ سکنہ۔
راج ہایش بالقاب رانہ معروف۔ در زمانِ ماضی تخت گاہ او گھوملی کہ در دامنِ کوہ برڈہ واقع است از مدتِ ہفت صد سال بہ سبب تطاول لشکر جام کہ از سندھ بہ تاخت آمدہ بود ویران افتادہ قلعہ بہانوڈ یادگار از راجہ بھان جیجوا است۔
در عملش تا ناگنہ کہ آباد کرد رانہ ناگ و دیوالہ ناگ ناتھ ہم از او نشان دہند بر مدت سی صد سال چوں از صدماتِ عساکر جام راول متہزم گشتہ در پناہِ

ت ا۔ سطر از۔ پیدائش۔ تا۔ جامی۔ نیست

Marfat.com

قوم مہران در آمد۔ عمل جام تارا نا داد و کہاڑی بکہرہ قائم گشت۔ رانہ بہ تسلّی چند ایّام داد دہش الطعام آں صحرائیان را ممنون ساختہ آں و فا کیشان اطرافِ کوہ برڈہ بہ زور شمشیر گرفتہ بہ رانہ سپرد و او را بہ مخدومی قبول نمود۔

ناگرانِ عمدہ را از اطرافِ عالم طلبید و موضع چہایا و رانہ واد و موکل وڈہیر جاگیر دادہ کار و بار خود سپرد۔ تا حال بنام آں مواضع قوم ناگر مشہور است۔

مبارز الملک در سونت ۱۷۸۹ پیش کش گران بہ مادھوپور رسیدہ نوّاب صاحب بہادر خان از جونا گڈھ شامل خدمت بودند قلعہ مادھوپور فتح ساختہ۔ مہتہ رن چھوڑ جی ناگر تھانہ دار شہید شد۔ بعد تاراج چہل ہزار جامی مقطعی در باب استرداد بت پارس ناتھ گرفت۔

نقل است۔ سون نام زنے زنسل راجہ بالنبہ مصرعہ ہندی از خود تصنیف نمودہ حوالہ برہمن فرمود کہ ہر مرد کہ ثانی مصرعہ او بہم رساند او را بہ شوہرے قبول کنم۔ برہمن بہ صواب کبتر[1] مسافرت نمود بہ ہیچ جا قفل مقصود نکشود تا آنکہ بہ گوہیلی آمد۔ کنور ہلا من جیتوا ولد سیاہ رانہ مصرعہ چناں کہ بایہ نوشتہ داد برہمن با مراد معاودت نمودہ سون را از بانی رقعہ داد۔ آں وفادار ثابت سخن بہ ایفائے عہد بہ سواری رتھ بہ گوہیلی رسیدہ۔ ہیہات۔ ہیہات چہ زمانہ بود کہ زنان از عہد منحرف نمی شدند و مردان عہد مادر یک ساعت از سوگند و نوشتہ جات چوں پایہ گردوں می گردند۔ رانہ سیاہ حسن و جمال آں عروس شنید خود عاشق گشت و طلب گارِ مباشرت گردید امّا در دل خوف

ش (۱) کنی۔

ب (۲) ژانی + ث۔ دیانی + الف۔ رانی۔

Marfat.com

از کنور هلامن داشت۔ فی الحال او را به قرار دوازده سال از ملک اخراج داد۔ او در الکه کچھ[1] به بلد انجار که ماوای عمه اش بود رفت و سون هم رجعت فهقری نمود۔ جیهوا سیاه را خبر تاسف و تعنف حاصل نشد و القصه روزے بالامن (هلامن) به شاخ درخت جهولہ بسته می جنبید که پریاں از هوا جمالش دیدند و باجودیکه معشوق بودند عاشق شدند۔ معلّق برداشته به هوا بردند۔ پس از حصول حظ برو کنار۔ چوں جنس بنی آدم معلوم شد بر زمین افگند۔ هالامن به مجرّد افتادن بے تاب گشت عمه اش می دانست که دلش مقیّد زلف سلسله سون است براه کشتی خبر بخون طلبیدن عاشق رسانیده سون به کشتی نشست و می گفت۔

فرد[2]

کشتی نشستگاه نیم اے یار شرطه برخیز
باشد که باز بینم آں یارِ آشناں را

جلد تر از آبِ رواں به سواریٔ کشتی بر سر آں نیم جان تازه یافت اگر از دستِ پریاں وارست باز هاپری پیکر پیوست القصّه آمدم بر سرِ مطلب۔ در سونت ۱۷۹۵ مبارز الملک صوبه گجرات و میر لشکر مفدر خان بابی

ث (۱) کچھ۔ نیست۔

ث (۲) بیت۔

* صوبه دار

Marfat.com

لشکر به پور بندر آورده وحمله ورگشت۔ رانه تاب نیاورده کزو قالے که برداشتن توانست به کشتی بابار کرده مع اعیال محل به دریا افگند۔ لشکریان آلواپ هفت جوش اثاث(۱) القلعه که رانه نه توانست برد به غنیمت گرفت و به افگندن قلعه کمر بستند۔ رانه لاچار شده به طریق بالمقطع یک لک و بیست و پنج هزار جامی داد۔

در سونت یک هزار وهشت صد و پنج کوتبانه از قصباتیان گرفت۔ ده سال حکمرانی کرد۔ باز با شیم خان به رفاقت همان قصباتیان متصرّف گشت۔ سابقه در سونت ۱۷۸۲ پرگنه مادهوپور از دلیسایانِ منگلور رانه خریده داخلِ ملکِ خویش نمود۔

در سونت ۱۸۱۵ شیخ میان از منگلور به طریقِ نردبان در پرده شب قلعه نوی که ساحلِ دریائے شور است گرفته رانه سلطان جی جاڑیجه کونبهاجی زمین دار گونڈلاکه واسطهٔ قرابت داشت به مدد طلبید۔ پس از مورچه بندی شیخ میان امان خواسته برآمد۔

در سونت یک هزار وهشت صد و سی و چهار قلعه بیٹھالی در نواح بر سرحد(۲) ملک نگر احداث کرد۔ مهرامن خواص کام دارِ جام با لشکر ملکی به محاصره(۳)

ب (۱)، اثنات۔

ب (۲)، در نواح بر سر حد بتھالی۔

ث (۳)، اعجاره۔

Marfat.com

پرداخت[ا]، چوں مُدّتِ تحصر بہ طول انجامید بہ پناہ رن گڈھ کہ قلعہ رسانید و بر دیوار حصار نردبان ہا نہاد ہنوز بہ نیم راہ نہ رسیدہ باشند کہ حصاریان از بالا سبوچہ باروت و آہنگ و آتش انداختند کہ ہندوان مردہ را حاجت بہ آتش نہ ماند و مسلمانانِ دین دار سرگرم آتش پرستی شدند۔ مہرامن باوجود چنیں شکستِ فاش مورچال قائم داشت۔ پریم جی لوہانہ کام دارِ رانہ بہ معرفت عمومیٔ ایں راقم کہ گوبند جی دیوان نام داشت و از مدّت متمادی[۲] دیوانِ حاکم کوتیانہ بود و بہ تعہد سرانجام خرچِ سپاہ دیوان جی صاحب امرجی را مددگار خواست۔ چوں لشکر ظفر اثر قریب تر گشت مہرامن خواص دست از محاصرہ برداشتہ بہ صلح راضی شد و از آں جا بہ قبول مدّ[۳]دِ رشوتیں برائے استیصالِ مقہوران پوشیدہ کہ اموالِ رعایا قریاتِ خشکی و کشتی ہائے آفاق می بردند در ملک او کہہ برد۔

ذکر آں در سوانح جوناگڈھ خواہد گذشت۔

در سونت ۱۸۳۹ کام دار رانہ پوربندر پریم جی آماس را فربہی دانستہ بہ غرور در وفور دولت بامہرامن خواص و کنہا جی سازش نمود۔

ب (۱) چوں یک چند روز گذشت عجلتاً قلعہ واں یغران گڈھ نعیبہ نمود یورش کردہ حصاریان نردبان ہا نہاد ہنوز بہ نیم راہ۔

ب (۲) متمادی فوجدار۔

ث (۳) مدد خرچ۔

Marfat.com

بیت:

درختے کہ اکنوں گرفتست پاے
بہ نیروی مردے برآید زجاے
اگر ہم چناں روزگارش ہلی
بگردونش از بیخ برنکلی

دیوان جی صاحب امرجی کہ روز بہ روز چوں مہرِ منیر ترقّی می پذیرد از میان برداشتن اولیٰ پس از ایں بہ مسامہت اوشاں بہ منازعت برداشتہ در اندک فرصت منہزم شد۔

در سونت یک ہزار و ہشت صد و چہل و سہ[۳] چوراڑ از سنگ جی رائے زادہ کہ بارانہ سلطان جی خویشی داشت بہ سبب مخاصمت پٹیا باھٹی زمین دار مالیہ مشاہرۂ سپاہ بہ تنگ آمدہ بود بادائے زرِ سپاہ گرفت۔ از آں جا قلعہ بلاول بہ ہمتِ جماعہ دار رکھیہ و بہنورا و ابراہیم خان پٹنی کہ از سرکار نواب صاحب رنجیدگی بہم رسانیدہ بودند بطریق[۱] نردبان در وقت لیل عروج بر قلعہ جستند[۲]۔ دلیر خاں نادلیر تھانہ دار را برآوردہ متصرّف[۳] شد۔ در اندک مدّت ہر دو قلعہ دیوان صاحب رگھوناتھ جی بہ تردّد و سعیٔ تمام مفتوح ساخت[۴]۔

ث (۱)، بقرائن نردبان۔
ب (۲) وقت لیل۔ نیست + برقلعہ نمود۔
ث (۳)، تھانہ دار بہ صدے غیرتی بدر رفت قابض گردید۔
ث (۴) بہ تردّد و سعیٔ تمام۔ نیست۔

Marfat.com

کلیان سیٹھ دیوانِ نوّاب صاحب در سونت ۱۸۵۵ از جوناگڈھ گریختہ بہ کوہیانہ علمِ نخوت برافراخت۔ دست بہ تاراج ملک رانہ سلطان جی و بلدہ در اپسہا کشاد و رانہ سلطان جی بہ مقابلہ لشکر آراستہ ایں راقم بہ خدمتِ رانہ باجمعیتِ سپاہ یکے از مقرّبانِ او بود با فوج و توپ بہ سزائے او تعیّن شدم۔

ذکرِ شروعات دیوان رنچھوڑ جی

بہ خدمتِ رانہ سلطان جی:[۲]

ذکرِ ایں مقدمہ چنان است کہ ایں راقم بنا بر شادی ازدواج برادر کہتر خود دلپت رام مع رسالہ از خبر تاکل از نگر بہ منگلور رفتہ بہ ذات دیوان صاحب رگھوناتھ جی بہ خانہ قیام داشت۔ مہرامن چوں میدان خالی یافت ناگرانِ کار پردازِ قوم ہوچ کہ در محلّہ ہمایہ[۳] بودند پاسِ ادب نہ داشت مقیّد ساخت دیوان صاحب لاچار بہ سببِ بے وسعتِ ملازمان سے پرداخت خبرِ بلغار بہ ایں راقم نوشت۔ وقتِ معاونت[۵] از بلدہ منگلور ایں

د+ب (۱) پائے گاہ - ب + ث + د (۲) نیست۔

ب (۳) کہ در ہماں یکے ما بردند۔

ب (۴) فرمودہ۔

ش (۵) و قوت۔

Marfat.com

خبر در اثنائے راہ بہ موضع دیورہ رسیدہ۔ برلبق آں برات را بہ نگر روانہ کردہ[1] خود بہ حضور را نہ رسانندہ بودم۔ موی الیہہ[2] بہ عزّت تمام من داشت القصّہ چوں بہ کوتیانہ[3] رسیدم کلیان سیٹھ جماعہ دار ناصر بن یمان ویجیٰی و عمر وگنگا سنگ پوربیہ و سواران قصبات و ملک وغیرہ بانقارہ و نشان ہا توپ بدر آمد۔ قریب عیدگاہ صف آراگشت۔ گولہ ہا کہ سری داد سرگذار می گذشت۔ من نیز لشکر بہ آہستہ قدمی رواں کردم تا کہ نوک نیزہ دم[4] شمشیر بہ سر و سینۂ او پیوست چوں رمہ گوسفند از پیش شیران نبردرم[5] کردہ تا بازار شہر عناں گیر نشد توپ و چند سپاہ اسیر بدستِ بہادران لشکر اُفتاد۔ رانہ در مجرائی ایں فتح مراسلہ مروارید پالکی بہ من بخشید۔

در سونت یک ہزار و ہشت صد و شصت و چہار جماعہ دار عمر بھنگورہ را ہالاجی کنور در باطن شریکِ خود نمودہ۔ موی الیہہ قلعہ کھیرسرہ از صوبہ دار خان افغان بہ وعدہ چند عطیات دور از سرکار[6] بدست آوردہ مادھو پور تاراج نمود۔ قلعہ نوی بطور[7] نردبان در تاریکی شب فتح نمود و می خواست کہ بر پور بندر آویزد۔ امّا ایں اُمید بہ حصول نہ انجامید رانہ سلطان جی دیوان

ب (۱)، را روانہ بہ نگر نمودہ۔ ب (۲)، موی الیہہ نیست۔

ب (۳)، چوں نردکوتیانہ۔

ب (۴)، نوک بہ چیرودم۔

ش (۵)، نبردم۔

ب (۶)، ازکار۔

ش (۷)، بطرز۔

Marfat.com

صاحب بیتھل* راو به مدد رگھوناتھ جی که عمر جماعه دار در پناهِ او خزیده بود به دادن یک لک جامی جامی رفع فساد نمود۔

در سال سونت ۱۸۶۵ء[۳] جماعه دار مراد خان، فقیر محمد مکرانی و شیخ محمد زبیدی جماعه دار عرب را برائے مقیّد ساختن پدرِ خود بالاجی به بہانه استمداد به معرفت دیوان صاحب رگھوناتھ جی نوکر داشته بود فتنه انگیخت آں ہا تاب نبرد نیاورده[۳] به قلعه کنڈور نه که در قبض خود می درشتند گریخته پناه گیر شدند۔ پس از چند روز از بی استقلال قلعه به جام صاحب جسا جی به تعہد نوکری قدیم و یک لک جامی سپردند۔

بالاجی وکلائے خود به حضور الیک ساندر والکر (الیگزنڈر) که به قرینه[۴] مدد گائیکواڑ شامل صوبه کاٹھیاواڑ دیوان جی صاحب بیتھل راو پیش کش گیران در ایں ضلع تنرلزل افگند[۵] زمین داران بودند به استغاثه فرستاد

---

*: وٹھّل راو۔

ش (۱) بود بادا دامی۔

ش (۲) سال۔ نیست۔

ش (۳) تاب نیاورده۔

ب (۴) به قرینه گائیکوار که بصاحب صوبگی۔

ب (۵) پیش کش گیران در کاٹھیاوار بودند۔

Marfat.com

صاحبِ موصوف عالی ہمّت جلو ریز کوچ به کوچ رسیده در عرصهٔ
دو[۲] ساعت قلعه مفتوح ساخته حصاریان را امان داد۔
چوں این راقم در کوتیانه[۱] قریب بود به حکم دیوان صاحب[۲] رگھوناتھ
جی شرفِ ملازمتِ صاحب بہادر دریافته تا نیم کروه کاروباریان را با
استقبال فرستاد۔ دوبار مع بانستائن صاحب و رابرٹسن صاحب
وغیره به خیمهٔ من تشریف فرما شدند۔
اسپ و شمشیر بمانی و دست بند[۵] مرصّع نذرانه قبول فرمودند و ما را
دو بار پیراہنِ فاخره عنایت فرمود باصد نوازشات بر زبانِ مبارک
گفت که شما از وابستگان سرکار کمپنی[*] بہادر اند در رعایتِ احوالِ شما
مبالغه خواهد رفت خاطر جمع دارند و اگر تا بڑوده آیند از طرف سرکار عہده
خدمتِ عمده مفوض می فرمایم۔ چوں جُدای از بلدهٔ کوتیانه صلاح وقت
نه بود از مقام موضع پال کمیر رخصت دریافته بازگشتم۔
دراین اثنا ہم رکاب امارت مرتبت الیک ساندر (الیگزنڈر) والکر
به دیدنِ قلعه گھوملی رفته بودم۔ دیدم قلعه سنگین شکسته ریخته و دو دیواله
سوخته اُفتاده و یک واد عمیق پر آب از میان ریخته و چند خرابه ہائے

ب (۱) چوں کہ کوتیانه قریب بود۔
ش (۲) دیوان جی صاحب۔
(۳) خیمهٔ من۔ نیست۔
ش (۴) شمشیرِ جہانگیری۔
ش (۵) دست بند۔ نیست۔
[*] کمپنی

Marfat.com

عمارت کہن و دو تالاب و اند کے دیوار بر قلعہ کوہ کہ ابہہ پورہ گویند۔
در سونت ۱۸۶۶ حصّہ از پور بندر[1] بہ بندگان سرکار کمپنی بہادر سپرد اجارہ ملک سندر جی کھتری داد۔ پرتھی راج کنور کار پردازے سرکش نمود۔ سرکار کمپنی* بہ کمک پرداخت قلعہ چھاپیا در دو ساعت فتح ساختہ بہ بالاجی سپرد کو نور مذکور زخمی بازو جش دستگیر شد و پائے جُداش سپاہان بہ طمع حلقہ طلا بریدند۔ بعد از انتقال بالاجی کو نور راجہ گشت۔ امّا تا حال از طرف زن خاطر جمع ندارد حضور یا نش درج دارد مریز می رسید لوہانہ و تاگران قدیم جلا وطن شدند۔ رانہ سلطان جی پس از مردن پسر خود بروز چلیرود آتہم در سونت ۱۸۶۹ بہ رحمتِ حق پیوست۔

در قلعہ مادھو پور مندر مادھو رائے و بر دو کروہی آب کنڈ سیتا منڈری مشہورِ زمان است۔ دراین ضلع مونگ و شکر قند و غلّہ کیسہ خوب پیدا می شود و اکثر زمین سیلابی است در یک موسم سہ[3] بار کشت می شود۔

قلعہ چھاپیا و رانا واد واڈوانہ و میانی و نوی و کندورنہ و مادھو پور متعلّق ایں محال است۔ غرب روئے دریائے شور و شرق رویہ کوتیانہ مہیاری و منگلور و جنوب دریا، شمال روئے بالار و کوہ بڑاہ[2] دو بندر، پور بندر و نوی۔ پیدائش ہشت لک جامی۔

ث (۱) حصہ در پور بندر۔ (۲) کوہ شیپرد، پور بندر و نوی

* کمپنی۔

Marfat.com

دربیان گونڈل:

ایں تعلقہ بالا راست۔ چند مدّت ویران ماند۔ چناں کہ امین خان بن تاتار خان غوری درسونت یک ہزار شش صد وچہل و ہفت برائے سلطان مظفّر الدین آباد کرد۔ گونورد بیہاجی از پدر جاگیر یافتہ کو بنہاجی بن ہالاجی بزور طالع و زر و ہوشیاری و منصوبات زمین داری دھوراجی و اپلیتہ از نواب صاحب درحق الخدمت و انداکے نقد یافتہ۔ بہایا بدر از دلیسائیان گوبندرائے وغیرہ و بعض قریات از کاٹھیان و والہ راجپوت گرفتہ و قلعہ جات احداث نمودہ، راج بہ استقلال خویش نمود۔ آبادئ ملک و رعیّت پروری او و مہمان نوازی[1] مشہور است۔

بنا بر ناموری لشکر گائیکواڑ باستمداد خواستہ چند آواز توپ بر قلعہ نگر کرد و لشکر ترمبک راؤ[2] جماعہ از کاٹھیان و گراسیہ لاحق جمع ساختہ بغارت برد۔ ناگران کہ پیش رو لشکر بودند شہید شدند۔

قلعہ گونڈل بر کنارِ جوئے گونڈلی تعمیر ساختہ۔ در زمانِ سابقہ مسلمان آں جا سکونت داشتند۔ تا حال در راج محل قبور نظر می آید[3]۔

در سال یک ہزار و ہشت صد و بیست و ہشت لشکر مرہٹہ بر دفع

ش (۱)، او مہمان نوازی۔ ب ش (۲)، ترمبک + الف ترمبک راو۔

الف (۳)، از۔ مسلمان۔ تا۔ نظر می آید۔ ہست۔

Marfat.com

او بر لشکر جونا گڈھ کہ بہ موضع مچھوری مقام داشت ریخت سالمین جماعہ دار عرب گرفتار کردہ باز رخصت داد۔

قلعہ مہودیہ و دھوراجی و اپلیتہ و بہایا بدر و گنو ڈوانل گڈھ و مینگنی متعلق او است۔ غرب رویہ ڈھانک مشرق رویہ پرگنہ راجکوٹ شمال پرگنہ دھورل جنوب پرگنہ جیت پور و جونا گڈھ۔ ایں حد سابقہ نبود۔ در راج راجہ کوتبہا جی بشد[1]۔ پیدائش دہ لک جامی۔

در بیان راجکوٹ:

ایں تعلق بالارا است۔ از جام راول در عوض کالاڈ جاگیر یافت دسر دہار رایہ معصوم علی خاں عنایت کرد۔ کاتھیاں را کہ زمین دار بودند بہ دغا کشتہ لاکھا جی جاڈیجہ قلعہ راجکوٹ بہ سنگ سفید بر کنار جوئے بار آجی بنا کرد۔ دہ قریات متفرق برادران در خود ہا قسمت کردہ گرفتند کوٹڑا و راجپورہ از متعلقانِ او است۔

در سونت یک ہزار و شش صد و ہفتاد و پنج کانپ کمپنی سرکار انگریز سرکوب[2] ملک کاٹھیاواڑ بہ طرح مطیع آباد شد۔

شرق رویہ پنجال، غرب رویہ پڑ دھڑی شمال بانکانیر و تھان و جنوب کاٹھیاواڑ۔

ب + الف (۱) از - در راج تا - بشد - نیست -

ث (۲) سرکوپ -

Marfat.com

دربیان موربی

درسونت یک ہزار و شش صد و بیست و ہفت از سلاطین دہلی راو بہارا در انعام فتح نمودن پاورگڈھ۔ بعد آں درسونت ۱۶۲۸ در انعام سپردن سلطان مظفر را بدست[1]، اعظم ہمایوں یافتہ چوں کہ رواجی را برادر خورد[2] کشت کانیاجی ہرچند تیلاٹ[3] بود ماندن نہ توانست برموری و آدہوی و باگد صابر گشت درسونت یک ہزار و پانصد و ہشت فوج دار از طرف شاہِ گجرات بنام تغلق خاں بود۔ قلعۂ سنگین بر کنار جوئے مچھو است۔

پیدائشِ ملک سہ لک جامی[4]۔ دراں ضلع جوری گندیہ شود۔ شرق رویہ جھالاوار، غرب رویہ دہرول، شمال رن شور، جنوب بانکانیر۔

دربیان بہاونگر

درزمان اوّل اکثر اضلاعِ ایں ملک در وظفۂ زنّار داران اد دیچ

ش (۱) راو بہادر در انعام سپردن سلطان مظفر بدست۔

ش (۲) خورد نیتکش۔؟

(۳) تیلاٹ = ولی عہد۔

ش (۴) یک لک روپیہ۔

ش (۵) اوّل اکثر + درزمان۔ نیست۔

Marfat.com

بود۔ موکہراجی[1] راجپوت گوہل در جزیرہ پیرم راج می کرد۔ با فواج شاہی از موضع گوندی محاربات سخت نمود پا برجا داشت چہار چوا سی لاکھی و ہاتھسن[2] وغیرہ از راجہ جوناگڈھ بہ سبب پیوندِ دختر یافتند۔

می گویند کہ سلطان راجہ را دستگیر کردہ بردہ بود و در طویلہ اسپان محبوس داشت۔ کلالے از گوہل واڑ در آں جا رسیدہ مستحفظان را در ماہِ صیام، آب بر خر آوردہ مفت می داد۔ چوکی داران مفت خور در مراعات حالش می پرداختند۔ وقتِ شام کہ صبح اقبالِ او بود سپاہان مشغول بافطار روزہ شدند کلال راجہ را بجائے سبو بر خر انداختہ بیرونِ شہر بردہ بہ جماعہ اتیتان کہ مقام داشتند سپرد۔ او شاں[3] بذریعہ ہمت عالی و رحم کلی او را بہ لباس جوگی ہم راہِ خود بہ شیہور کہ جائے راج نشین بود بردند از نبی عم او کہ مسند نشین بود با وکیلِ خود پیغام کرد کہ من سیاحِ عالم و دعا گوئے راجہا، چند اسلحہ و جواہر و دو شالہ ہمراہ داریم لائق دیدن است اگر حکم باشد بہ حضور برسم کہ ہم دعا کہ درمیان[4] وغا بود بدہم و ہم مال بہ طریق تحائف بہ نظر گذاریم۔ راجہ نا آزمودہ کار رضا داد۔ جماعہ[5] اتیت مسلح در قلعہ در آمدہ راجہ قدیم

ب ث (۱)، موکاجی۔ الف موکہڑاجی۔ راست موکہداجی است۔

الف (۲)، ہاتھسن۔ نیست۔

ث (۳)، سپردن۔ شہر۔

ث (۴)، درمغی [درمغبت؟]۔

ث (۵)، جماعدار۔

Marfat.com

را برمسند نشاند وجدید را معزول کردند۔ می گویند کہ چوں شہریان راجہ را بہ حالتِ درویش سرخ پوش دیدند گفتند ایں راول است یعنی درویش است۔ از آں روز او را اول لقب یافتہ و نیز شنیدم کہ چوں از قیدِ سلطان گریخت بہ ڈونگرپور کہ خالِ او راجہ بود رفت۔ در آں جا چند سال ماند۔ چوں کہ راجہ ڈونگرپور از برادرانِ رانہ اُدیپور کہ لقب راول می داشتند نواسہ را ہم خطاب راول داد۔ واللہ اعلم۔

راول بہاو سنگھ دوسونت یک ہزار و ہفت صد و ہفتاد و نہ قلعۂ بہاونگر بہ حصۂ انگریز و پیشوا بروز بیساکھ شد تیرتج دوشنبہ بنا کرد۔ بخت سنگھ پسر پسریش[1] بخت بلند آورد۔ بعضے آں کہ از کولیبیان و کاتھیان و گہوگہ بارہ و راجولہ از نواب حامد خان بدست آوردہ قوت و ثروت خوب بہم رساند۔ تعلقۂ گہوگہ از سلاطینِ گجرات بہ بابیان و از آں پس در سونت ۱۸۱۰ بہ مومن خان داد و از آں بعد مدتے در تحتِ شریمنت پیشوا بود۔ چوں کہ بہ مرور ایام شیر زمان خان را از گہوگہ نواب مومن خان و سہراب خان برآوردہ بدست بخت سنگھ افتاد ہنوز با سرکار انگریز مجموع است۔

قلعہ تلاجہ بہ مددگاری دیوان جی صاحب امرجی متصرف[3] گشت چیتل کہ کاتھیان کثیر و[4] پشت گرمی نواب صاحب حامد خان دم از تقویت میزد

ب (۱)، پسرش + بخت سنگھ پسرِ پسرِ بہادر سنگھ بود۔

ث (۲)، بعض امکنہ۔

ث (۳)، متعرف۔ ب (۴)، کاتھیان بہ پشت گرمی نواب۔

Marfat.com

درسونت یک هزار وهشت صد وپنجاه فتح ساخته قلعه جسدهن پامال نموده درسونت ۱۸۵۲ پس از محاربات، پروانهٔ کونڈله وغیره از نواب صاحب بشرطِ خراج گذاری گرفت۔ پرگنه مهوده وتلاجه و راجوله وکوندله وشیهور ودیهور و تراپج و اُمرالہ وپٹہ وبوٹاد تعلّقِ ایں است۔ قلعه شیهور دارالحکومتِ ایں میانِ کوه واقع است۔

دیوالہ روہاپوری دربہاونگر مشہور است ودر ملکش دیوالہ گوپ ناتھ بساحلِ دریا است[1]۔ مهوده وگهوگهه وبهاونگر سه بندر دارد عالم عالم تجّاران به کشتی سوداگری کنند۔

انبه وکنار وگند درگهوگهه یاره خوب می شود۔

پالیتانه از ورثهٔ برادران اوست۔ قلعه در دامنِ کوه شترونجه که برآں معبد شاوکان است۔ شکست وریخت قلعه درسونت ۱۷۸۱ مرمّت ساخته[2] قافله ها از دور دور به طواف می آیند۔

شرق رویه دریائے شور، غرب رویه پرگنه امریلی، شمال رویه جهالاواڑ وشری بهیم ناتھ بندر بهاونگر وگهوگهه ومهوده جنوب رویه بابریاواد پرگنه اومیه مظفّرآباد۔

پیدائش هشت لک روپیه[3]

ب۔الف (۱) از۔ملکش۔تا۔دریاست۔نیست۔

ب۔الف (۲) از۔شکست۔تا۔ساخته۔نیست۔

(۳) از۔پیدائش۔تا۔روپیه۔نیست۔

Marfat.com

دربیان جھالاواڑ[1]

از عہد دیوان جی صاحب امرجی در سونت ۱۸۳۲ خراج سپار گشت۔ ایں ضلع چند مدّت در جاگیر عمدت الملک ماندہ۔ از سدھ رائے نے سنگھ در دار اظلافہ پٹن۔ در سونت ۱۳۲۵ راج میکرد۔ زنے داشت پری پیکر۔ قضارا برادر دیو عاشق گشتہ۔ شوہر را بہ گوشہ مربوط داشتہ ہمہ شب زن را بہ ہم بستری می خواست۔ راجہ از غیرت و رانی از صحبتِ ناجنس بہ بلائے عظیم گرفتار بودند۔

مصرع

روح را صحبتِ ناجنس عذابست الیم۔

راجپوتی از قدم جھالہ مکوانہ ہرپال ولد کیسری نام از جناب جوگنی توسل داشت۔ نوکر ہمدم و ہمراز از مدّتے بود۔ اورا از رازِ دل واقف ساختہ اُمیدوار جاگیرِ دل خواہ فرمود۔ راجپوت مذکور ہمّت ذاتی متصدّی ایں امر صخیم گردید۔ بہر قابو کہ تو انست پلیت آں دیو دفع کرد۔ راجہ بایفائے وعدہ حکم فرمود کہ ہر چہ می خواہی می دہم۔ او گفت کہ دریک شب بقدرے کہ تورن بندم یعنی مرا سلہ برگ سبز ہماں قدر قربات بمن باشد۔ راجہ قبول کرد۔ جوگنی صباسیر بہ مدد راجپوت پرداختہ در عرصہ یک شب بدروازہ یک ہزار و ہفت صد دتود و نہ دہ تورن بست۔ چوں بدروازۂ موضع نام

ش (۱) دربیان جھالاوار کہ از عہد دیوان وغیرہ۔

Marfat.com

دہ گام[1] رسید صبح دمید۔ راجہ مواضعات مسطورہ بہ جہالہ بخشید و دہ گام بہ چارن داد رانی سدھ راج بے سنگھ را دہ جہالہ بہم شیر گی خواندہ بود پانصد دیہات بہال باد داد و باقی[2] متصرف گشت ہلود دھران گدرا، دارالحکومت مقرر ساخت۔ پرگنات بہ پسران و بنی عمان قسمت کرد۔

بر مرور ایّام ہر جا مثل لنبڈی و سایلہ و لکھتر و بدھوان و تھان و بانکانیر و چوڑا وغیرہ متعلقات علیحدہ علیحدہ و قلعہ جات محکم آراستہ گردید۔

پرتاپ سنگھ راج بنا بر مدد جام تماچی بن رائے سنگھ کہ ہمشیر زادہ باشد، دخترِ خود بہ مبارز الملک و دخترِ بنی عم زمین دار ماتھک بہ صلابت خان بابی داد و بہ حمایتِ او جام تماچی را بر تخت نگر آوردہ۔

سداشیو رام چندر در سونت ۱۸۱۶ قلعہ ہلود فتح ساختہ راج بہ بہارا[3] دستگیر نمودہ، جرمانہ گرفتہ خلاص داد۔

مبارز الملک بر قلعہ بدھوان مورچال کرد۔ امّا بہ سببِ قلتِ آب کہ مدار ہر یک باو بود بہ تنگ آمدہ بہ وساطتِ چھتر سنگھ راجہ نذر و پیش کش ادا کرد و راج سنگھ سلامت ماند۔

ث (۱) گام۔ الف دیگر۔

ب۔ ش (۲) مابقی۔

ب۔ ش (۳) در نام غلطی است۔ نام راجہ رنجیت سینہ بود۔

Marfat.com

درسونت ۱۸۶۲ باباجی صاحب بر قلعہ بدھوان توپ اندازی دمور چال بندی کرد امّا مایوس برخواست۔

درسونت ۱۸۳۲ بر قلعہ لنبڈی فتح سنگھ راو لشکر کشید۔ مور چال قایم نمود۔ از جونا گڈھ دیوان جی صاحب امرجی لشکر بہ مدد راجہ ہرہم جی فرستاد۔ راو صاحب بہ صلاح وقت صلح نمودہ برخواست۔

در ایں ملک ریگستان است۔ مدار آب بر تالاب است۔ کپاس وجوری گزیدہ شود۔ درخت بجز نیم کم یافت۔

بانکانیر قلعہ ایست متین بر کنار جوئے مچھو دپاتالیہ عمل راجہ بہارا جی جہالہ کہ ایں ہا در زمان اوّل تیلاٹ ہلود بود ندچناں چہ تیلاٹ سلطان جی چوں کہ پدرش مرد بکار آخریں از شہر بہ رفت برادرانش دروازہ بند کردہ دخل نہ دادند مومی الیہہ بہ نگر آمد۔ بہ حمایت جام صاحب از بانکانیر دتھان کہ یک صد وہشت دیہات تعلق مہیہ دربریہ بود بہ دست آوردہ آدبرش بہ جھالا واڑ می کرد۔ پس از چند مدّت در جنگ موضع ماتھک بکار آمد۔

اولادش در بانکانیر راج می کنند۔ راج ہلود و بانکانیر بہ پانزدہ آسامی بہ چندر سنگھ می پیوند۔

ایں ملک در کوہستان است دیوالہ حڈلیشور مہادیو کہ فی الحال دیوان جی صاحب بٹھل راو از سر نو تعمیر کردہ۔ کرامت ایں مکان مشہور آفاق است و سنگ سبز و سفید و سیاہ از ایں کوہستان می برآید و پرگنہ پنچال ملحق او است۔ در جھالا واڑ مکان منبرک شری بھیم ناتھ و سومناتھ است۔

Marfat.com

چوں[1] کہ از بس مشہور است بزاید متصد صاحبان نازک مزاج طبع نہ گشت۔ انیتانِ ایں مکان بسیار متموّل و مہمان پرست اند۔ لشکر ہر لشکر کش پاس ادب مواضعاتش ازبس می دارند و نذرات می گذارند دیوار[2] سومناتھ گھیلہ ہم دراں ضلع باکرامت است مواضعاتش ازبس بدارند۔

شرق رڈیہ پرگنہ پیتلا و بڑودہ، غرب رڈیہ پرگنہ موربی و بانکانیر شمال دہندہو کا وغیرہ بیرم گام جنوب پنچال و پرگنہ بہاونگر و کہانبہ[3] پیدائش پنج لک روپیہ۔

دربیان راج ہائے بلدہ جوناگڈھ

از آغاز آفرینش فضایل و تبرکات کوہ گرنار و معبدِ شری گیسر ناری و بہونا تھ مہادیو و مرگی کنڈ و دامودر کنڈ وغیرہ از پیر بھاس کھنڈ کہ قلعہ ایست از سکند مہاپوان کہ از کتبِ ہند معتبر تراست باید دانست و راج ہائے کبار چندر بنشی کہ گذشتند شمارے ندارد کہ بہ تحریر آدم۔

ب (۱) از۔ چونکہ۔ تا۔ نگشت۔ در دیگر نسخہ ہا نیست۔

ث (۲) از۔ سومناتھ گھیلہ۔ تا۔ بدارند۔ نیست۔

الف (۳) کہبہالا۔ ب + وکہانبہ۔ ث۔ کانبہ۔

Marfat.com

فرد ؎ بسے نامور بہ زیر زمین دفن کردہ اند
کز ہستیش بروئے زمیں یک نشاں نماند

قطع نظر از ایں عمل راجپوت چوڑا سیمہ یعنی اُلماذہ مہتاب کہ نسبت بہ جانب حضرت سداشیو است۔

در آوانِ گذشتہ از ملک سیندھ اطلاع دہند۔ از مدّت ہزار و سہ صد و پنجاہ سال بہ سورٹھ زینت افزائے بلدۂ جونا گڈھ بودند۔ مفصّل از آں ایّام کرسی بہ کرسی بہ سماعت نیامدہ مگر آں چہ مسموع یافت نوشتہ می شود۔ دراسلا قش نہہ نام نوگھن دہ کس بنام جکہرا و یازدہ تن الن سنگھ و دیگر آسامی بنام ہائے متفرق راجگی کردند۔ چوں روایاتِ ایں خاندانِ عالی سلسلہ بند بہ نظر نیامدہ و تیز و تند کرد حکایاتِ ماضی کہ خیر افسانہ پیش نیست عمر صرف کردن چہ حاصل۔ معہذا مشتے نمونے از خروارے بطریقِ اجمال بہ قلم می آرد بر طبایع منتظرانِ اخبار انشراح می افزاید۔

در بیان کشتہ شدن راو دیبات و گرفتن سدھ رائے جے سنگھ قلعہ جونا گڈھ را و بُردن کنیزک کنور نوگھن را نزد دیوات بہ موضع عالیدر

قافلۂ راجہ گجرات کہ دارالخلافہ او پیران پٹن بود برائے طواف بہ شری گرناری و غسل دامودر کنڈ بہ جونا گڈھ آمد۔ بقضائے الٰہی راو دیبات راہوس مناکحت دختر راجہ سدھ رائے کہ از اختر

Marfat.com

تاباں و ماہِ درخشاں کوسِ سبقت می ربود در سر اُفتاد فرمود تا در محصولِ قافلہ دخترِ شما بہ ما ارزانی دادند۔ قافلہ سالار چوں بجز حیلۂ رہائی ازاں ورطہ ندید بہ زمانہ سازی شرط نمود کہ پس از رسیدن بہ دارالسلطنت پیران پٹن بروز لگن بہ رسم راجگان ڈولہ بیاریم۔ بدیں قرار داد آں بوالہوس فریب خورد و قافلہ معاودت نمود۔

چوں بر جائے مطلوب رسیدند راہِ سدھ رائے راہوس قلعہ جوناگڈھ و نزہت کوہ گرنار در دماغ پیچید۔ بہ خیالِ آں بر آواز شادی انعقار کنیزے کہ در حسن صورت ہمتا نہ داشت۔ در محفلِ مکلّف بہ لباس خسروانہ نشاند و چند مردان ساعدہ غراز را بطور زنان آراستہ بہ پرستاری گماشت و پانصد رتھ دیگر بنام خویشاوندان براتی و اسباب جہیز تیار فرمود و در ہر رتھ چہار چہار مردان کارزارے نشاند و لشکر از بہادران بہانۂ پاس داری ہمراہ گرفت و بشتران پے در پے فرستاد کہ ڈولہ بر فلاں ساعت می رسد۔

دیوِ ناعاقبت اندیش از فرطِ نشاط بر خود می بالید۔ شہر ازاں بستہ درہائے خزانہ بہ نوازشِ یدانِ مساکین گشاد

ب (۱) خویش۔

ب (۲) در سر افتاد۔

ش (۳) بنا بر۔

ش (۴) از افراط نشاط۔

ب (۵) مداحان

Marfat.com

وخود بطور نوشگان با ستقبال رفت و در رتھ کنیزک کہ نام زد بہ عروس[1] بود نشست۔ چوں داخل شہر شدند دربان کہ از دل بنیاد بہ چشم نابینا بود بر آواز گران سنگی پایہ رتھ گمان برد و نعرہ زد کہ در این رتھ ہا کہ از راہ می گذرند کاوۂ زرہ پوشان[2] اند۔ بار پولاد تنان معلوم می شود نہ کہ بار گل جگران۔ چوں کل سخن گوش زدہ باشد از آں گردید[3] دانستند کہ راز بر ملا اُفتاد سبک از رتھ بہادران بر جستند و گفتند کہ اے مردان از جامہ زنان بر آیند کہ ما نیز مانیم بلکہ شمشیر زنانیم۔ راودیات را با عروس سرخ پوش[4] معجز تیغ نکاح مباح داشتند و باجائے آوازہ شہر غلغلۂ شہر گشت افگندند و قلعہ جوناگڑھ فتح ساختند

ب (۱)، کنیزک کہ بنام عروس شہرت افگندہ بود نشست۔

ث۔ (۲)، زرہ پوشانند۔

ب (۳)، بار پولاد تنان است نا بار گل اندرماں۔ چوں پاس داران شنیدند کہ راز بر ملا افتاد سبک از رتھ ہا بہادران بر جستند۔ وگفتند کہ اے مردان از جامہ زنان بر آیند کہ با تیغ زنانیم۔

ب (۴)، سرخ پوش جمدھر نکاح بستند و بجائے آوازۂ شہر گشت غوغان شہر گشت افگندند۔

Marfat.com

در آں ہنگام قیامت نمونہ[1] کنیز کے کنور[2] نوگھن کہ خورد سال بود برآوردہ
بہ موضع عالیدر عملہ پرگنہ کورینار بہ خانہ دیوات اہیر کہ مقدّم ملک بود
رسانیدہ۔ پس از مرور لیل و نہار غمازان فتنہ ساز ایں راز حاکم وقت[3]
را اطلاع دادند۔ آں ظالم واقع طلب بر آں گمان موہومہ محصلان شدید
و سرہنگان خلیث از جونا گڈھ گذاشت۔ آں تا خدا ترسان از دیوات سہ
کونور نوگھن را بہ غضب و عنف طلبیدند۔ چوں پناہ گیر را برآوردن خلافِ
مذہب ہندوان است در عوض جگر گوشۂ خود را حوالۂ او نمود۔ آں
ظالمان سرش بریدند و دیوات می گفت کہ

مصرع

کہ از من نترس بترس از خدائے

باز مدعیان اطلاع دادند[4] کہ ایں نوگھن بنا شد باز نوگھن درخواست
نمودہ او پسر دوگمی داد۔ او را ہم با برادرش غلطانیدند۔ ایں نوع
نوبت بہ نوبت ہفت پسرِ خود را سپرد و اوشاں بہ شمشیر سپردند۔
مطلب کہ دیوات کونور نوگھن رانی نیک نامیٔ جاوید نگاہ داشت۔

بیت

ہرگز نمیرد آں کہ دلش زندہ شد بنام * ثبت است بر جریدۂ عالم دوام ما

ث (۱) قیامت نمونہ۔ نیست۔ ب (۲) گہن۔ نیست۔
ث (۳) راجہ جے سنگھ
ب (۴) مدعیان باز ایں سنگدلاں را اطلاع۔
* دلش زندہ شد بہ عشق

Marfat.com

از آں جاکہ ارادتِ قادر ذوالجلال و خواہش منعم عمیم الافضال مقتضی بر آں بود کہ آفتابِ عالم تاب جہاں کشائے راجہ نوگھن از مطلع سعادت و اجلال طالع و لامع گردد و نسایم فتح و فیروزی گلستان خاندان را جگگ نضارتِ جاودانی و طراوتِ لایزالی بخشد و خطّۂ دل کشائے سندھ را از خس و خاشاک مخالف پاک سازد و لاجرم کارپردازان غیبی، بر وفق تقدیر نیّر جہاں افروز ند کہ آئینہ اش از غبار ابر قہر اعدائے بے مہر نگاہ داشت مصداق ایں مقال ایں دیوات را دخترے بود خورد سال۔ در خوبی بے مثال پری با کنور نوگھن کہ ہم عمر بودند باہم می باخت از آں نوگھن با او پیوند ہمشیرگی و نسبت ہم بری می داشت۔ چوں آں دخترک جاسل نام بود بہ حدِ بلوغ رسید و دیوات، جشن شادی او بطرز امیرانہ آراست۔ چوں کہ کینہ خونِ پسرانِ مقتول در دل داشت تمام امیران سے قوم خویش کہ از حد زیادہ بودند جمع کرد و مشاورت درمیان نہاد۔ رائے ہمگنان بر آں اتفاق یافت کہ در مبادلہ خونِ پسرانِ خود از منافقان پدر بے پسر و پسر بے پدر نمودند۔ برایں منصوبہ دیوات بہ جوناگڈھ آمد و نایبِ راجہ جے سنگھ را بر تکلیف مالا کلام با تمام امیران سے مہمان بہ موضع عالی در برد۔ راجہ ندانست کہ گفتہ اند۔

فرد

بر تواضع ہائے دشمن تکیہ کردن ابلہی است
پا بوسی سیل از پا افگند ..... دیوار را

ب ،، بمکانِ خود۔

Marfat.com

وقت طعم ہمہ را صف در صف نشاند۔ راجہ نوگھن و اہیران بر سر او ریختند(۱)
اوّل نوالہ کوشش حوالہ کلا غان و کرگسان ساختند(۲) و از وجود دشمنان
زمین و زمان را پر داختند پس از حصول چنیں فتح راو نوگھن را جونا گڈھ
آوردہ در سونت ۸۷۲ بر تخت جلوہ کردند۔

راو نوگھن بن ویاس فتح نمودن ملک

سیندھ و ہزیمت یافتن بہ ہمیر سومرہ و آوردن جاسل در ملک سورتھ

در سونت ۸۹۵ ہشت صد و نود و پنج قحطِ عظیم اُفتاد۔ عالمی بہ ملکِ عدم رفت۔ اہیران کہ مواشی بسیار دارند باستماعِ خبر سیر غلہ و فراوانی کاہ و آب بہ ملک سندھ رفتند۔ دیوات ہم با جاسل دختر صاحبِ جمال بگوشش ہمیر سومرہ شاہ سندھ رسید۔ گفتہ اند کہ حسن(۳) و مشک را نتواں نہفتن۔ از غایتِ شوق بذات خود بہ بہانۂ شکار قرین

ب (۱) صف در صف بر مالیدہ ماکولات کشیدند۔ اہیران بہ حکم راو نوگھن کہ او ہم درد مرگِ پدر داشت بر سر او ریختند۔

ب (۲) کرگسان را ضیافت داد و احدے را زندہ نہ گذاشت۔ پس از قتل دشمن راو نوگھن وغیرہ

ب (۳) آب مع دیوات بہ ملک سندھ رفتند۔ در مرغزار مطراو چراگاہ نزہت افزا دائرہ افگندند۔ آوازہ حسن و جہاں آشوبِ جاسل بگوشش ہمیر سومرہ۔ وغیرہ ب (۴) عشق

Marfat.com

به بنگاه او رسید۔

بیت

نه تنها عشق از دیدار خیزد
بسا کین دولت از گفتار خیزد[1]

دخترے دید کہ امتعہ حسنش و خوبیش در مکیال[2] نہ سنجد و خوش اسلوبیش در قالب بیان نہ گنجد۔ پری دیدنِ رویش از غیرتِ حسنِ خویش بری و حور از لقائے تاب گلِ رخسارش از تکبر ناز و تمکین دور[3]۔

ابیات

قدِ سرو نخلی ز رحمت آفریدہ
ز بستان لطافت سر کشیدہ
ز بستان ارم رویش نمونہ
در و گلہا شگفتہ گونہ گونہ
ز نخدانش کہ سیم بے زکات است
در و چاہے پُر از آب حیات است
دو پستاں ہر یکے چوں قبۂ نور
حبابے خواستہ از عین کافور

ب (۱) عشق
ب (۲) مکیلیات۔
ب (۳) جائے۔

ب (۱) نہ تنہا۔۔۔ این بیت در نسخہ نیست۔
ب (۳) تمکین پہلو تہی۔

Marfat.com

دو پستاں ہر یکے چوں قبّۂ نور
حبابے خواستہ از عین کافور
میانش موی بل از موی نمی
زباریکی بروازِ موی بمی
نیارستی کمر از موی بستن
کزاں موہویدش بیم گسستن
بزیر چرخ کس پیدا نہ گردد
کہ رویش بیند و شیدا نہ گردد

از معائنۂ خوبیٔ آں نازنین سلطان عشق بر کشور دل شاہ تاخت[1] ولوائے محبت در ساخت سپہ ہش برافراخت و مرغِ دل در کمندِ زلف مسلسل انداخت۔

ابیات

درآید جلوہ حسن از رہ گوش[2]
زجان آرام سر باید زدل ہوش
بدیدن میلش افزود از شنیدن
بلے باشد شنیدم تخم دیدن

بالجملہ شاہ از روئے آرزو و فرطِ تمنّا بہ وساطتِ منشیان از دیوانِ اہیر درخواستِ دخترش کرد۔ او از پیوندِ غیر جنسِ بدکیش سر تافت

---

(۱) درمیان تاخت و دلوائے۔ اسلا آورد است۔

(۲) بیت اوّل۔ نیست۔

Marfat.com

دست را بر سینہ اش زد شاہ ہمیر ممیر وار نہیق بے محل انگیخت یعنی خاک بے صبری بر سر وقتِ خود بیختَ[1]۔

مصرع

نہ صبر در دل عاشق نہ آب در غربال

از راہِ تعدّی بر مستحفظان شوارع و نگہبانان طوارق تاکید اکید فرمود کہ متنفی را بدونِ اجازت بطرفِ سورٹھ راہ نہ دہند جاسل باد رد ہمساز باغم ہم راز بدریعہ قاصدِ باد رفتار و رسولِ برق خرام پنہانی از سندھ عریضہ بر نوگہن نوشت۔

ابیات

خدیوا[2] بہ بخشائے بر حالِ ما
کہستم اسیر کمند ہوا
نداریم غیر از تو فریاد رس
توی داور داد خواہان و بس
نگہدار مارا بہ شرم و حیا
بسوی وطن گاہ را ہم نما

از ختم الکلام نوشت کہ چناں کہ شری کریشن ناموس درو پدی از بدطینان نگہداشت تو ہم شرم ہمشیرہ خواند خود نگہدار۔

ث (۱) پخت + ب بیخت + د بخت۔

(۲) کریما

Marfat.com

چوں ایں خبر بہ راجہ نوگہن رسید بہ مجرّد مطالع ایں خط دادخواہ مظلومہ نقّارہ عزم بہ سزائے سومرگان خائن ناخدا ترس بلند آواز ساخت۔ در اندک فرصت لشکرے از اقوام مختلف راجپوتان، و اہیران و کولیان و کاتھیان و کھانٹ و بابریہ و مہر فراہم آوردہ بہ راہِ کچھ از مرور لکھ پت نگر گذر کرد۔

بیت

بہ عارض بفرمود کاردشمار
زرہ پوش بودند صد ہزار

چون شاہ سندھ عبور راجہ نوگہن از جواسیس اطلاع یافت۔

بیت

زبان از دہان سر بر آورد و ماند
نفس در گلو راہ گم کرد و ماند
مار وار تند بر خود بپیچید و چوں شیر گرسنہ غرید ریش را تاب داد و خود بے تاب گشت۔

در باب مقابلہ راجہ نوگہن از مؤیدان نوگہن صلاح جست باشارت ایشاں از حد کشمیر تا کوہستانِ مکران فوج چوں موجِ دریا بہ انگیخت۔ محاسب از شمار در عار و عارض از اعداد دست بر دار با التواب آتش ریز و زنبورک برق انگیز و بندوق خون خواہ شیر دہان ضرغام دستگاہ و کوکبانِ ابر عزم بود مناجیق عزرائیل رویّہ بہ مقابل آمد۔

ش (۱) تحریر۔

Marfat.com

صبح کہ شاہِ اُفق با نہرام نیلی پوشان شب روان کواکب کمر بست سومرگان و سمگان میسرہ کابلی و کشمیری میمنہ میر بہرام و ابراہیم قلی خان و چنگیز خان بہراول و میر رضا و علی حیدر صاحبِ صوبہ پشاور و شہداد خان غزنوی بہ غول نایڑہ جنگ افروختند۔ مہاراجہ عدو شکن[1] سکھت سنگھ و جگت سنگھ جادو ناگ جیٹوہ بر نغار و ہر سور کھاچر و دیو سور والہ و ناگدان کہرمان وغیرہ جماع کاتھیان و راو اونٹر و بجرو لاکھا ڈہیر[2] کچھیان جرا نغار و پانڈو رنگ اپّا دگپت راو نیمبالکر و بھوجنگ راو اژدہام دکھنیان غیر ملکی بہ ہراول غلغلۂ مقابلہ[3] انگیختند۔ پس از صف آرای آوردہ پیرائے از یک طرف توپ آتش روپ سری دادند و از طرف ثانی سری دادند۔ از ایں جانب بنادق اجل ضادِق مہرہ واز آں صوب زہرہ می افتادند۔ میدان کارزار از خار خشک نیزہ لالہ زار گشت گیرو دار[4] از شاخ کمان و برگ[5] برگ سبد گل دار تفنگ کہ بطور فرنگ جگر گوشۂ خود می فرستاد۔ توشہ از ہر گوشہ جگر می گرفت و از زنبورک[6] گزند۔ مردانِ ناصبور در قبور می خفت قربان بر دست

ش (۱) عدو شکن + اگر نام است نام عدی سنگھ است۔

الف ب (۲) و ہیرا۔

ب (۳) مقاتلہ۔

ب ش (۴) گیرودار۔

ش (۵) برک جبرک۔

الف (۶) زنبورک زنبورک گزند

Marfat.com

طمان کشاں قربان و تیر بہ لب سونار بر بازو تیر اندازان زہ خوان کاردان رواں رواں و قافلہ جان سرگردان و روان سرہا در قوایم تکاوران غلطان و روش بپائے سمندان افتان سینہ را با خنجر کابلی و سر را با تیغ ہندی کار افتاد۔ شانہ با گرز ہم نشانہ و پہلو با تیر ہم خانہ شد۔ از مہرہ جزائر تنہا غربال و لبنان رمح پیالہ جگر ہا بہ خون مالامال از بام تا شام و ناکام از طرفین دادِ مردانگی دادند۔ قریب شام کہ طلوع طلیع صبح دولت راد بود نسایم ظفر سمایم بر پرچم[1] فیروزی مجسّم وزید۔ شکستِ صریح بر سو مرگان و ملوچان افتاد۔

بیت

سبک شد گریزاں چناں شاہ سندھ
کہ ریش دراز از گرانی بخند

راجپوتان در حرب و ضرب دست از قبضۂ شمشیر و برچھی نکشید در حرق و خرق و ہدم و ردم و نہیب و اسیر تقصیرے نرفت از جستہ و بستہ و کشتہ و شکستہ پشتہ پشتہ نمودار گشتہ[2] و دستہ دستہ کہ بہ سبک پائے از جنگ رستہ و از چنگال مرگ برجستہ۔ راد بلند بخت والا تخت بر زینہاریان سخت نہ گرفت و رہا فرمود و قوم اہیران با جاسل شامل لشکر نصرت پیکر نمود بلی در مقام کہ راجہ فیروزمند

ب (۱) بیان جنگ مختصر است

ش (۲) پرچم

(۳) گشت

Marfat.com

لوائے عزم بہ قوانین رزم برافرازد از او نہیب حادثہ اعدا کام در زین
ابرام نتواند گذاشت و ہنگامے کہ سیاستِ شاہین بہ ضبط رسم
خرم پردازند۔ بصدمہ چرخ ستیزہ کار کس برکشی قدم از جادۂ اطاعت
نہ تواند برداشت در شام کین چوں میغ آتش افروزی کند برق را
قدرت چقماق زدن نیست و وقتِ شب گیر چوں بہ خاموشی فرمان
دہد صبح را جرأتِ نفس کشیدن نہ۔ القصہ پس از دار و گیر معاودت
بہ مُلکِ خویش نمود۔ بسیاریٔ لوہانہ و بھاٹیہ و کھتری و سارست وغیرہ کہ
اقوام ہندو و چند فریق سندھی مسلمان کہ با عیال و اطفال بگیر آمدند
در دیار جونا گڈھ آباد ساخت۔

راویان می گویند کہ چنداں از سیندھیان ریش دراز و عمر کوتاہ بہ
قتل آمدند کہ بر آبِ شور رن پُل از سرِ و تنِ مقتولان بستہ عبور
نمود و چنداں غنایم بدست افتاد کہ خاصانِ راجہ یک خشتِ طلا
برائے یادگاریٔ غنایم غارت سیندھ برداشتہ بودند۔ از آں خشت
دیوالہ شری پیتھڈ[1] دیوی در ہالار برپا نمود۔ یک خشت کہ خسرو رہ راجہ
نہ برداشتہ در عوض آں[2] سرِ او بریدہ در دیوار دیوالہ نہاد۔ واللہ اعلم۔

نوگھن راجہ گذشت و نیک نامی برانست جہانیان نوگھن[3] گذاشت
مدت راج چہل و دو سال۔

د [1] پٹھڈ دیوی + ب پیہند دیوی۔

ش-د[2] نبرداشتہ بہ جرم آں۔

ش-د[3] نوگہن۔

Marfat.com

راجہ کھینگار بن نوگہن۔ فتح کردن پٹن:

در سونت ۹۱۶ بر تخت نشست۔ راو کہنگار بن نوگہن با فوج گران باستیصال پٹن انہناض فرمود۔ چوں سدھ رائے انتفاق بہم دور دست رفتہ بود در ایں فرصت قلعۂ پٹن برافگندہ و محض برائے سنگہا از آں حصار آوردہ دروازہ کالوہ بنا کرد۔ بانتقام آں پس از مدتے پسر راجہ سدھ رائے با تاوانِ پرگنہ گذشت۔ لشکر آوردہ از تراکم افواج قاہرہ و تلاطم امواج جنود باہرہ مہاراجہ کنہگار بدست متعاقبان در نواح بگسرہ رشتۂ زندانیش گسیخت رانی رانک دیوی زوج اش دست گیر شد۔

اُمراں خواستند کہ آں نازنین و نگین اورا بہ حضورِ مہاراجہ بطریق سوغات برند۔ رانی از غایت غیرت کہ لازمۂ معصومان است درمیان جوئے بھوگاوہ اعراض بہ درگاہِ شنکر عالم پناہ نمود۔

مصرع

کہ عصمت دادۂ شرم نگہ دار

ناگاہ بہ حکم آں ستّار سطح زمین شگافت۔ رانی بہ نفسِ نفیس در آں درز" حلول کرد گویا کہ بنا بر آں بے صبر قبر موجود گشت۔

گریبان زمین شد ناگہان چاک
درآمد ہم چناں در قالب خاک

Marfat.com

نقل دریم

در جان دادن رانی ماگیان[1] حکایت می گذرانند که این رانک دلیوی دراصل دختر راجه سدھ رائے بود۔ در وقتِ ولادت منجّمان به معائنه آثار کواکب گفتند که این دختر با پدر عقد پیوند نه راجه ملول گشت ۔ آن نوزاد[2] بچه که مضغهٔ گوشت بود در ویرانه انداخت تا لقمهٔ زاغ و زغن گردد۔ قضارا در هر نور و دور دوّار کارها دارد۔ به تقدیر الٰهی کلاے از ویرانه نعمتِ عظیم[3] پنداشته و برداشته و پرورش او کرد۔ باتفاقے که روداد به سورٹھ آمد و دختر را به راجه کھینگار بخشید و به دختر خبر داد که زاد تو از راجهٔ سدھ رائے است[4]۔ رانی برایں اطلاع که مبادا در تصرّف پدر آیم جان داد۔ ایں سانحه درسونت ۹۵۲ روداد۔ مُدّت راجه سی و شش سال۔

راجه مول راج بن کھینگار :

درسونت ۹۵۲ راجه گردید۔ مدّت حکومت سی و پنج سال شش ماه۔

راجه جکھرا بن مول راج :

ب (۱) حاکیبان۔

ش (۲) نوزاد۔ نیست

ب (۳) مقتنات۔

ب (۴) از نطفهٔ۔

ب (۵) ہستی۔

Marfat.com

در سونت ۹۸۷ شاہ شد۔ ایّام سلطنت بیست و یک سال۔

راجہ کن راج بن جیجہرا:

در سونت ۱۰۰۹ افسر بر سر نہاد۔ مدّت بادشاہی او سی و ہشت سال و چہار ماہ۔

راجہ منڈلیک بن کن راج:

در سونت ۱۰۴۸ بر دہیم سورتھ متمکّن گشت۔

در بیان محاربہ راجہ منڈلیک با سلطان محمود غزنوی و ہزیمت شدن سلطان:

محمود ناغزنوی از غزنین بر ملک گجرات بہ قصدِ جہاد لشکر کشید۔ دیوال منورّہ جناب بشری سومناتھ در سونت ۱۰۷۸ او ۴۱۴ سنہ ہجری افگند و عود کرد۔ مہاراجہ ارجن شوکت و بھیم صولت مہاراجہ منڈلیک بہ جمعیتِ دین مبین خویش بہ تعاقبش تا حدِ جیسلمیر تاخت[۳]۔ شاہ چوں آہوئے

الف (۱) گن راج۔

ب (۲) ہجری سال نیست۔

ب۔الف (۳) با اتفاق بھیم دیو راجہ گجرات تاخت۔

Marfat.com

رمیده و گور رجهند گاہے از برق و گاہے از باد سبک تر قرار بر قرار داد و از تیغ ہندی رام دار و جمعے بادامِ اجل گرفتار شدند و از گرز راجپوتان بالا و ہرز ترکان باد از و لرز قرین و پشتِ ایشاں و خشت او شاں ہم نشین چوں کہ نیرِّ فتح را بہ بلند اقبال بہ حدّت و شدّت تابید۔ سوائے سایہ شاہ را بر پائے بہ ہم پائگی احدے نہ بایدشاہ محمود علاوہ خواری و قلادہ نا وقاری جان بہ سلامت و نام بہ ملامت برد با اشخاص از ذکور و اناث اسیر ساخت لشوانِ ترکی و مغلیہ و افاغنہ کہ بہ قید باعتقادِ خود دو شیزگان را پاک دامن شمردہ بے ہیچ علتّ بہ زنے قبول کرد۔ باقی را از قبا و جلاب تزکیۂ معدہ پرداخت۔ بہ حکم الخبیثات الخبیثین و الطیبّات الطیبّین اشراف را با اشراف و ارزال را با ارزال پیوند صوری داد و مردانِ عمدہ را از ریش معرّا و از بردت شیری مجلاّ ساختہ در زمرۂ راجپوتان بدو فریق یکے یشخاوت و دوبی باڈیل یعنی ختنہ کرّاد۔ و کمینہ گاں را در قوم کولیان و کاتھیان و مہران و بابریہ با داخل کرد و از سرِ نو اقرار و اعتراف شرعی نمود کہ ہر قوم در قومِ خود ہا رسمِ شادی انعقاد و سوگ وفات بجا آرند و از راہ کیش غیر متحرز و مجتنب[۲] باشند۔ واللہ اعلم بالصواب۔

در عملش دہرم چناں رونق گرفت کہ در ہر جا و ہر مکان دیولہا و دھرم شالہ و پُل ہا و حوض با و راہ با تعمیر یافت۔

فرماں روائی چہل و ہشت سال و دو ماہ۔

راجہ ہمیر بن منڈلیک

در سونت ۱۰۹۵ زیادہ از پدر بہ عدل و داد ملک آباد داشت

ب ۔ کلتہ ساخت۔ ش ۲، مجتنب۔ نیست

Marfat.com

ایّامِ شاہی سیزدہ سال و چند روز۔

راجہ بجے پال بن ہمیر دیو:

در سونت ۱۱۰۸ بہ کار راجگی پرداخت۔ مدّتِ کامرانی پنجاہ و چہار سال و شش ماہ۔

راجہ نوگہن بن بجے پال:

در سونت یک ہزار و یک صد و شصت و دو جلوہ افروز راج گشت مدّت مرزبانی بیست و دو سال و چہار ماہ۔

راجہ منڈلیک بن نوگہن:

در سونت ۱۱۸۴ زینت افزائے مسندِ کام بخش شد۔ مدّتِ ریاست یازدہ سال۔

راجہ آلن سنگھ بن منڈلیک:

در سونت ۱۱۹۵ توسن حکومت در جولانگاہ سورتھ تاخت۔ مدّت راج چہاردہ سال۔

راجہ دھنیش بن آلن سنگھ:

در سونت ۱۲۰۹ راجہ شد۔ مدّت راج پنج سال۔

ش ۱۲۹۰ ب + د ۱۲۰۹ الف - ۱۲۰۹ -

Marfat.com

راجہ نوگہن بن دھنیش:

در سونت ۱۲۱۴[۲] راجہ شد۔ مدّت راج نہہ سال۔

راجہ کھینگار بن نوگہن:

در سونت ۱۲۲۲ راج یافت مدّت راج چہل و شش سال۔

راجہ منڈلیک بن کھنیگار:

در سونت ۱۲۶۸/۲[۳] تاج راجگی بر سر نہادہ۔ مدّت راج سی[۳] و دو[۲] سال و سہ[۳] ماہ و بست و دو روز۔

راجہ مہی پال بن منڈلیک:

اساڑ دونوم سونت ۱۳۰۲ راج یافت۔ مدّت راج سی و چہار سال و پنج ماہ و سہ روز۔

راجہ کھینگار بن مہی پال

بروز ماگرد بارس سونت ۱۳۳۶ راجہ شد۔ ہیزدہ جزائر دیو و سنکھ دوار وغیرہ فتح کرد و مرمّت دیوالہ حضرت سوم ناتھ کہ سلاطین

ب (۱) ۱۲۱۲۔

ب ش (۲) ۱۲۷۵

مسلم شکستہ بودند نمود۔ مدّت راج پنجاہ و چہار سال و ہیزدہ روز۔ در آں آوان بہ فرمان معزّالدین امیر فیروز شاہی، شمس خان نام جونا گڈھ باندک[1] جنگ و جدل فتح ساختہ راجہ کھینگار بہ پناہ کوہ گیرنار جان بہ سلامت برد و شہر تاراج رفت۔

راجہ جے سنگھ بن کھینگار:

درسونت ۱۳۹۰ راجہ شد۔ مدّتِ شاہی یازدہ سال و وہشت ماہ و یازدہ روز۔

راجہ مکٹ سنگھ عرف موکل سنگھ بن جے سنگھ:

بروز بہادر وار دو چہتہ سونت ۱۴۰۲ راجہ شد۔ مدّت راج چہاردہ سال و سیزدہ روز۔

راجہ مدھوپت بن مکٹ سنگھ:

بروز اسود رچھ سونت ۱۴۱۶ راجگی یافت۔ مدّتِ حکومت پنج سال و یک ماہ و شش روز۔

راجہ منڈلیک بن مدھوپت

بروز کارتک شدنہم سونت ۱۴۲۱[2] راج یافت مدّت راج ہفدہ

ب (۱) بفرمان فیروز شاہ درجونا گڈھ۔

ب ش (۲) کارتک شدنہم سولت ۱۴۶۱ راج کرد۔

Marfat.com

سال و شش ماه و سه روز۔

راجہ میلگ برادر منڈلیک:

کہ حرم زادہ بود عروس مملکت در سونت ۱۴۳۹ سر گرفت۔ مدّت راج یازدہ سال و یازدہ ماہ و بست و چہار روز۔

راجہ جے سنگھ بن میلگ:

در سونت ۱۴۵۰[1] راجہ شد۔ مدّت راج ہیزدہ سال و سہ ماہ و چہاردہ روز۔ قلعہ جنیرہ بدست آورد۔ مسلمان زینہار خواست بدر رفتند۔

راجہ کھینگار بن جے سنگھ:

در سونت ۱۴۶۸[2] بر سر مملکت آراست۔ چوں بادشاہ احمد گجراتی بہ جمعیتِ دینِ محمدی لشکر باستقبال جونا گڈھ کشید راجہ کھینگار بن جے سنگھ و دیوانش مترسنگھ[3] ناگر تابِ اقامت نیاوردہ بہ پناہ قلعہ اوپرکوٹ در سونت ۱۴۸۰ سلامت ماندند۔ آخر الامر از دستِ تطاول بہادران اجل طبعی سلامت نماند۔ شہر غارت شد و چہ در شہر و چہ در پرگنات جا بجا سیّد قاسم و سیّد ابو الظفر کہ برائے تحصیل زرِ سلامی تھانہ گذاشتہ بود۔

ب (۱) ۱۴۵۰ + ش ۱۴۵۵ + الف ۱۴۶۸۔

ب (۲) ۱۴۶۸ + د ۱۴۶۸ + ش ۱۴۶۸ + الف ۱۴۸۶۔

ب (۳) مترسنگھ + ش مہرسنگھ + الف ھیل سنگھ۔

Marfat.com

مسلماں را جاگیر دادہ آباد ساخت۔ بہ کشتن دہرم خود سایر برمسلمین کہ از قسم سندھی و بلوچ و جاٹ و کھوکھر و ملک و ملتانی و قریشی و افغان و غوری مقرر کرد" و بہ عہد و پیمان موکد نمود کہ ریش را تراشیدہ و گاو نکنند و در دیوار مسجد میانہ طاق بہ نمونہ شرفہ شیولنگ و جلد و ہاری کندہ بر آں سجدہ نمایند۔ ایں قاعدہ در ایں سرزمین تا حال مستمرہ است در عہدِ او تغلق شاہ سلطان دہلی شہر تاراج نمود۔

مدتِ راج بیست سال۔

در بیان فتح کردن سلطان محمود جوناگڈھ بقید آوردن راجہ منڈلیک بن کھینگار و بہ خطاب خانِ جہاں موسم ساختن راجہ منڈلیک

در سونت ۱۴۸۹ منڈلیک راجہ شد۔ قوام الملک امیرِ سلطان محمود ملک جوناگڈھ تاراج کرد۔ در سونت ۱۵۲۷ چھتر مرصع از راجہ گرفت۔ مکرّر بعد دو سال ملک و بلدہ غارت نمود۔

سلطان محمود گجراتی بہ قصدِ انتزاع جوناگڈھ بہ طلب ببیل بقّال کہ ب را مقرّر فرمود و بہ عہد و سوگند۔

Marfat.com

کام دارِ راجہ بود۔ بیسل واو یادگار او است۔ لشکر آورد و سلطان بہ خزانچی حکم کرد کہ پنج کرور زرِ نقد کہ جنس او سوائے طلا نہ باشد ہم راہ گیرند بہ قوربیگ حکم کرد کہ یک ہزار و ہفصد قبضۂ شمشیر مغربین و یمانی و مصری و خراسانی کہ قبضۂ ہر کدام بہ شش سیر طلا وزن گجرات تا چہار سیر بودہ باشد و سہ ہزار و سہ صد شمشیر قبضۂ احمد آبادی کہ قبضۂ ہر کدام نقرہ باشد بہ وزن مختلف کہ اعلیٰ پنج سیر و ادنیٰ چہار سیر و یک ہزار و ہفصد خنجر و جمدھر کہ قبضۂ ہر کدام سہ سیری و دو نیم سیری از طلا ہم راہ گیرد و با آخت بیگی حکم کرد کہ دو ہزار اسپ تازی و ترکی ہم راہ باشد۔ باچنیں حشمت و شوکت بہ جوناگڈھ رسیدہ و محاصرہ نمود(۱)۔

دربیان دغا نمودن بیسل بقال:(۲)

بیسل بقّال زنے داشت، پری رخسار، حور دیدار، در موی میان ابرو کمان من موہن نام مہاراجہ منڈلیک بہ یک نظارہ اش پابند سلسلہ زلفِ مغیرش گردید و بستۂ دامِ جعدِ مشکین بہ ہر نوعِ کہ تو انست بہ وساطتِ دلّال مخالہ کام دل حاصل نمود و مرادِ خویش جام اتصال با آں ماہ جمال کہ آشوب جان جوانان صورت پرست بودہ علی الاتصال می پیمود۔ بیسل از خانہ خرابیٔ خود مطلع گشتہ در پے قطع و قمع بنیاد سلطنتِ راجہ خیال ہائے می بست تا آں کہ غلبۂ سلطان محمود از عوام الناس شنیدہ او را دعوت [illegible] جوناگڈھ

ب (۱) از۔ باچنیں تا نمود نیست۔

ب (۲) باعث عبور موکب سلطان محمود بہ ترغیب بیسل بقّال۔

Marfat.com

کرد۔ سلطان کہ

مصرع

چوں گوشِ روزہ دار بر اللہ اکبر است۔

منتظرت ایں دولتِ غیر مترقبہ می بود بالشکرِ گراں متوجہ شد۔ در مدّت قلیل بدایل بہ سببِ دلیل بیسل ذلیل" راجہ منڈلیک بدست شاہ دست گیر شد۔ در مدّت محاصرہ پنج کرور زر و اسپان و سلاح و خلاع بہ سپاہ بخشید و راجہ را پس از مسلمان نمودن بہ خطابِ خان جہان مخاطب ساخت چناں چہ در وسط بازار احمد آبادی بایں مانک چوک مقبرہ او است۔

قلعہ جوناگڈھ در سونت یک ہزار و پانصد و بست و ہفت بدستِ سلطان محمود اُفتاد۔ پس از دو سال باز جاگیرش بہ اولادش عنایت فرمود۔[۲]

حکایتِ دیگر کہ باعثِ انہدامِ سلطنت راد کہ بہ لقبِ رائے زادہ مشہور است ایں است:

نقل ذکر نرسی ہتہ:

در بلدۂ جوناگڈھ ناگر بود[۳] سر آمد عابدان خدا شناس و سرکردۂ موحدانِ حقیقت آساس سالکِ مسالک معرفت ناسک مناسک

ث ۔ د (۱) در مدّتِ قلیل بدایل بیسل زلیل راجہ ۔

ب (۲) از بس تا فرمود ۔ نیست ۔

ث (۳) نام بود ۔

Marfat.com

طریقت مہتہ صاحب ترسی بڑ نگرا کہ حیت معجز آتش و آوازہ تفضلاً تش
از قاف تا قاف[1] رسید۔ بدرشت گوے زنِ برادرش کہ در ضمن آں
سعادت درین نصیبۂ او بود۔ از خانہ برآمدہ بہ خانۂ خدا کہ عبادت از دیوالہ
حضرت مہادیو گوپ ناتھ است رفتہ چند روز بہ فاقہ و شاقہ گذرانیدہ
دریائے لطف نہ متناہی بہ جوش و ابرِ کرمِ الٰہی بہ خروش آمد از سروش
ندا بگوش ہوش حق نیوش کہ حصولِ مطالب جسمانی و وصول مارب
ایں جہانی متعلق بہ جناب شری کرشن فرمودہ ام بامر من تماشائی راس
منڈل در رقص و سرود گوپیان برائے العین[2] معائنہ خواہد افتاد۔ آں چہ بینی بہ
شعر آوری و بسرای تا سامعان و مغنیّان[3] واسطہ رست گاری از
متعلقات دنیوی کردد و نرسی مہتہ ہماں کردہ و ہماں دید تا حال کہ قریب
سہ صد و ہفتاد سال گذشت خواص و عام[5] اشعار رنگینش می
سرایند و ذخیرۂ نجاتِ عقبیٰ[6] می اندوزند۔

مصرعہ:

ثبت است بر جریدۂ عالم دوامِ ما

ش (۱)، قاف تاف۔

ش (۲)، بروی العین۔

ش-و(۳)، بہ شعراری و بمبرای تا سامعان و قوالان۔

ب (۴)، رستگاری ... جاوید کرد۔

ش (۵) خاص و عام۔

و (۶) زخیرہ سعادت عقبیٰ۔

Marfat.com

نرسی مہتہ مرد کم زر و مفلس بود بالجملہ بیراگیان و بھگتان می زیست۔ در وقت شادی از دواج شامل داس، پسرش در بلدہ بڑ نگر بہ خانۂ مدن جی مہتہ کہ صاحب مال و ذوی الاقبال بود بہ پیش آمد۔ تجملاتِ برات از قسم رتھ ہائے مکلف و اسپان زرّیں سنان و ملبوسات گراں بہا و حلیات طلا جواہر اما از غیب حاضر شد۔

ایضاً:۔

کنور بائی دخترِ نرسی مہتہ رضی اللہ عنہ با پسر شری رنگ مہتہ ساکن اونہ در محلہ جوہری پورہ عقد مناکحت بستہ بود۔ بر جشن ست ماسہ بادہ گوش و بینی بہ اونہ تشریف فرمود دخترِ نیک اختر را گفت کہ از خشوی خود فہرست پیراہنے کہ بزبانِ گجراتی مامیرہ گویند بیار تا مطابق آں سر انجامی کردہ شود۔ کنور بائی با چشمِ نم آگین و آوازِ غم گین و دلِ حزین عرض نمود ایں احوال پر ملال ایں امید کہ محال در مجال صاحبانِ مال و اقبال است داشتن عین وبال بلکہ انفعال کمال بدیدار من خوشنود شدہ رجعتِ قہقری باید نمود۔ نرسی مہتہ گفت کہ دل مباز کہ کارساز بے نیاز حقیقی در صدد کارسازی ہا است انشاء اللہ فکر ما مشتے بے پر و بال خواہد کرد۔ زود

ب (۱) بدن جی۔ ب (۲) جشن ست ماسہ۔

ب (۳) ھندی۔

ث (۴) دل غمگین با واز خرین۔

ب۔د (۵) البتہ فکر ما مشتی کنگال می تواند کرد۔

Marfat.com

فہرست بیارو شکستگی بہ کردگار خاطر مبادا[1]۔ کنور بائی باصد عرض خشوع بہ خشوعہ ساخت آواز راہ استہزا سامانی کہ از متولآن صورت نہ بندد نوشتہ داد۔ درآں حال خال خسر بر خسر گفت کہ دو سنگ زر[2]۔ بنویسند کہ تا پیراہن نرسی مہتہ را باد نبرد۔ القصّہ یادداشتے کہ خشوعہ نوشت بہ پدر داد۔ نرسی مہتہ التجا بہ درگاہِ آں معطی قدیم وفیّاض عمیم نمود۔ کیف ما اتفق درآں اثنا از غیب شخصے تجّار بنام دامودر سیٹھ وزن لکھمی بائی با چند وکیلان رتھ سوار جلو ریز[3] درآں جا رسید محمل ہائے بستہ کشادہ آواز افگند کہ من یکے از گماشتگانِ نرسی مہتہ ہستم سامانے کہ برائے ما میرہ طلبیدہ بود از ہر بلاد و امصار انتخاب کردہ آوردہ ام۔ مردمانِ شہری رنگ مہتہ یک بارگی متحیّر شدند کہ ایا ایں معاملہ چہ باشد و چہ خواہد بود تجّار فی الحال بار ہا وا نمودہ اسباب زیادہ از نوشتہ باد و سنگ طلا مع چند قطع ملبوسات و حلیات و ظرف پیش حاضرانِ مجلس گذرانیدہ ہمہ ہا بر کرم آں عمیم الاحسان و عدیم الامتنان تحسین و بر فاضان و منکران نفرین خواندند زنان[4] خویشاوند برائے تفصیل آب گرم کہ دم از آتشِ سوزاں می زد گذاشت۔ چوں بدون امداد آب[5] سرد نمی تواں غسلید و منکران برائے امتحان بہ تساہل گذرانیدند ابرِ فصلِ شنکر بہ خروش آمد چناں آب بارید کہ خویشاوندان آں را آبِ خجالت از سر گذشت۔

ش (۱) بکدر خاطر میاد

ب (۲) سنگ قرش زد۔ ش (۳) طبور جلو ریز

ش (۴) زمان

ش (۵) اداب۔

Marfat.com

ایضاً:

بیراگیان چند به خوف دزدان می خواستند که نقد که با خود داشتند صرف کنانیده هونڈی بر دوارکان نویسانیده[1] با این تلاش در شهر جستجو می نمودند بعضے مسخران گفتند که نرسی مہتہ زردار هونڈی می نویسد مثل او شاهوکار در این بلده نیست آن مسافران ناشناس پرستان به خانه اش رفتند۔ مومی الیهه عذر ها کرد لاچار باصرار و استیداد او بیراگیان هونڈی که محض کاغذ ساده ازو بهتر باشد بر شامل شا سیٹھ[2] که معبود اوست نوشته داد بیراگیان به دوارکان رفتند بسیار جستند شامل شا سیٹھ را کمتر یافتند۔ زبان به تشنیع[3] و نفرین نرسی مہتہ تیز می کردند که ناگاه با خریطه نقد و دو سه وکیل شامل شا سیٹھ پدید آمد۔ بیراگیان را گفت که شنیدم سیٹھ هنڈی پس از مدتے از راه یاد آوری بر من نوشته است۔ پیش کدام است زر بگیرند۔ بیراگیان خوشنود شدند و زر گرفتند[4]۔

در بیان هار دادن نرسی مہتہ[5]

ب (۱) بیراگیان چند بگونه ظاهر بین هندی از نرسی مہتہ نویسانیده بدوارکا شتافتند بسیار۔ جستند سامل وغیره۔

(۲) بر باشندگان۔ دوارکا۔

ب (۲) شامل داس۔ ب (۳) دشنام

ب (۴) ناگاه خریطۂ نقد بدست و بایک دو وکیل صرّاف زغیب پدید۔

آمد۔ هنڈی از بیراگیان گرفته زر نقد شمرده داد۔

ب (۵) از در تا مهتہ۔ نیست

Marfat.com

قصّہ کوتاہ باوجود دیدن چندیں معجزات ظاہر[1] دراین ولا راجہ منڈلیک نرسی مہتہ را بدعتِ مذہب بشنوی امتناع کرد چوں ممتنع نہ گشتہ سنّاسیان تارک العلایق کہ جزُ کلمۂ وحدہ لاشریک کہ برزبان نیارند و برہمنان دیدخواں را جمع نمودہ مباحثہ درمیان انداخت[2]۔ سناسیان زبان باحدیث و حمدیتِ ایزد بہ چوں وچگوں کشادہ گفتند کہ کلمہ حق بشنوی واز طریقہ بشنوی منحرف شوی اگر احیاناً نشنوی آخر ہماں بشنوی کہ کسے نہ شنیدہ باشد۔ سازنوازی و نغمہ[3] پردازی و تذکرۂ ناز و نیاز عاشق و معشوق کہ باعثِ ہیجان نفس زیاں کارہ مقیدانِ عالم بشریت است بگذار۔ نرسی مہتہ گفت:

بیت

ہر قوم راست راہے و دینے و قبلہ گاہے
من قبلہ راست کردم بطرفِ کج کلاہے[4]

از رازِ عاشقان ملائیکان بے خبراند بہ شما چہ رسد

بیت

میانِ عاشق و معشوق رمزیست
کراماً کاتبین را ہم خبر نیست

ث (۱) از قصہ تاظاہر نیست۔

ب (۲) نہاد۔

ث (۳) زمزمہ

الف (۴) کج کلاہی

Marfat.com

اے بھگوا پوشان یادہ گوشماہی کہ بفقر و فاقہ سوختہ و بجز صحرا نشینی و خاک مالی نیاموختہ اند لذّتِ صنم پرستی و زرقِ بت آرائی چہ دانند[1]۔

فرد

مادر پیالہ عکسِ رُخِ یار دیدہ ایم
اے بے خبر ز لذّتِ شربِ مدام ما

از ایں مقالات[2] بیدانت و دلائل و براہن شرعی گاہ در خرمنِ عشق بازان صورت پرست می گذارند[3] از ایں چہ بندد و چہ کشاید۔

فرد

آں تلخ وش[4] کہ صوفی اُمّ الخباث خواند
اشہیٰ لَنَا وَ احلیٰ مِن قُبلَتِ العذارا

رفتہ رفتہ و گفتہ گفتہ کار از مباحثہ گذشتہ بگرفت حلق و گیسو رسید۔ راجہ منڈلیک فرمود کہ از گفتگوئے بے ہودہ چہ شود حضرت دامودر رائے کہ معبودِ ایں ناگر است اگر بایں صورت سنگین[5] بار گل از گلوئے خویش علانیہ باو نبخشید۔ [6] مقولہ:

جاکون چاہی پیا سو باگن سوی[6]

ث+د(۱) ذوقِ بت آرای چہ دانند۔ نیست۔

ث (۲) دلائل۔

ب (۳) گاہ در خرمنِ معاشران و عیّاشان می گذارند۔

ث+د(۴)، اے تلخ — ب (۵) سنگمن = (سنگین پا)

(۶) ایں مقولہ در زبانِ ہندی است

Marfat.com

مارا از ایں معاملہ درگذشتن دریں ناگزیر را بطور خود گذاشتن واجب والّا نہ سوہاگن بقتل رساندن از جملہ مشوبات است۔ نرسی مہتہ را روبروئے بتِ دامودر رائے آوردند۔ او بہ خوفِ جان و حرصِ ناموس بہ حضورِ معبودِ خویش زاریہا نمود امّا فتح الباب مقصود مفقود یافت چہ در عطائے ہار گل اندکے ایستادگی بہ میان آمد باعث اش ایں کہ راگ کیدار در وجہ قرض ہشتاد روپیہ کہ متوجگ دامودر رائے موقوف برشنیدنش بود بدوکان مہتہ دھرنی دھرداس در قصبۂ تلاجہ گروی گذاشتہ از آں سبب سرانیدہ نمی توانست۔ آں نوابخش بے نوایان از راہِ نوازش بہ خانہ متقاضی بصورتِ مقروض یعنی مہتہ نرسی رفتہ روپیہ نقد شمردہ داد۔ تمسک بدست آوردہ از ہوا پیشش انداخت۔ بہ مجرّد دیدن ہماں تمسک راگ کیدار راسرائیدن ہماں(۱) بود بخشش بارِ گل یافتن ہماں از پردۂ کیدار در دائرہ مخالف تزلزل افتاد و بعضے چوں دہلک روسیاہ واکثر مانند طنبور گوشمالی یافتند۔

مہتہ نرسی در سونت یک ہزار و پانصد و دوازدہ بار یافت و بہ شامت گناہے بے ادبی کہ باچنیں مردِ عارف دوستِ خدا کرد سلطنت از منڈلیک رفت(۲)

نقل است:

ناگی چارنی کہ زنِ عقیفہ در موضع موہنیہ عملہ پرگنہ جوناگڑھ یا [illegible]

ب (۱) ہماں۔ نیست۔

ب (۲) کہ سلطنت از خاندان رائے زادگان چورا سمہ رفت۔

Marfat.com

عفّت و عصمت آرا ستہ می ماند۔ راجہ منڈلیک برآوارزہ خوبیٔ زن لپسرش ناگاجن[1] بشوق تمام بہ بہانۂ شکار بہ محلِ آں نگار آہو چشم رفت۔ ناگی چارنی بہ مجرّد دیدن بہ بلیہ کردانی برخاست۔ راجہ چوں پیکرِ آں پری پیکر بے حجاب دید حیا و حجاب از دردل برداشت و بہ بندِ نفسِ امّارہ و ہوس زیان کار خواست کہ دست بستہ اش رسانید[2] او تبفرس دریافتہ روگردانید و دعائے بدکرد کہ عروسِ دولتِ تو چوں من از تو روگرداند یا بادشاہانِ مسلیم عقدِ مصاہرت بندد۔

القصّہ ایں سبب دویمی باعثِ زوال دولتِ مہاراجہ منڈلیک شد۔

بیت

دِل چہ بندی بہ خوبیٔ دنیا
کایں عروس ہزار داماد است

می گویند کہ جمیل شاہ درویش کہ تکیہ او بر کوہ است در ایں معاملہ ناگی چارنی حاضر الوقت بود[3]

مدّت راج چہل سال۔

پس از مہاراجہ منڈلیک یک صد و بیست و ہشت سال تا سلطنت سلطانؒ اکبر اولادش بہ آوارگی و سیک پائی گاہے غالب و گاہے مغلوب راج کردند۔ انجام کار چوردواڑ و کیسوج وغیرہ جاگیر یافتہ بالکل اخراج یافتند۔ آسامی آں برائے سلسلہ بندی بقلم

ث (۱) برآواز خوبیش ببشوق تمام۔ ب (۲) بستہ اش رساند۔
ث (۳) ازمی گویند کہ۔ تا۔ الوقت بود نیست ٭ شہنشاہ۔

Marfat.com

می آرد۔

راجہ بھوپت سنگھ بن منڈلیک:

درسونت ۱۵۲۸[1] راجہ شد۔ سلطان ادرا بہ طریق جاگیر دار در جوناگڈھ نگاہ داشت۔ تھانہ دار بادشاہی تتارخان بن مظفر پسر خواندہ سلطان محمود سلامی می گرفت۔

مدّت راج سی و یک سال۔ شاہ زادہ میرزا خلیل خان نیز طبل حکومت نواخت۔ موضع خلیل پور از او یادگار است۔

راجہ کھینگار بن بھوپت سنگھ:

درسونت ۱۵۶۰ راج یافت مدّت راج بیست و دو سال و چہار ماہ۔ تھانہ دار بادشاہی ملک ایاز و تتارخان غوری سلامی می گرفت۔

راجہ نوگہن بن کھینگار

درسونت ۱۵۸۲ راجہ شد۔ مدّت راج بیست و پنج سال و یازدہ ماہ و بیست روز۔ سید قاسم و مجاہد خان بہلیم[3] تھانہ دار بادشاہی۔

الف (۱) [۱۵۲۸] ۱۵۲۹۔ الف (۲) ۱۵۸۱۔

ش (۳) تھانہ دار نیست۔

Marfat.com

راجہ شری سنگھ بن نوگھن :

در سونت ۱۶۰۸[۱] راجہ شد۔ مدّت راج سی و چہار سال و یک ماہ و دہ روز۔ خان اعظم کوکلتاش کہ از تغیر خانِ خاناں صوبہ احمد آباد شدہ بود فتح جوناگڈھ نمود۔ در سونت ۱۶۳۳ بیکر ماجیت۔

راجہ کھنگار بن شری سنگھ :

در سونت ۱۶۴۲ راجہ شد۔ دو عہد او سلطان محمود و بہادر شاہ شاہِ گجرات بارہا آمدہ اند و مدّت ہا ماندہ اند۔ راجہ مذکور بہ کمک سلطان مظفر گجراتی در ملک احمد آباد شورش در سونت ۱۶۴۷ افگندہ بود در عہدِ او عیسیٰ خان حاکم گشت[۲] قلعہ شہر پناہ بنیاد نہاد۔ تھانہ دار جوناگڈھ امین خان بن تتار خان غوری از حضورِ شاہ جاگیر جوناگڈھ می داشتند۔ او سر از اطاعت تافت۔ فتح خان شیروانی از طرف میرزا خان ولد بہرام خان عرف خانِ خاناں بہ لشکر آوردہ جوناگڈھ را در سونت ۱۶۳۳ تاراج کرد و خود ہم مُرد۔ امین خاں بہ حمایتِ قلعہ سلامت ماند۔

از پسِ مردن فتح خان، خانِ خانان لشکر آوردہ مورچال کرد۔ امّا ایں کارے نہ کشود۔ از ایں جا برخاستہ بہ محاصرہ منگلور رفت۔ امین خاں از قلعہ برآمد کمک از جام چھتر سال طلبیدہ کوچ کردہ۔ میرزا خان سے دست از محاصرہ برداشتہ پیشتر رفت۔ در ناحیہ کوڑینار بہ غارت

ش (۱) ۱۶۸۰-الف + د + ب ۱۶۰۸- ش (۲) از بود تا حاکم گشت ۔نیست۔

Marfat.com

رفت وفیلانش لشکرِ جام چھتر سال بہ غنیمت برد۔ امین خان و اعتماد خان بے اعتماد ردولت خان نادولت ہم باوجود دُولک جامی رشوت گرفتن از سلطان اکبر شریکِ مظفّر شاہ و راجہ کھینگار بودند۔ جام چھتر سال را از نگر بہ مدد طلبیدہ، سی و شش مواضعات درحق الاطاعت داد۔ چناں چہ در سوانح نگر منقول است۔

مدّت راج بیست و دو سال۔ تتار خان سیزدہ سال، باوجود راجگان جوڑا سمہ تھانہ داری کردند۔

حکّامان پادشاہانِ دہلی و احمد آباد

پس از انقطاع شدن رائے زادگان

نورنگ خان دو سال، سیّد قاسم سہ سال بہیہ منڈن[1] سہ سال۔ راجہ رائے سنگھ یک سال۔ عبداللہ خان یک سال۔ تتار خان لودی سیزدہ سال[2]۔

دربیان حاکمان متفرق از ابتدائے

ش (۱) منڈل ۰ د۔ مندن در ناگری نوشتہ است۔

ش (۲) از تتار خان۔ تا۔ سال نیست۔

ب (۳) از دربیان تا ابتدائے نیست۔

Marfat.com

میرزا عیسیٰ خان در سونت ۱۲۸۷ بہ متصدّی گریٔ ایں بلدۂ فاخرہ مباہی گشت۔ قلعہ شہر پناہ احداث کردۂ اوست و دیگر سادات و قاضی و مومنان و بوہرہ۔ آباد کردۂ سلطان محمود اند۔ مدّت حکومت دہ سال۔

در آں زمان انگریزان در ہوگلی سکونت کردند۔ میرزا خورّم مرتبہ اوّل سہ سال، قطب الدّین کاکر یک سال۔ بھوانی داس یک سال۔ کامران بیگ دو سال۔ ابو القاسم یک سال۔ سردار خان یک سال۔ میرزا خورّم مرتبہ دیم یک سال۔ سعد اللہ خان ہشت سال۔ باقی خان یک سال۔ جہانگیر قلی خان یک سال۔ بہرام خان دو سال۔ شمس الدین خان و قطب الدین خان یک سال۔ شاہ زادہ مراد بخش دو سال۔ محمود خان یک سال۔ سردار خان پانزدہ سال۔

سردار خان مردِ خوب بود۔ سردار باغ دلِ پذیر با حریم و حوض و فوارہ ہا و حمام و مسجد و عیدگاہ و مقبرہ فالِ چہرۂ عروسِ شہر است (ب)، یادگار از اوست۔ غوری پیر از مصاحبانِ او است چند مدّت تا سونت ۱۷۳۲ زاہد خان نایب از طرف سردار خان بود۔

الف (۱) عیسیٰ تار خان۔

الف (۲) قطب الدین خان۔

الف (۳) باغی خان۔

ب (۴) شہر است و غوری پیر یادگار۔

Marfat.com

تاریخ وفات نواب سردار خان

مصرعہ:

شد از باغ عالم گل بے نظیر

از کلمۂ باغ عالم کہ عددش یک ہزار و یک صد و چہل و چہار ہجری ۱۱۴۴
از آں گل کہ عددش پنجاہ است وضع کند، ہزار و نود و چہار ماند۔
مطابق ہندی سونت ۱۷۴۴[ب۱]

اتل بین[۳] سہ سال مقیم خان سہ سال میرزا خورّم بار سیوم چہار سال، سعداللہ خان بار دیم دو سال۔ قطب الدین و محمد بیگ و دیوانِ او سکھا نند۔ پنج سال۔ شیر افگن خان دو سال۔ جعفر خاں یک سال۔ سردار خان[۴] دو سال۔ سربلند خان یک سال در سونت ۱۷۶۳ شیر افگن[۵] دو سال پیر صاحب و دیوانِ او رُودے رام[۶] سنگرام سنگھ نایب مہاراجہ اجیت سنگھ و دیوان پرتاپ سنگھ یک سال۔ نواب لیٰسین خان و دیوان او روپ رام[۶] یک سال۔ دلاور خان و دیوانِ او جگت سنگھ نہ[۹] ماہ۔ پیر صاحب و دیوان شہزادہ و کاہنداس بقّال و مرتبہ دویم دو

ب (۱) از تاریخ تا سردار خان نیست۔

ث (۲) از عدد باغ عالم کہ یک صد ..... از آں عدد گل۔

ث (۳) اثل مین۔ ث (۴) سردار خان سردار۔

ث (۵) شیر افگن۔ نیست۔

ب (۶) روپرام + ث اور دیرام + الف او دیرام۔

Marfat.com

سال سه ماه۔ شہزادہ و دیوان مغل و مقبول خان چہار سال۔ معصوم بیگ دو بار سہ سال۔ جنگلی خان یک سال۔ خواجہ[1] عبدالحمید دو سال۔ موسی الیہ موضع میندرڈہ بتاخت آوردہ و ہر شب چند زنان را در تصرف می آورد۔ القصہ چنیں تا مدتِ یک صد و شش سال حکّامان کہ از طرف شاہان گجرات و دہلی آمدند۔ چوں چغد بہ ویرانہ بے ننگی تضیع اوقات کردند۔ کارے نہ کردند کہ بقلم آرم۔

اسد قلی خان و نایبِ او صلابت خان و شیر خان بابی بہادر و مشرب شرف الدین:

در سونت یک ہزار و ہفت صد و ہشتاد مصدّی جوناگڈھ بود۔ بہ تاخت و تاراج پرگنہ اولکہ کارروائی می کرد۔ شجاعت خان بہ گرفتن پیش کش درایں ضلع آمدہ بود۔ مُدّتِ حکومت شش سال۔

غلام محی الدین خان بن اسد قلی خان نایب، او صلابت خان بابی و میر اسمٰعیل بعد انتقالِ پدرش از حضور سلطان محمد شاہ بہ فوجداریٔ جوناگڈھ در سونت یک ہزار و ہفت صد و ہشتاد سرفراز گشت و او نیز از طرفِ خود صلابت خان بابی را نایب ساختہ۔ موسی الیہ مدّتے بذاتِ خود و از آں بعد شیر خان عرف بہادر خان را نایب گذاشت۔

شیر خان از غلام محی الدین بہ رقم ہشتاد و ہزار روپیہ اجارۂ جوناگڈھ گرفت۔ سونت ۱۷۸۵۔ در مہم مادھو پور بہ خدمت مبارز الملک

---

[1] الف را، قاضی عبدالحمید

Marfat.com

عرف شیر بلند خان مع فوج و توابعانِ خود شامل گشتہ قلعہ مادھوپور فتح ساختہ۔ مہتہ رنچھوڑ داس ناگر تھانہ دار رانہ و کمات جی بہ کمال بہادری شہید شد۔ بتِ پارس ناتھ بہ غنیمت آوردند۔ چہل ہزار جامی گرفتہ واپس داد۔

صلابت محمد بابی چوں در سونت یک ہزار و ہفت صد و ہشتاد و ہفت بہشت نصیب شد و در ہماں سال شیر خان بابی تغیر شد و میر اسمٰعیل از طرف غلام محی الدین منصوب گشت۔ پیلاجی گائیکوار در آں سال لشکر بہ سورتھ آورد۔ در سونت ۱۷۸۹ میر فخر الدین بہ فوجداری جوناگڈھ باجمعیت لشکر رو بدیں جانب کرد چوں در میدانِ امربلی رسید میر اسمٰعیل و دیوانِ ادبھوانی داس بیشنو ناگر عجلتاً بہ مقابلہ اش شتافت۔ اتفاقاً تلاقیٔ فریقین در ہماں ضلع افتاد۔ میر محی الدین و سید علی قلی خاں بہ جواں مردی جاں نثار شدند و اُردو بغارت رفت۔ میر اسمٰعیل با نصرت و فیروزی معاودت نمود۔ غلام محی الدین در سونت ۱۷۸۹ بہ مرگ طبعی گذشت۔ ایّام حکومتش پنج سال۔

ناہر خان عرف ہزبر خان بن اسد قلی خان :

بعد از وفاتِ برادرش سندِ جوناگڈھ از حضور شاہ نامہ فرمودہ گرفتہ مجدداً میر اسمٰعیل را نایبِ خود بحال داشت [illegible] سال نہ

ب را غلام محی الدین مرد ایام

Marfat.com

گذشت۔ که سهراب خان نوآب به حکم مهاراجه اجیت سنگ صوبه احمد آباد شیر زمان خان و دلیر خان که جاگیر بندر گهوگهه داشت به زور انتزاع کرده جوناگڈھ از میر اسمٰعیل متصرف شد۔ میر مذکور در شهر[1] یک سال بجمالِ گمنامی معتکف می ماند۔ در سونت ۱۷۹۰ پس از قبضِ شهر میر اسمعیل را بر آورده براه کشتی به تهتهه رفت۔

نواب سهراب خان:

در سال دویم از حضور شاه به وساطتِ برہان الملک سند بیرم گام حاصل نموده مع لشکر روان شد و در جوناگڈھ صادق علی خان را نایب گذاشته۔ او چنان حلیم طبع داشت که سرِ راهِ بازار دُزدان روز روشن غارت دوکان می کردند و اثیر می بردند۔

از این جانب سهراب خان چون به منزلِ مقصود رسید رتن سنگھ بھنڈاری[2] و سپه سالار صفدر خان بابی پس از جنگ سه شبان روز نه سهراب خان را مانند لهر آب بدشنه تیز تشنه مرگ ساخت اُمید بیرم[3] مکان باقی ماند۔ در خون بہا انوپ سنگھ سولنکی اُپلیته به بہیرو[4] سنگھ پسرش انعام داد۔

ب (۱) از شهر بکمال گمنامی

ش (۲) ہشداری

ب (۳) بیرم کام

ش (۴) بہیرو سنگھ نیست + بہا انوپ

Marfat.com

مُحسِن خان خالوے سہراب خان:

یک چند ماہ تیضع اوقات فرمود۔ در سونت یک ہزار و ہفت صد و نود و سہ باز ہزبر خان سند بدست آورد و صادق علی خان معزول از جوناگڈھ شدہ در خدمتِ نواب مومن خان بہ مہم مورچال احمد آباد معاون گشت۔ در ایں سال نادر شاہ ایرانی، شاہ دہلی محمدؒ شاہ را شکست دادہ دہلی غارت کرد۔[1]

ہزبر خان بار دویم میر دوست علی را نایبِ خود در جوناگڈھ گذاشت او در تنخواہِ سپاہ بے چارہ گشت۔ در آں ہنگام بہادر خان بابی کہ بدستوری نواب مومن خان در بندر گوگھ متمکن بودند طلبید اشتہ بے ہیچ کشش و کوشش در سونت یک ہزار و ہفت صد و نود و چہار صوبہ جوناگڈھ بہ بہادر خان سپرد۔

بیت:

و ہر چہ نصیب است .تو می رسد
گر نہ ستانی بہ ستم (جو) می رسد

از اتفاقات حسنہ ہزبر خان در ہمان سال رو باہ مثال بہ دہلی در گمنام فنا خزید۔[2]

ش (ا) دادہ نیست

ش (ب) دہلی بغارت آورد

ب (ب) در کنام موت میانہ دہلی خزید ※ شہنشاہ ہندوستان

Marfat.com

نواب بہادر خان بن صلابت خان بن صفدر خان بن جعفر خان بن شیر خان بن بہادر خان

چوں ایں کس از نمک خوارگان ایں خاندان است اندکے از بسیار احوالش نگاشتن عین غرض داشتہ صفحہ کاغذ را زینتِ نگارخانہ چین می دہد۔

از مدّتِ دراز بہادر خان بابی افغان در حضور سلطان (بش) شاہ جہان بہ جواہر ذاتی و دلاوری صفاتی بہ مرتبہ پیزبگی (۱) و خطاب دیوان داشتند و از حضور دو بلدہ گجرات جاگیرات مرحمت شد چوں کہ ستارہ طالع شاں بعروج بود پیشِ حکّامان و عمالانِ احمد آباد روز بہ روز ترقّی می یافتند۔ اجارہ کڑی و بیرم گام و بیجاپور وغیرہ محالات بارہا چہ از صوبہ داران شاہی و چہ از سرکار شریمنت پیشوا و گائیکوار بذمّہ خود داشتند۔

لشکر کہ از احمد آباد بہ گرفتن پیش کش می آید پیش روا (۲) جی شدند و متعلقاتِ زمین داران گجرات و سورتھ بہ کفالتِ خود فیض می داند پس از چندے از مہاراجہ اجیت سنگھ خطابِ بہادری و از سربلند خان بہ

ب ش (۱) پیزنگی + د۔ شیرنمگی (بچگی یا بچالنکی

ب (۲) رومی + د۔ روامی (بش) شہنشاہ دہلی

Marfat.com

لقبِ خانی منصوب شدند۔

کمال الدین خان بابی در سونت یک ہزار و ہفت صد و نود و نہ از طرف مقبول عالم و بعد از جانب فخر الدولہ کہ فی الحال فی المعنی خر الدولہ بود دنیا بتاً جملہ دہ سال حکومتِ احمد آباد کرد۔ بخطابِ نواب مخاطب گشت۔ جاگیر کہڈا و بالاسینور و گوگھ مکرّر از پیش گاہِ سرکار شریعت صاحب پیشوا و گائیکوار در سونت ۱۸۱۵ یافتہ سوائے آں از حضور بالا جی راو و داما جی وقتے کہ از احمد آباد بر آوردند تہہ بحال عنایت شد۔ پیران پٹن، بڑنگر، بیس نگر، سمی، منچپور، تہراد، کہرالو، بیجاپور، بہ مرور ایّام پٹن و بڑنگر و بیس نگر و بیجاپور مسترد گشت۔ تا یک نیم سال داما جی شمشیر بہادر در بیس نگر مورچال قایم کرد۔ زورآور خان بابی در سونت یک ہزار و ہشت صد و نوزدہ در ہنگام مورچال بیس نگر شہید شد۔ داما جی بیس نگر واپس گرفت۔

صلابت خان بابی[۲] در سونت یک ہزار و ہفت صد و ہشتاد و ہفت بہشت نصیب شد و شیر خان عرف بہادر خان از جوناگڈھ تغیر شد۔ در آں سال پیلاجی گائیکواڈ لشکر بہ تشخیص جمع بندی بہ سورٹھ آوردہ چوتھ مرہٹہ در جوناگڈھ نشست[۳]۔ دو سال ماند۔ شیر خان بہ وساطتِ راجہ بخت سنگھ برادر مہاراجہ شرفِ استیلام مہاراجہ اجیت سنگھ دریافت۔

ب (۱) فی الحال نیست۔

ب (۲) صلابت محمّد خاں بابی۔

ب (۳) از چوتھ تا آنشست۔ نیست

Marfat.com

یک زنجیر فیل و چند راس اسپ و چزائر و نقد و جنس نذر نموده سندِ بحالیٔ جاگیر پدرِ خویش مورثی و خطابِ بہادری و ادراج یعنی گوشوارہ و علم نیز انعام یافتہ۔ در سالِ دویم از حضور مہاراجہ اجیت سنگھ فوجداریٔ بلدہ بڑودہ سربلند خان و خود بالمناصفہ گرفتہ بود۔ چوں کہ بہ دولت میر دوست علی خان بے منازعت و ساہمت تختِ جوناگڈھ بے پیچ کوشش نصیب شد۔ در سونت ۱۸۰۰۔

نواب بہادر خان صفدر خان عرف جعفر خان بن شیر خان بن بہادر خان باز بہ دیارِ گجرات شتافتہ در حضور حکامان زمان تردّدات نمایاں کردہ بہ شیوع آوردہ سرفرازی یافتند۔ چوں کہ این رسالہ مشتمل بر کوائفِ جوناگڈھ مفصّل نہ نگاشت۔

در ایّام ماضی میر دوست علی خان و صادق علی خان در کارِ ریاست و سیاست سارقان سُست شدہ بودند۔ نظر بر آں رعایا و دلیسایان بہ وسالت دلپت رام ناگر گجراتی کہ سابقہ نواب بہادر خان اورا از بالاسینور بہ جوناگڈھ ہم راہ آوردہ بودند بہ شناسائی آں نواب موصوف را از بڑودہ کہ در خدمت گائیکواڑ مشرف بودند طلب داشتند۔ مومی الیہ پسرِ خود کہ سردار خان نام داشت بہ بالاسینور گذشتہ خود متوجہ جوناگڈھ گشت

در آں سال برادر تنبّی اما بائی مکوج کھنڈے راؤ، سیناپتی با لشکر بست ہزار برائے تحصیل کہنڈل در سورتھ آمدہ بود۔

نواب بہادر خان محمد علی خان و عبداللہ خان پٹنی و فرید خان کرانی و یوسے خان یوسف زئی و کامیشور پنڈا[1] و کرشن چند بخشی و بلیتا مہر مونڑی و

الف ا۔ پنت — x ۔ سپہ سالار۔

Marfat.com

گلاب رائے ناگر را از بڑودہ آوردہ۔ القصہ کوتاہ بریں منوال روز بروز پائے قایم می گشت۔

در سونت ۱۸۰۲ لشکر پیلاجی گائیکواڑ بہ قصدِ تسخیر جوناگڈھ بہ تاروا ڈی کہ قریب تر است مقام ساختہ۔ شہر را بہ تنگ گرفت۔ نواب بہادر خان چوں چارہ بجز صلح نہ دید بہ تدبیر صائبہ موہن لال جیکار ناگر کہ ارسطوئے زمان بود بہ وکالت فرستادہ۔ او بہ لطائف الحیل بہ ادائے زرِ نذرانہ و پیراہنِ کم مایہ لشکر را کوچانید۔

در سونت یک ہزار و ہشت صد و سہ کہانوجی بہ طریق نظر بند فخر الدولہ را ہم راہ گرفتہ مورچال بر قلعہ بنتھلی قایم کرد و امّا مایوس برخاست۔ فخر الدولہ از راہِ فخرِ باطل کلید ہائے طلا از خود نو ساختہ مع بیست و یک اشرفی بہ حضورِ معلیٰ شاہ بہ دہلی فرستاد کہ این کلید دروازۂ بنتھلی است۔

پس از فرو نشستن این فتح نواب بہ گجرات رفتہ۔ دلپت رام دیوان بروز چیتر دو اماس بسنت رائے پوربیہ را کہ از آیندگانِ اطراف بود و از بس در شہر تسلّط یافتہ جماعہ عربان را نوکر داشتہ بہ تہور و دلیری اخراج دادہ۔ بسنت رائے ہم پس اخراج مالنیہ کھانٹ را رفیق ساختہ بہ چند مفسدان شباشب قلعہ اوپر کوٹ کہ در آں آوان چوکی نہ داشت بدست آوردہ اطرافِ قلعہ غارت می کرد۔ پس از جنگ و آویزش سیزدہ مادہ برآمد۔ نواب صاحب بہادر خان ہم بہ جوناگڈھ رسید۔

بعد از آں بہ دو سال دلپت رام رام چرن یافت و جگناتھ جہالہ ناگر

Marfat.com

در ابتدا پیشکارِ دلپت رام بود و نیز وکیلِ عرب۔ بعد وفات دلپت رام دیوان دیوان چوں پسرانش جاہل بودند کار بار جونا گڈھ بر او عاید گشت۔ او بہ جانب شیخ عبداللہ کہ او پرکوٹ بہ دستِ او بود کار بار می کرد۔ چوں مطالبہ مشاہرہ افزود نواب در تدبیر استیصالِ او خیال می بست تا کہ جگناتھ را بہ طمع دنیا فریفتہ بہ جانب خود کشید۔ شرط درمیان آوردہ کہ اگر عربان را شکست دادہ بر آرد دیوانی بر او مسلّم باشد۔ جگناتھ و نواب بہ تشخیص جمع بندی بہ طرف کاٹھیاواڑ لشکر کشیدہ رودرجی برادرِ او آذقہ و بارود از او پرکوٹ کہ باعثِ تقویتِ عربان بود بہ بہانہ آں کہ مالِ کہنہ است وقتِ کار بکار نیاید لہٰذا فروختہ از سرِ نو خریدہ شود بر آوردہ در لشکر خبر رسانید۔ نواب صاحب و جگناتھ از ارد و گریختہ۔ وقتے کہ شاہ سپہر بہ حصار ظلمات استراحت نمود بہ شہر رسیدہ از یک جانب دروازہ بر عربان خارج بند و از یکے جانب مورچال بر او پرکوٹ قائم نمود۔ عربان بہ ہمتِ خداداد بے منّت نردبان بہ دیوارِ حصار نقب زدہ شامل جماعہ او پرکوٹ شدند۔ پس از محاربہ و مضاربہ شیخ محمد زبیری را راہ خرچ از کونبہاجی در عوض قیمت دہ ہوراجی گرفتہ در سونت یک ہزار و ہشت صد و دہ داد و از شہر بر آوردند۔

نواب موصوف بہ تاریخ بست و پنجم ماہ بھادر و اسونت یک ہزار و ہشت صد و چہاردہ جنّت نصیب شدند۔ مدّتِ ریاست جونا گڈھ از ابتدائے نیابتِ غلام محی الدین و اسد قلی خان سی و شش سال۔

— // —

Marfat.com

نواب صاحب مہابت خان بابی

چون پیش از رحلتِ پدر زیب افزائے فرمان فرمائے جونا گڈھ شد جگناتھ جہالہ کہ اندکے قوّتے بہم رسانیدہ در ہر امر رشتہ تصرّف می دواند۔ پسندِ خاطر نیفتاد۔ بہ دست حبشی غلام بہ نام بیلال(۱) بر دروازہ مچھوڑی کہ بر آمدنِ لشکر گاہ یکوار بنا برا نحفاظ چوکی در خیمہ منزل داشت شبانگاہ بسمل کنانیدہ و بورش برخانہ اش فرمود۔ رودرجی برادرش بہ زور ضمانت جاڑیجہ کونبہاجی و جماعہ دار رضوی خان ریحان دہولکیا و سیّد خلفہ شاہ مع عیال و مال بہ پوربندر رفت۔ پس از مدّت متمادی سفارشِ دیوان جی صاحب امرجی بہ قبول آمدہ مقطعی بہ وطن آمدند۔

سوم جی جے کار واز آں بعد دیال بقّال و بار دویم سوم جی جے کار دیوان شدند لیکن محبتِ امرایان ایں دور پائیداری نہ یافتند۔

در سونت یک ہزار و ہشت صد و دہ خبر رسید کہ قلعہ بندر صورت از احمد خان و شیدی مسعود کپتان اسٹین(۲) سرور عمل جنرال بوتیر از سنبی

ب (۱) بلال نام غلامی

— (۲) جنرل (سپہ سالار) ⊙ آسٹن

Marfat.com

کشتی ہا آوردہ بہ ضربِ توپ گرفت۔

انگریز از نواب سراج الدولہ یک ضلع از اوڑیسہ صوبہ بہار وصوبہ بنگ بہ زور گرفت و دیوانی از درِ حضور شاہ عالم یافتہ و از نواب آصف الدولہ والیٔ اجوڑہ ضلع کاشی۔ در سونت یک ہزار و ہشت صد و ہیزدہ احمد شاہ ابدالی با لشکر مرہٹہ کہ شماری نہ داشت جنگ کردہ تہ تیغ گشید و ہولکر و بہوسلہ و سیندیہہ و گایکوار سردٰاران نامی چند کشتہ و چند گریختہ قریب دو لک مرد و زن و بچّہ بہ عدم شتافت۔ اکسرے اسیر گشتہ۔

قید افتادن نواب مہابت خان و بہ مدد آمدن کمال الدین خان از مونجپور

جماعہ دار با سلیمان عرب، نواب صاحب مہابت خان را با ستر خانۂ بی بی صاحبہ سلطانہ در سونت ۱۸۱۸ در اوپر کوٹ محبوس ساختہ و مظفّر خان را بہ نوابی بر افروخت۔ بر آوازۂ ایں ماجرا بہ بہانہ تخلیص دادن نواب مہابت خان را نواب کمال الدین خان کہ عموئ او باشند

ث ر ا کہوسلہ و سیندیہہ + ث کہوسلہ و مہادجی سندیہہ۔

Marfat.com

از بلدہ پیران پٹن لشکر آوردہ خیال در سر داشت کہ جونا گڈھ ہر گاہ کہ بہ دست آید بہ غازی الدین پسر خود سپارد و مہابت خان را ہم راہ خود براڈھن پور ببرد بہ پلہ توپ انداز لشکر فرود آورد قصد بتصاعد قلعہ جانب جنوب بہ طریق نردبان در شب تار نمود۔ بہ خبر داری چوکی داران و بہ بختیاری نواب صاحب مہابت خان نہ توانستند بالا برآمد۔ صبحے کہ سپہ سالار مہر منیر سر از قلعہ نیل گوں سپہر بر کشید و لشکر شب رو انجم رو پوش گشت لشکریان باتمام خجالت باز رفتند۔

شیو داس پنڈا ناگر فال این راقم بر خیال باطلہ کمال الدین خان مطلع شدہ از جانب داری او اندکے تن داری نمود۔ آخر الامر چوں کمال الدین نواب قابو نہ یافت مایوس و خاسر طبل کوچ نواخت۔

بیت:

طمع راسہ حرفست ہر سہ ہیچ۔ از آں نیست مر مطعا ترا ہیچ۔

از منزل جونا گڈھ دو منزل رفتہ باشد کہ کونہاجی جاڑیجہ و غیرہ زمین داران بہ معرفت شیو داس پنڈا باجماعہ دار با سلیمان مصلح شد۔ نواب صاحب مہابت خان را خلاص نمود و مظفر خان و فتح یاب خان ہر دو برادر جاگیر ران پور و ہنڈوسر با ہشتاد و چہار دیہات انعام دادہ از دعوی مشارک باز داشت۔ پرگنہ اپلیتہ بہ مقابلہ مبلغ سی و پنج ہزار جامی بہ رشوت خوری کار پردازان بہ کنہاجی نوشتہ داد و پنج ہزار جامی پیش کش مقرر ساخت در عرصۂ دو سال بار دوم دیال بقال را کاربار ی ساختہ

ب ۱۱ انجم انہزام گرفت

Marfat.com

و معزول ہم کرد۔

نواب صاحب در اطرافِ کاٹھیاواڑ روادر و فرمودہ از مالِ مغروبہ ادائے حق سپاہ و معاش خود می نمودند۔ و از بعض تعلقات لاحق جمع بندی نامعیّن می گرفتند۔ چوں طلب سپاہ افزودی می گرفت از لشکر در سایہ شب بہ لشکر خیر ناکردہ بہ جمعیت خاصگان داخل بہ شہر می شدند۔ سپاہ بے چارہ کہ بے حصولِ حق خوار و خستہ راہ ادبار بے رہنما پیش می گرفتند و اکثر اوقات سپاہیان را بر جبر و عذاب از شہر بیرون می فرمودند۔ سبب این کہ از سرگردانی و محنتِ خدمت گاری وارستہ بہ وطنِ خویش با فرزندان تا آں کہ میوالال بن جگ جیون داس بن سدانند کالیستھ ساکن گجرات دیوان شد۔ چناں چہ برادرش شیولال بہ پیشۂ منشی گری می زیست مرد از بس خوش قلم و خوش گو و خوش خود و خوش پوش بود۔

در آں زمان شیر زمان خان بابی بنیٔ عم نواب صاحب کہ سابق سہراب خان از گوگھ برآوردہ باز مکرمۂ مستقل شدہ باز برآمدہ بہ جونا گڈھ رسیدند۔ نواب صاحب ہشتاد و چہار دیہات پرگنہ بالوٹہ جاگیر دادہ بود۔ آں ہا کار بذمّہ خود گرفت تا دو سال بہ گرگ آشتی گذرانیدہ۔

گرفتن شیخ میاں بلاول

سلطان بی بی ہمشیرۂ نواب بہادر خان و منکوحہ شہامت خان بابی کہ قابض بلاول شدہ بود از او قاضی شیخ میاں و ملک شہاب الدین وغیرہ بہ مساہمت بطریق زور و تعدّی انتزاع نمود بہ قابو تمام حکمرانی

Marfat.com

می کرد و با دلیسای سندرجی وغیرہ بہ عہد و پیمانِ یک جہتی می داشت۔

در بیان دیوانیٔ دیوان جی صاحب:

بہ جذبہ آب خورد از منگلور در عمر ہیژدہ سالگی با اُمید نوکری بہ حضور نواب صاحب رسید۔ در آں وقت براو پر کوٹ مورچال داشت و عربان متحصّن۔ بنا بر آں نواب صاحب فرمود کہ باگیسری دروازہ کہ در قبضِ عربانِ قلعہ است اگر بدست آوردہ بہ ملازمانِ سرکار سپارند باعثِ استحکام بنیاد نوکری قدیم شما است۔ او بہ مجرّد اصغائے ایں نوید از پور بندر سالمین نام جماعہ دارِ عرب را با خیلے عربان نوکر داشتہ آورد۔ چوں کہ نواب صاحب دخل در شہر نہ داد در ظاہر بلدہ مقام داشتہ شب بر او ریختند۔ چند کساں از عرباں را بے وسیلۂ پروانگی داخل دروازہ جہنّم نمود و باگیسری دروازہ بے خار اعدا بہ نوکران نواب صاحب سپرد۔ در تقدیم آں خدمتِ عالی مع سالمین جماعہ دار فیض یاب حضور می بودند و خدمتِ کہ پیش می آید بہ نیکو ترین وجہ بسرانجام می رسانیدند۔

دو سال نہ گذشتہ باشد دیوان جی صاحب ہمّت[1] بہ تسخیر بلاول بر دل گماشت دائرہ لشکر با وجود نواب صاحب بہ موضع آدری داشتہ بہ وقتِ شب کہ شاہِ مہتاب با انجمن انجم بہ زینہ نردبان بر حصارِ چرخ صعود نمود ندائے خویش با جماعہ از خامگان

ش (۱) ہمت بہ۔ نیست

Marfat.com

عبداللہ خان پٹنی وغیرہ از جانبِ مغرب سلم نصب کردہ بالا بر آمد۔ ناگاہ طلایہ داران چوں آفتِ آسمانی بر سر وقت رسیدند آں ہارا حوالۂ تیغ و نوالۂ شمشیر نمودہ باشور و شر بر سرِ عربان کہ چہار صد کس برق انداز بودند ریختند۔ جماعہ دار واحد و دنیا، و دکھیا سیندی از تہہ برج کہ درمیانِ آبِ دریا است با یاوری کشتیٔ بختِ آقا گذشت۔ سرعتاً شاملِ تردّدات و خون ریزی اعدا گشتند۔ مقہوران تاب نیاوردہ با شیخ جہانگیر بن شیخ میاں(۱) سبک از باد و برق از کوتہ بینی فرو گذاشتہ بہ پٹن دیو سلامت رفتند۔

سندرجی دیسائی مع قبائلش اسیر شد۔ صبح مژدۂ فتح قلعہ بہ نواب صاحب رسانیدہ۔ بہ مجرّد شنیدن شاداں و فرحاں شادمانہ نوازمان تشریف فرمودند۔ عالمے بہ مبارکباد آمد و دیوان جی صاحب امرجی پدر ایں راقم حرمتِ زنان سندرجی دیسائی از دست نواب صاحب عشرت دوست نگہداشت۔

باقتضائے بوقلمون زمانہ پوپٹ پارکہہ سہ روز و جوہر چند بست روز، مول جی(۲) پارکھ یک ماہ دیوانیٔ بحرانی و پریشانی کردند و بہ بے حرمت فرو گذاشت۔

شیر زمان خان در سونت ۱۸۲۶ از بالوڑہ بہ اندیشۂ خام شبگیر زدہ با جمعے از آوارگان دشتِ نکبت در در کنام بشارت باغ کمین گرفت

الف (۱) شیخ جہانگیر و شیخ میاں

الف (۲) مول چند پارکھ

Marfat.com

چونکہ صبح دروازۂ نور کشود وقت کشادن دروازۂ شہر حملہ در گشتہ خود را بہ دروازہ رسانیدند۔ ناگاہ ہیزم کشان و سکنۂ بلاد کہ بہ زیارتِ داول شاہ کہ میدنی گویندمی رفتند درخوردند و دروازہ را بہ زور مسدود ساختہ مستعدِ جنگ و آمادہ ضرب و حرب شدند۔ شیرزمان خان چوں آہوئے رماں و خرگوش جہاں باجہاں جہانِ خوف و ہراس راہِ مسکن خود رفت۔

دربیان خراب نمودن دل کہانیا:

در ہماں سال کونپاوالہ" کاتھی حق الاعانہ مقرّر کردہ دیوان جی صاحب امرجی را باستیصال دل کہانیا بردہ جائے مذکور کہ ملجائے قطاع الطریقان بود نیست و نابود نمود۔

دربیان فتح قلعہ کوتیانہ:

ہنوز مقام لشکر در ایں ضلع بود کہ پیر خان شروانی و بہادر تاکھوکھر وغیرہ بی مر کوتیانہ مُستیفیث شدند کہ ہاشم خاں بابی پسر لقیط نواب بہادر خاں دانستہ کوتیانہ بہ او سپردہ بودم امّا او ظلم سخت بر سکنۂ بلاد می کند۔ درصورت اعماض مبادا او را نہ سلطان جی کہ فی الحال از پشتیٔ کامدار پریم جی لوہانہ مغرور و خریدار ملک بیگانہ می باشد پیوندد، و کار بہ دشواری کشد۔

الف (۱) کونپاوالہ گیراسیہ چہلنا + ب + ث + د۔ نیست

Marfat.com

بیت ؛

سر چشمہ شاید گرفتن بہ میل
چون پُر شد نشاید گزشتن زپیل

بہ مجرّد شنیدن منعل در آتش گشت۔ کوچ بہ کوچ کوتیانہ را مغرب خیایم ظفر ضمایم ساخت۔ بہ مورچہ بندی و قلعہ گیری محاصرہ و سامالہ و صلابت کوچہ و نقب وغیرہ باسباب قلعہ گیری پرداخت۔ روزے یک نقب بہ باروت پر کردہ پرانید برج خاکی بہ مردم افلاکی ہم نشیں و ار[1] زردہ آں آتش نہاد۔ آن چوکی داران سلیمان وار بہ باد رفتاری ہم قرین شدند۔ ہاشم خان بہ ستوہ آمد و امان خواست۔ او را قریہ مجھوڑی جاگیر داد۔ برآوردن فتح قلعہ نمود دیوان گوبند نامی برادر کہتر خود را تفویض این مکان نمود۔ تا زندگیٔ او کہ در سونت یک ہزار و ہشت صد و بیست و شش سرگ باشی گشت و بعدِ آں منگل جی پسرش تا سونت ۱۸۳۹ بہ تعلق خود داشت۔ القصّہ از آں جا باقسام فتح و فیروزی علم بہ ملک گیری برافراشت۔

در بیان فتح نمودن قلعہ تلاجہ ؛

بخت سنگھ راول راجہ بہاونگر بہ مددِ خود معروض داشت رعیّت پروری شعار حکّامان دانستہ کوچ فرمود چوں در گوگھ بارہ رسید بخت سنگھ در مادہ استخلاص قلعہ ملتجی گردید۔ فی الحال بہ

---

[1] زردی آں۔ نیست۔ ب۔ وار زد در آں آتشی۔ ث وار زود در آتشی۔ بمعنی مرحوم

Marfat.com

نفسِ نفیس با بہادرانِ صف شکن حملہ ور گشت پائے گاہ داران بہ پامردی و جواں مردی بر جدّار قلعہ پایگاہ و دست بازان بہ دست گیر یک دیگر بر دیوار دست گاہ یافتند۔ مخالفان بہ خیرگی و چیرگی بہ مقابل بشتافتند و شمشیر چوں شیر زیان بہ ہم آمیختند و خونِ یک دیگر ریختند و شنۂ تشنہ خون بہ خون گل گون و تیغ اجل نمون در تراوشِ جیحون خون را نمون۔ چوگان حسام با کوی سر در بازی و جمدھر با سپان عزرائیل بہ دم سازی معانداں خالی مغز از زخمِ تغز پرولان بہ ورطہ پا لعزد در افتادند و بر بساطِ نبرد چوں مہرۂ شطرنج بے جان خوابیدند۔ لشکریاں در کند و کوب و رفت و روب آشوب جان کوب در بلاد افگندند کہ ناگاہ مہرۂ نفنگ بہ پابوسیٔ ساق دیوان جی صاحب را یاقوت زیر گردانید۔ سپاہان از معائنہ این واقعہ دل در باختند۔ لیکن بیاوری بخت آں شوردبختان تاب نیاوردہ بہ قبول ندرانۂ دل خواہ خود نگہداشت۔

بہ مرور ایّام قلعہ بہ دستِ انگریز آمد و نواب نورالدین حاکم کنہات داد و از نواب مذکور بخت سنگھ راول حاکم بہاونگر بہ عوض ہشتاد ہزار روپیہ گرفت۔

دیوان جی صاحب معاودت بہ جوناگڈھ نمود۔ باوجود چندین مرتبہ اعلیٰ خود را بہ لقب دیوان نمی خواستند کہ عوام النّاس مخاطب شازند در ایں ولا بہ روز غسلِ صحت بہ انعام خلعت دیوانی و علم و نقّارہ و شمشیر و خنجر قبضہ زرّین و چوب دار و [illegible] و غیرہ بہ اہتمام شایان و احتشام امیرانہ سرفراز شد۔

① بمعنی وزیر

Marfat.com

در بیان فتح نمودن چهار قلعه منگلور:

چوں کہ شیخ میاں از منگلور سر بہ شورش می برداشت و ترک تمرد نمی کرد۔ در سونت یک ہزار و ہشت و بست و ہفت بر سر او علم فرصت افراشت دیوان جی صاحب بہ طریق محاربہ و مقاتلہ قلعہ سیل و دیواسہ و مہباری و بگرہ از او متخلص کردہ بہ اسپ سواری خاص خود یازدہ زخم در جنگ سیل کہ منفہوران در پائیں قلعہ دست بہ تیغ کشودہ بودند رسید حافظِ حقیقی بہ دست کرم نگہداشت و دعائے درویشان ردِ بلا نمود۔

بیت:

دولت بہ چراغیست کہ خاموش شود زود
فانوس کہ از دستِ دعا داشتہ باشد

پس از تنبیہ تھانہ داران بہ مورچہ بندی حصارِ منگلور پرداخت توپ ہا از دردہان دھان بہ آتش فشانی کشودند و باقوت گران بہا کوالیل نثار سر قلعہ کیان متواتر نمودند۔ شیخ میاں مینخ زوال در بیخ اقبال دید۔ مہتہ جی بھائی عمومی دیوان جی صاحب امرجی را شفیع آوردہ بہ تقسیم پرگنہ بالمناصفہ تقصیرات خود معاف کنانیدہ۔

در ہماں سال مہتہ صاحب کنور جی سر حلقہ شنکر پرستانِ زمان علیہ الرحمت پدرِ دیوان جی صاحب امرجی سنیاس گرفتہ بہشت نصیب شدند۔

در باب فلامہ دادن متصدیان کچہہ را

Marfat.com

متصدیان کچھ را کہ راؤ صاحب گوڈجی در وجہِ تنخواہ بہ جماعہ دارانِ عرب غرامادغیرہ بہ رسم یرغمال دادہ بود۔ چوں در ادای زرِ معہودہ از مرہونیان تقاعد و تحلت بہ میان آمد۔ عریاں باہزاران خواری در الکہ بار آوردند۔ جماعہ دار غرامکہ مرد صاحب نام[1] و ننگ بود از کج کاری و نافرمانیٔ اصحابان بہ جان آمد زرپوش بہ جوئے آجی خود را افگند بر اطلاعِ ایں واقعہ دیوان جی صاحب بہ پیش کشِ گراں در آں ضلع مقام داشتند۔ بہ جمعیتِ ملک و عزّت سرکار راؤ صاحب زر بہ ذمہّ خود گرفتہ دیرغمالان را خلاص کنانید۔ چناں چہ تامدّتِ دراز مبادلہ ایں احسان طریقِ ہدایا و تحایف از راؤ صاحب مسلوک می داشتند۔

دربیان سزا دادن بہ مقہوران مالیہ:

میانہ مالیہ جماعہ کثیر با لشکر شریمنت پیشوا و گایکوار و جام صاحب بارہا بہ ستیزہ پیوستہ و گوشِ توپ بہ پنبۂ اوتار آہنیں انباشتہ۔ تمام اطرافِ ہالار و جہالاواڑ و کچھ بہ غارت می بردند۔ بہ سزائے آں موکب[2] ظفر مرتفع ساخت۔ آں سیاہ درونان پس از خود آزمائی بادائے جرمانہ خاطر خواہ عہد بہ اطاعتِ مدام نوشتند۔

دربیان سزا دادن[3] بابریہ و قصباتیان اونہ:

ب (۱) نام و ناموس۔

ب (۲) بہ سزای او۔

ش (۳) دربیان سزا بہ بابریہ۔

Marfat.com

حرام خوران[۱] بابر یہ واڑہ بہ پناہ خارستان وقوتِ جمعیت مردمان در اکثر امکنہ ناگہرو کا بقیاواڑہ ولانک تاخت وتاراج می کردند بہ تنبیہ وتخریب او فوج دریا موج روان کرد۔ در اوّل حملہ بہ سختی متعرض گشتند لیکن

بیت:

گوزنے کہ باشیر بازی کند
زمین جائے قربان نمازی کند

سرانِ سرکشاں از ضربِ نعل سم سمنداں خون خوار لشکر فیروزی مآثر فرسودہ و از تردد ات نبرد آسودہ گشتند واسترداد مال مغروتہ رعایا جان برسند و باژگراں ہر سال قبول نمودند۔

بہ وقتِ معاودت و در وسطِ شہر او نہ گذر لشکر افتاد قصباتیان او نہ از استواریٔ قلعہ واژدہام قومِ خود یادِ پندار و اشکبار در سر داشتند۔ بر سرِ توپ خانہ ریختند۔ پیبی[۲] نام برادرِ خالاتی ایں راقم کہ چوکیٔ توپ خانہ بہ ذمہ او بود جان قربانِ عزت نمود و توپ خانہ نگاہ داشت۔ دیوان جی صاحب پس از تردد ات صائبہ در وجہ جرمانہ جنید پسرِ شیخ طاہر قصباتی گرفتہ بہ جوناگڈھ تشریف

الف ۱۔ حرام خور۔

ب ۲۔ پیبی نام برادر علاتی ایں راقم۔

Marfat.com

دربیان دست برنمودن کونبهاجی بر لشکر نواب صاحب وباز به سزا رسیدن

کونبهاجی از مدّتِ به کثرتِ زر و راجپوتان داعیهٔ سترگ باجو ناگڈھ در خاطر داشت۔ در هنگامے کہ دیوان جی صاحب لشکر معدود ببرخاست ملک به سرحد قایم کردہ خود به ذات جونا گڈھ تشریف داشت۔ کونبهاجی لشکر مرہٹہ را مددگار خواستہ و با نواب صاحب اندکے غبار از دیوان جی صاحب به خاطر داشت۔ به دریافت آں سازش نمودہ نواب صاحب به گمان ایں کہ در شکست عزّت دیوان درستیٔ اقبال است اشارت فرمود مدّعی بہانہ طلب ایں امر را از تمدیلات غیبی پنداشتہ برآردو کہ در ظاہر موضع مالا سیمٹری مقام داشت۔ رنجیت جماعہ دار سالمین از ہمی اسپ کارے نہ توانست کرد۔ به دست مرہٹہ گرفتار شد۔ او را از مقام خویش بانواع سرو پا رخصت نمود۔ چوں مفروتیاں[1] و فراریان به جونا گڈھ سلامت آمدند نواب صاحب به ملامت ہم شرمندہ ساختند۔ دیوان جی صاحب بے سابقہ معاونت خود بالشکر جرّار و دلیرانِ کرّار سوار شد و مقام طناب به لناب خیایم بست[2]

ش ۱۔ مصروفیان۔

ب ۲۔ طرفین بستہ ساخت

Marfat.com

ساخت۔ کونیہاجی نادم گشتہ بانیہ جی را کہ بانیٔ کار ایں شوخی بابود فرو گذاشتہ بہ قول استرداد مال غارت مع مقطعی امان خواست۔ دیوان جی صاحب معاودت نمودہ بہ محاصرہ قلعہ چتہر اسہ پرداخت۔ بانبو جی باوجود نذر نقد و جنس جرمانہ حلقہ الطاعت در گوش گرفت۔

Marfat.com

دربیان قید نمودن دیوان جی صاحب را به برادران وکشتن جماعه دار سالمین عرب

مدعیان کار بهیم کهو جه ترکاری فروش و گلاب رائے وخوش حال رائے ومکٹ رام بھگت دجگ جیون کیکانی وغیره ناگران دیوان جی صاحب امرجی ودربهو جی وگوبند جی رامقیّد کنانیدند نواب صاحب مهابت خان بگفته غمازان غبار به خاطر آورده امّا پنهان از چشم حاسدان درقید تشریف فرمودند و به دل داری بامی پرداختند - به روز پهاگن ود چوتهه سونت یک هزار وهشت صد ولبست ونهه در قید انداخت وبهمان روز سالمین جماعه دار که از جمله توابعانش بوده به بهانه این که شیخ میان از منگلور قلعه نوی پرگنه عمله پور بندر گرفته دست به تاراج پرگنه چوراواڑ وکیسوج کشوده در باب اندفاعش مصلحتے یا شما اندیشه نیست به رنگ محل طلبید - چون فراتر به دروازه رسید غلامان از کمین برجستند وکارش برانجام رسانیدند - سیّد علی چاوش که هم راه بود به عقل زده فریادرس به چابک دستی یک دو دست جنبیه[1] به رفاقتِ غلامان سرکار زده خود سلامت داشت به مرورِ ایّام همان چاوش دربڑوده به درجهٔ قیل نشینی رسیده و

ش ۱- یک دو زخم جنبیه به رفاقت -

Marfat.com

آخر شب به پائے فیل هم بسته شد۔

دیوان جی صاحب مع برادر به روز شراون ود سائم پس از پنج ماه و سه روز خلاص یافت و نذرانه (۴۰۰۰۰) چهل هزار جامی مقرّر شد و عوض آن رگھوناتھ جی پسر مهتر خویش که به عمر ده سالگی رسیده بود بر عمال تفویض نموده مع اعیال و اقرباو وابستگان به قصبه(۱) جیت پور از جوناگڈھ برآمده استقامت ورزیدند۔

ث ۱- قبضه۔

Marfat.com

در بیان لشکر کشیدن نواب صاحب بر منگلور و کار نه کردن و طلب داشتن دیوان جی صاحب

نواب صاحب مهابت خان چوں کہ شیخ میاں جمعیتِ سپاہ فراوان به هم رسانیده به جوانبِ ملک به تاخت و تاراج دست کشاد مالِ ناطق و صامت و اسیر می برد به سزائے او لشکر کشید۔ چوں مقاومت به او متعذر بود مقام به مفاصله هفت کروه داشته ایستادگی فرموده به یتاق و طلا به گذرانِ ایّام می شد۔

دیوان رگھوناتھ جی به حضور خود داشته برائے پرورشِ او بی بی صاحبه سردار بختو بنتِ نواب کمال الدین خان در لشکر تشریف فرما شده مهر مادری به کار می بردند۔

شیخ میاں از راهِ گستاخی به گرد و پیشِ لشکر گشت می کرد و اسپ و شتر می ربود متنفسے را به قضائے حاجت مجال قدم بیرون نهادن نه بود۔ چوں بسیار به تنگ آمدند بهیم وغیره عمازان سے به منش را نواب صاحب فرمود که دیوان امرجی را چنیں دیوان در هیچ عهدے به کس از امریان میسّر نه گشته و رونق دربارِ جوناگڈھ زود افزوں نمود او را بے واسطه تقصیرات از کار بار و شهر بدر کردند۔ او در جیت پور مقیم است۔ کونبهاجی از گونڈل و کاٹھی کاتبه و کاهتی

Marfat.com

بہوکا[1] از جیت پور و بخت سنگھ راول از بہاونگر و رانہ سلطان جی از پور بندر و مہروجی از راج پورہ و لاکھ جی از راج کوٹ و ہوتھی جی از کوٹرا و جام جسا جی از نگر و بہارا جی جہالہ از بانکانیر و باکھ جی از مورنی و شہشا جی از سائلہ و راج گج سنگھ از دران گڑھا و ہربھم جی از لنبڈی و جسا کولی از مہودہ و شیخ میاں از منگلور و پریم جی از لوسڈی[2] و سنگ جی رائے زادہ از چوراڑ و دگو جی رائے زادہ از کیشوج و مختار خان بابی[3] و اعدل خان بابی از بالوڑہ و مظفر خان بابی از ران پور و شیخ طاہر از اونہ و سید لطیف از دیلواڑہ و فرنگی لوتس جہو جہو[4] از دیو بندر و شیدی یعقوب از مظفر آباد و راو صاحب گوڈجی از بہوج و للو بھائی از بھروچ و نواب بندر سورت و مومن خان از کہنبات طریقہ رسل و رسایل و ارسال[5] تحایف و نقد و جنس متواضع می شدند و اہر چند پروائے مانیست امّا بے وجودِ او ریاست جونا گڈھ کل یوماً بتری می شود بنا بر آں اگر زندگی خود می خواہند تن بہ بندگی و سر افگندگی دیوان جی صاحب امر جی دادہ زود تر ایں جا بیایند۔

آں یدنہا دان بہ وسیلۂ پروانہ جات نواب صاحب قبلہ مشعر

ب ۱-گونڈل و کاتہڑ و بہوکا کاتہی

د ۲-پریم جی از لوسدی + درب - ث - الف - نیست -

ب ۳-مختیار خان + ث - د مختار خاں - ب اعدل خان + ث ابدل خان -

ث ۴-چہو چہو

ث ۵-رسل و رسائل تحایف -

Marfat.com

برعذرخواہی و پشیمانی از کردار ناکردنی خویش بہ جیت پور رفتند و بر پائے مبارک دیوان جی صاحب موصوف افتادند۔ کیف ما تلفق درآں ہنگام کار پردازان راو صاحب گوڈجی با خلعت ہائے فاخرہ و عطائے نصفی پیدائش ملک کچھ[1] در وجہ دیوانی خرچ از چند روز رسیدہ بودند۔ آں ہا را طوعاً و کرہاً رخصت دادہ محض بہ پاس حق نمک و وقت تہلکہ آقا سریعاً بہ حضور نواب صاحب فائز گشتند۔

نواب صاحب بہ مجرد ملازمت دیوان رگھوناتھ جی کہ بر غمال بود با سروپا مکلف و دو موضع در مادہ دست خرچ باز سپردند۔

شیخ میاں بہ مجرد شنیدن قدوم دیوان جی صاحب با چند بن دلاور بدل باخت دست بستہ حاضر شد و استرداد مال مغروتہ ادای وجرمانہ نمود و از حلقہ بگوشان شمرد۔

در بیان فتح نمودن سوترہ پاڑہ:

از مقام منگلور وقت کوچ رعایا پرگنہ پٹن بہ فریاد آمد کہ از دست چاند پٹنی زمین دار سوترہ پاڑہ بہ جان آمدہ ام و از بے استطاعت بہ پارہ نان محتاج شدہ ام۔ بہ مجرد شنیدن نالۂ دادخواہ علم جہاں کشائی بر افراشت مورچال بر حصار قایم نمود۔ توپچیان را امر بہ شکست و ریخت قلعہ صادر شد۔ در مدت یک ماہ چاند با دارغ دل و روئے شب رنگ لب بہ استعذر و استغفار کشید۔ قولِ جان بخشی و حفظ ناموس

ش ۱ - ملک گجرات۔

Marfat.com

از دیوان جی صاحب دریافته قلعه را سپرده برآمد. قلعه مذکور به مهتر گنگا رام لالا بهائی بهادر خلافی خود سپرده چاند پٹنی دفترے بکر به صورت چوں ماهِ تاباں و به خوبی چوں شاهِ کنعاں داشت. نواب صاحب به شنیدن حسنِ دل آویز لجامِ شکیبائی از دست داده دل به مواصلتش طلبیدن آغاز[1] نهاد. چوں که چاند سر از اطاعت برتافت موکلان شدید تعین فرمودند تا به تهدید بگیرند. دیوان جی صاحب به پاس سخن خویش چاند را مع دخترِ جمال و مال و منال به گوهر کهه مدهی که مکانِ جوگیان است رسانید.

در بیانِ فتح اولکه دوارکان:

مهرامن خواص کاریاری جام صاحب جسا جی از دستِ متطاول باگهرانِ او کهه از بس به تنگ آمده در سونت[2] ۱۸۳۰ به قصدِ انتزاع پوشیتره دیوان جی صاحب را به قبولِ حق المدد با لشکران گران به مددگاری خواست. دیوان جی صاحب عالی همّت که همواره مترصد این نوع واقعات می بود یاندک فرصت به اوکهه رسیده محاصرهٔ قلعه پوشیتره پرداخت. به یاوریِ بخت آن قلعه تا حال هیچ حکام بر او دست نه یافته از یک نقب پریاروت و حمله سخت فتح نمود. غنایم از حد مزید که آن قطاع الطریقان از بنادر دکهن و عربستان و

ب ۱- لچیدن آغازید۔

ث ۲-۱۸۳۵+ د-۱۸۳۵- الف ۱۸۳۰-

Marfat.com

سواحلِ مسقط و حبش و سندھ و فرنگ به غارت آورده به دستِ لشکریان افتاد۔

در آن اثنا خبرِ وحشت اثرِ انتقالِ نواب صاحب مہابت خان به روز کارتک و دچترِ دشتی سونت ۱۸۳۱ مطابق فارسی سنہ ۱۱۸۸۔

مدّت ریاست شانزدہ سال و دو ماہ و دو روز۔

— ″ —

Marfat.com

نواب صاحب حامد خان بن مہابت خان ؛

دیوان جی صاحب بہ مجرّد اسماعِ ایں خبر موحش از او کہہ کوچ بہ کوچ متواتر[1] بہ جوناگڈھ رسیدہ صاحب زادہ بلند اقبال حامد خان کہ از بطنِ سبحان کنور متولد شدہ در عمرِ ہشت سالگی بر مسندِ پدر نشاندہ بہ تشخیص جمع بندی لشکر رواں کرد۔ در آں سال پیش کش بر الکہ جہالا واڑ مقرر ساخت۔

در بیان باغی شدن مختار خان و گرفتن قلعہ بنتہلی باشارت بائی صاحبہ سبحان بائی و باز گرفتنے

چوں کہ بہ تشخیص پیش کش پلہ دور رفت بابی عبدل خاں[2] و مختار خان جاگیر دار بالوہ با ناگہوریان قصبای بنتہلی در ساختہ قلعہ بے ہیچ تردد گرفت۔ چوں ایں سانحہ ہول انگیز شنیدن آمد بہ کوچ پے در پے بہ بنتہلی رسیدہ قلعہ را چوں نقطۂ پرکار در تحصیر گرفت۔ اکثر فتنہ انگیزان بائی صاحبہ سبحان بائی را از جادۂ دور اندیشی و وفاداری منحرف ساختہ

ش ۱۔ متواتر۔ نیست۔

ش ۲۔ عبدل خان + د۔ اعدل خان + ب اعدل خان۔

Marfat.com

تسلّی بہ مختار خان و عبدل خان می دہانیدند۔

در آں زمان آبو رائے مہیپت راو صوبہ احمد آباد بہ پیش کش گیری[1] لشکر در ایں دیار آوردہ۔ منافقان او را مال رفیق خود ساختہ طلبیدند او را ز دہشت ایں شیر ہمت قدم در ایں صحرا گذاشتن نہ توانست۔

دیوان جی صاحب مورچال قایم داشتہ با مبارزان شیر ہمت بہ عزم رزم رو بہ مقابلہ آنش آورد۔ در محاذی لشکر او لوائے دولت برافراخت دکھنی چوں جرأت در خود ندید بہ صلح کرانید بہ بخشش خلاع فاخرہ از جنگ باز داشت و تحصیل و اصل باقی جمع بندی سپردہ معاودت نمود۔ دیوان جی صاحب پس از انصراف دغدغہ آبو رائے قلعہ تنگ گرفت۔ مختار خان زینہار خواستہ بہ نسبت خویشاوندی سلامت بہ بالوڑہ رفت قلعہ بر ملازمان سرکار مفتوح و حال مدّعیان مقبوح گشت۔

در بیان فتح یافتن بر لشکر صوبہ داران پیشوا و گایکواڑ و ہار صلح شدہ

امرت راو بہ تہوبہن صوبہ داران پیشوا و گایکواڑ کہ بہ اتفاق تحصیل جمع بندی بر آمدہ بودند۔ لشکر دیوان جی صاحب ہم در ادلکہ پنجال بود بہ جمعیت سرداری و شوکت نمائی خود جنگ بہ خیال پیش قدمی

ت ۱۔ سر بہ پیشکش گیری۔

Marfat.com

مادام کہ خون یک نیزہ از سرمی گذشت و تیغ بے دریغ بہ اقتضائے تجرد دم از قطع علایق میزد تاکہ الایش خلط فاسد بہ واطن پاک می شست درچنیں ہنگامۂ محشر نمونہ سوارے زرہ پوش قوی توش سخت کوش چناں تیغ بردوش دیوان جی صاحب زد کہ اگر بر قدِ مبارک سپر حلقت نبودے حد زندگی نماندے۔ معہذا ازایں سمت خود بدولت برچہ بر سینۂ کینہ اندوز انداخت۔ چناں چہ یک مشت و دو انگشت از پشتش سر بر آورد۔ آں نگوں بخت خویش سرنگوں افتاد۔ بہ مشاہدہ چنیں تیر دستی و چیرگی سپاہ جوناگڈھ مرہٹہ عنان تاب گشت۔ کشتگان گذاشتند و خستگان را برداشتہ رو بہ پشت آورد و انواع فتح عاید حال دیوان جی صاحب شد۔ روز دویم مرہٹہ با ابواب مصالح کشودند و ملتجی بہ ملاقات شدند۔ بہ صلاح کونبہاجی و کاٹھڑوالہ اتفاق ملاقات بہ نیکو ترین وجہ رو داد۔ ازجانبش بانواع تواضعات متواضع شدند چوں امرت راو بہ بلدۂ احمد آباد رسید بہ دستِ عرب ناحق در وسطِ بازار مستحق شہادت گشت۔

در بیان عبور نمودن در ملک واگھر و فتح قلعہ نوہ (۱)

بہ تحریض باگھ جی راجہ موربی در ملک واگھر عبورِ لشکر فرمود۔ چند کس آں

ب + ث + ک (۱) ملک اوکہہ و فتح قلعہ پوشتیرہ

Marfat.com

از ممر بے آبی در رن سیراب مرگ شد ند قلعہ پلانسوہ وگیر یانگر بہ تردداتِ شاقہ بہ تسخیر آورد بالمقطع مبلغ بہ تحصیل آمدہ[۱] غنایم بے کراں بہ دست افتاد۔ چوں کہ راو صاحب رائے دھن بار سال ہدایا و تحایف امیرانہ راہ ایں سیلاب بالا بر خود بست عبور بہ جوناگڈھ فرمود[۲]۔

دربیان استمداد بہ رانہ سلطان جی:

رانہ سلطان جی بنا بر آں کہ جام صاحب جساجی در حد بیرگت اش بر قلعہ بھیٹالی مورچال قایم کردہ بود استمداد خواست۔ چناں چہ کیفیتش در سوانح پور بندر بہ تحریر آمدہ بہ قرار افگندن قلعہ بھیٹالی صلح درمیان آورد۔ مہرامن خواص بہ بغض باطن تدبیر زہر دادن کردہ دعوت بہ ضیافت نمود۔ امّا رشتہ عمرِ دراز چوں کہ منقطع نہ شدہ بود بر اسرار ش از اتواد مطلع گشتہ بہانہ می جست کیف ما اتفق خبر وفات خوش حال رائے دفتری از جوناگڈھ رسید۔ ایں واقعہ را دست آویز گرفتہ مُخذر مترح آوردہ کوچ لشکر فرمود[۳]۔

دربیان انداختن قلعہ امیرلی و برآوردن جیواجی:

ش ۱۱ک- بہ تسخیر آوردہ غنایم بے کراں بہ دست افتاد۔

ب ۱۲- راہ صاحب رایدھن تحایف مخالف فرستاد۔

ش ۲- عبور بہ جوناگڈھ فرمود۔

ب ۱۳- دست آویز قدم رنجہ نہ فرمود۔

Marfat.com

جیواجی سام راو صوبہ گایکواڑ بہ تشخیص پیش کش کاٹھیاواڑ برآمدہ در امریلی لشکرے از دوارکان فراہم آوردہ دم از استقلال تغلب ورزید مصدرِ فتنہ و فساد گردید۔ نظر برنگہ بانیٔ ملک لشکر نصرت ماثر بہ تادیب[1] و تخریب او کشید بصدمۂ افواج قاہرہ و محاربہ طاہرہ صوبہ مذکور انہزام یافتہ بر پناہِ قلعہ استقامت ورزید۔ در انجام بجز انقیاد و اطاعت چارہ نہ دید۔ سعادتِ ملازمت اندوخت بالآخر جیواجی سام راو چوں کہ عاجز گشت دیوان جی صاحب جان بخش دادہ مع اسباب رخصت نمود و قلعہ را پامال ساخت۔

در بیان مسخر کردن شیخ میاں قاضی

در ایں ولا شیخ میاں کہ دُر تہوّر و شجاعتِ خود نازاں بود از منگلور مبنیٔ فتور و فتنہ گشت۔ دیوان دُرلبھ جی برادرِ حقیقی خود[2] کہ عضد الدولت و ارسطو فطرت و رُکن الریاست بود بہ سزائے او ہم سازی نمود۔ موسمی الیہہ مقام بہ موضع سیل بداشت چند ماہ[3] از سیل طریق مجادلت مسلوک بود و جنگ مساوات می گذشت۔

ناگاہ بہ خواہش ایزدی مادر صاحبۂ ایں حقیر کشل بائی نام بنت ڈوسا مہتہ مانکڈ بہ روز جیٹھ ودتیرس سونت یک ہزار و ہشت صد و

ث ۱۔ لشکر نصرت ماثر بتادیب ۔ نیست۔

ب ۲۔ دیوان جی صاحب امرجی و دیوان دُرلبھ جی۔

ث۔ک ۳۔ از موسمی الیہہ ۔ تا ۔ چند ماہ ۔ نیست۔

Marfat.com

سی و چہار بہ کیلاش شتافت از او ماسہ پسر و یک دختر پیدا شد یم۔ اوّل دیوان رگھو ناتھ جی بہ روز اشاڈ شود دشم سونت ۱۸۱۹۔ دوئمے رگھوڑ جی بہ روز اسو شود دشم پنج شنبہ سونت ۱۸۲۴۔ سوئمے دلپت رام بہ روز بھادر وا ود دوج سونت ۱۸۲۹۔ چہار مین ہمشیرہ ما اُما بائی در سونت ۱۸۳۲۔

القصّہ شیخ میاں فرصت غنیمت شمرد بہ بہانہ تعزیت شباشب (۱) بہ جوناگڈھ آمدہ بہ شفاعتِ بعضے سادات (۲) زیر شامیانۂ ماتم نشستہ استماع نخواست۔ لاچار دیوان جی صاحب بلند نظر از سرِ تقصیراتِ او در گذشت۔

دربیان عبور موکبِ والا فتح سنگھ راو و سلوک نمودن

در آخر سال سونت یک ہزار و ہشت صد و سی و چہار، راو صاحب مسند نشینِ بڑودہ فتح سنگھ راو سینا خاص خیل شمشیر بہادر از استماع خرابی جیو اجی سام راج و قلعہ امریلی (۳) بہ افواج گران در ایں ضلع عبور نمود چون بہ میدان جیت پور لشکر فرود آمد بہ خیال ایں کہ مطیع کردن دیوان جی صاحب از جملہ محالات است۔ نظر بر بزرگی و استماع حمیت سپاہ پروری و دلیری

ب ۱۔ شباشب۔ نیست۔

ب ۲۔ رفیقانش۔

ش ۳۔ امریلی بہ عساکر دریا مقاطعہ عبور نمود۔

ب ۴۔ فرود آمد بہ وساطت یک دو زمین داران با استماع حمیت سپاہ پروری و سخاوت۔ وغیرہ

Marfat.com

وسخاوت ومسکین نوازی وشجاعتِ دیوان جی صاحب به وساطت یک دو زمین داران خشنود گشته ۔ از سرکین در گذشت ۔ خلعت ہائے مفاخره با علاوه تحصیل باقی از جمع بندی بخشید واکثر محالات که در تشخیص پیش کش باقی بود مفوض نمود[1] مراجعت فرمود۔ بار دوم در سونت ۱۸۳۵ به ملک گیری گایکواڑ علم برافراشت۔ اگرچه در دل داشت که انتقام جیواجی سام راج باز جوید به تلافی پردازد امّا جرأت نه توانست۔

در بیان سزا دادن به رانه سلطان جی :

به زور دلیری پریم جی لوہانه کام دار رانه سلطان جی سر به فساد برداشته تمام عربان را به اضافه ماہیانه به طرف خود کشیده مصدرِ جرایم شد۔ به سزائے این بلند پروازی رایت فتح ایت[2] مرتفع ساخت ۔ چون رانه در خود طاقتِ مقاومت نه یافت چون بید بر خود لرزیده به پیش کش زیاده از معمول و تحایف نامامول که[3] از شکستن کشتی نواب حیدر که به خلیفۂ بغداد به اُمید ادراک منصب سلطان جی می فرستاد به دست آورده بود تذر کرده عفو تقصیرات کنانید[4]۔

ث ۱ ۔ از ۔ واکثر ۔ تا ۔ نموده ۔ نیست ۔

ب ۲ ۔ رایت برافراشته چون پیزبجی در خود طاقت ۔

ب ۳ ۔ تحایف شایسته که از شکستن ۔

ث ۴ ۔ ادراک سلطانی می فرستادند زساخته عفو تقصیرات خواست ۔

Marfat.com

در بیان فتح کردن قلعہ دیوڑہ و خاگیسری

کونہاجی جاریجہ مستغیث شدہ کہ ملوک محمد وغیرہ سندھیان کہ پناہِ قلعہ دیوڑہ و خاگیسری کہ ملجائے و منبع و مادیٔ متین او است قطاع الطریقان قوم خویش از ہر جا جمع ساختہ پرگنہ ماکہ فی الواقع پرگنہ آں سرکار است بہ تاخت آوردہ زن و بچہ اعلیہا اسیر و زندہ می برد۔ بہ مجرّد رسیدن بہ گوشِ نالہ داد خواہ زک داد رسی بہ جوش آمد در سریع آن زمان عسکر فتح نصیب و ظفر قریب بہ کوچ متواترہ بہ دیواڑا رسانید[1]۔

دیوان گوبندجی برادرِ کہتر ش با جمعیت سپاہ خویش از کوتیانہ شامل خدمت گذاران گشتہ۔ خارزار ز قوم کردہ پیش از تبرداران قطع کنانیدہ مورچال بہ دامنِ قلعہ رسانیدہ توپ قلعہ شکن جاری ساخت۔

ب ۱ ۔ در سنہ ۱۸۳۶ء کے قحط بود سیندیہ یان دیوڑہ و خاگیسری ملوک محمد وغیرہ قطاع الوار قان قوم خویش از ہر جا جمع ساختہ ملک کونہاجی بہ حضور دیوان جی صاحب متفتش گردیدہ در سریع الزمان عسکر فتح قریب و ظفر نصیب بہ کوچ متواتر بہ مکان مذکور رسانید

ب ۲ ۔ خارزار ز قوم قطع کنانیدہ مورچال بہ دامنِ قلعہ رسانیدہ بہ توپ اندازی پرداخت بہ مقابلہ و مقاتلہ و کشیر تا بپایان قلعہ مقہور عاجز آمدہ قرار بر فرار نہاد۔

Marfat.com

مقہوران دفعتاً بہ پناہ دیوار حصار بہ زور آزمائی می آویختند و شکست می یافتند۔ در اندک فرصت قرار بر فرار نہاد و ہر دو قلعہ بہ دست ملازمان سرکار آمد در سونت یک ہزار و ہشت صد و سی و شش اند کے قحط در ایں ملک پدیدار بود امّا چنداں نپائید[1]۔

خلاص دادن موتی بھائی را از قیدِ نگر:

جیوا[2] سیٹھ تھانہ دار کنڈورنہ کہ یکے از اُمرایان دربار جام صاحب مردِ شجاع و دلیر بود ہمیشہ بہ زور لشکرِ فراواں بہ ترک تازی و غارتِ امکنہ کاٹھیاواڑ می زیست بر انبوہِ لشکرِ اماس[3] را فریبی دانستہ در سونت ۱۸۳۷ بر موضع گدہیالی[4] عملہ پرگنہ بہاونگر تاخت آوردہ موتی بھائی راجپوت گوہل کہ خال خواندہ ایں راقم بود دستگیر ساختہ در قلعہ میواسہ زندانی کرد باستماع ایں بے اعتدالی از ضلع گوہل واڑ کوچ بہ کوچ و بہ میواسہ آورد۔ در اثنائے راہ کمکیان جیوا سیٹھ کہ رخصت یافتہ بہ دہر دل می رفتند اکثرے را بہ دم شمشیر از ہم گذراندہ بہ محاصرہ قلعہ بہادران را تعیّن فرمودہ جیوا سیٹھ چون دولت رو گردان و مرگ رو برو دید[5] موتی

ب ۱- سونت [سال] قحط پیشتر است

الف ۲- سیتھ ← ایں سیہ است۔

ب ۳- سپاہ

ش ۴- گڈہیالی ← ایں گڈہ الی نالہ gadh ala است۔

ش ۵- نمادید۔

Marfat.com

بھائی را از درجک زندان برآوردہ مع جرمانہ حاضر ساختہ[1] از ورطۂ بلا نجات یافت۔ مہرامن خواص ہرچند بہ مدد امیر خویش مع لشکر بہ کنڈورنہ رسیدہ امّا ہمّت نہ توانست کردہ روے تن داری متوقف گردید۔

دربیان فتح کردن قلعہ دلواڑہ و قلعہ اونہ:

شیخ طاہر قصباتی کہ سابق برادر علاقۂ دیوان جی صاحب پیشی[2] نام کہ بر توپ خانہ چوکی داشت شہید ساختہ بود بہ مرکافاتش در سونت یک ہزار و ہشت صد و سی و ہشت لشکر بہ سزانش کشید۔ بہ تدابیر صائبہ بے جنگ و بے جدل بہ قبض آوردہ یک دو دیہات بہ انعام داد۔ گنگا داس برادر علاقۂ دیوان صاحب کہ اوّلین در دیلواڑہ تھانہ داشت[3] بہ ناسازگاری سیّد لطیف وغیرہ بہ اونہ رسیدہ از آں جا بہ دیلواڑہ آویختہ۔ در اثنائے جنگ بہ مہر تفنگ بکار آمد۔ بعد از آں برادر حقیقی او تلجا رام در جنگ درجۂ جان نثاری یافتہ بود۔ بہ مرور ایّام پربھا شنکر نانا بھائی ناگر بالسواڑہ کہ مرد بسا دلیر و در حرب و ضرب چرب بود بہ تھانہ گذاشت مومی الیہ بہ محنت و مشقّت اصل و نسل بہ مقہوران یابریہ یا ابر کند و

ب ۱۔ باپیش کش گیران + مایہ حاضر ساخت۔

ب ۲۔ پنی + الف پی پی + د پیہی۔

ب ۳۔ تھانہ داشت باز بہ استدعائے قصباتیان اونہ وبگ روی قصباتیان دلواڑہ بہ اونہ آمدہ بود باز بے جنگ بہ دلواڑہ رفتہ بہ مہرہ تفنگ جان نثار شد۔

ش ۴۔ بامر ہڑہا۔

Marfat.com

میلیع و منقاد ساخت و حبشئ مظفرآباد و فرنگئ دیو از او ہراس در دل داشتند۔ روز و شب بہ ہوشیاری و ہمناکی می گذرانیدند۔

در بیان ہولی باختن نواب صاحب:

بہ حکم محکم مہاراجہ لیسنت نواب صاحب حامد خاں بابی بہادر و دیوان جی صاحب امرجی شگفتہ رویان نوبہار بہ اہتمام تسایم غیرشمایم بر وسعت اباد کنارِ جوئے بار و دامن کوہسار و ساخت مرغذار و مجالس اشجار قالین مشجّر نو برگ و بساط بوٹہ دار گسترده صف در صف جوانانِ گل بن رنگین تن محفل ہولی آراستہ شاہدانِ طاؤس صاحبِ جمال بہ مقضئہ منقفش پر و بال پیراستہ مستعد بر قص سازی و قوالان طوطی شکر مقال بہ پیرہن سبز و طوق مرجان آراستہ مستعد از سرود پردازی خنیاگران گوکل در شاخسار کو بہ کو بہ آواز کوکو کوک زن و عنادل بے عنادل بہ صفیر دل کش در کاسئہ دماغ عشاقان شور افگن و کج کلاہان پلاش راشیشہ گلال در دست لال پیالۂ مے ارغوانی مست و گل خشخاش با تہنر از صبا چوں طفلان ہولی باز افتاں و خیزاں و شمہ از فراز کاخ شاخ مست رنگ گلال ریزاں۔

منظومہ(۲)

ابیات۔

ث - از ــ قوّالان ــ تا و پردازی - نیست - ۲ ب ۱ - ابیات

Marfat.com

به گلشن عندلیبان نغمه پرداز (۱)
نوائے قمریاں ہم راز و ہم باز (۲)
گلال از انداز طفل غنچہ لالہ
شقایق را پیالہ شد حوالہ
بہ دست کتیکی پیچ کار (۳) بہ زر
لباس زعفران کردہ در بر (۴)
گلابی شیشہ غنچہ کرد (۵) در دست
بہ خندہ لب کشا چوں طفل سرمست

دراین ہنگام فرخندہ انجام (۶) دیوان جی صاحب رنگین مزاج خواست کہ بتوسل ایام عنفوان جوانی نواب صاحب جوان بخت حامد خان سے زیب آرائے محفل فردوس منشکل ہولی گردد فرمود تا در لشکر چناں پہ باید بہ خیایم وسیع و شامیانہ ہائے رفیع (۷) مجلس ہولی آراستہ شدہ شاہ گلستان ابہت و اجلال و ریحان سرسبد بوستان عظمت و اقبال نواب بہادر بر مسند رنگین و سادہ و زرین عز تمکین یافت۔ گل رخساران نازنین چوں بلبلان بر گل و گل بدنان (۸) ماہ چنین مانند

ب ۱۔ نغمہ پرداز (پر پرداز)
ب ۲۔ نیاز۔
ب ۳۔ گرد در بر۔
ش ۶ ۔ فروخندہ انجام نیست۔
ش ۳۔ پچکاری۔
ش ۵ ۔ کردہ۔
ش ۷ ۔ شامیانہ دری رفیع مجلس۔
ش ۸۔ برگل گل بدنان۔

Marfat.com

قمریان[۱] بر نہجت سنبل ہائے لبستند۔ آں طاؤسان غیاض حسن بر ریاض بساطِ انبساط بہ رقص برخاستند۔ بہ حرکتِ پا مشتاقان را از پا می آوردند و بہ جنبشِ دست دل از دست دل دادگان می بردند[۲]۔ فل خال زرین بہ آوازِ شیریں جراحتِ دل بہ نمک می خراشیدند و زنگولہ بہ ترانہ نمکین تنگ شکر بر مذاقِ شوریدگان می باشیدند اندام سیمیں تنان بہ رنگ افشانی زعفرانی طلائی گانی و قامتِ بلّورین بدنان از رنگ ارغوانی لعل بدخشانی دردانہ ہائے دندان یاقوت تر و کاکل از آبِ مزعفر شوشتہ زر از دائرہ نوازش وجود مخالف لا مجال و بہ قانون مقام سازش ناسازد در خورِ گوشمال ماہ رویان بہ یک چرخ زدن ماہ را بہ چرخ دہ گردش پا گردوں گرد آن را بہ لغزش می آوردند۔ از کمین کمان ابرو بر زمین و زمان تیر باراں و بہ چشمک زدن از چشمان مشتاقان چشمہ ہائے رواں وقت رقصیدن از چپ و راست می گفتند۔

فرد:

آہستہ خرام بلکہ بخرام زیر قدمت ہزار جان است۔

در چنیں پاکوبی آشفتگان از جوش شوق می خروشیدند۔

بیت:

گہے رقصیدنت ترسم کہ خارے پائے تو گردد
ز شوخی ہائے گل قالیں و سخت پا گل سنبل[۳]

الف ۱۔ از منظومہ۔ تا قمریان۔ نیست۔ ب ۲۔ بردند۔ ب ۳، ز سختی مارک سنبل۔

Marfat.com

درحضور پرسرور یکے از ناز و دیگرے از شراب مست کسے گرد گلال می افشاند و کسے دست در آں مجلس پرصفا بجز ریش احدے در غبارِ خاطر و سوائے دل مشردگان از رنگِ گلال افشانی عار نمی داشت[1] القصہ باہفتہ بدیں منوال بہ رنگ پاشی و گلال گذشت۔ بہ روز[2] ہشتم کودک ہولی بازندہ ہور از صحنِ رنگین افق بہ تاختن در آمد غبار جنود و مشک دان برخاست۔ از ایں جانب[3] چابک خرامان عرصہ معاشرت و سبک قدمان ساحت ملاعبت بہ گمان افتادند کہ ایا ایں گردچہ باشد و ایں غبار چہ خواہد بود۔[4]

مصرع

تو چہ دانی کہ دریں گرد سوارے باشد

ناگاہ بہ یارق الوان معجز نمود از او آواز دمامہ و پیچھواج و نفیر کرنای پازیب گوش گذار گشت تا آں کہ کمان کشان ابرو و خنجر گذاران کرشمہ و حقہ بازان پستان و سپرداران رخسار و کمند اندازان کاکل و تیر[5] زمان مژگان بتیغ قامت آختہ بہ بنادق[6] رنگ افشار و غبار[7]

ش ۱۔ گلال افشانی بمیداشت

ش ۲۔ روز۔

ش ۳۔ از ایں جا۔

ش ۴۔ غبار چہ بود۔

ب ۵۔ تیر افگنان

ب ۶۔ ہا بنادق۔

ش ۷۔ غبار۔

Marfat.com

گلاجلو ریز عنقریب رسیدند۔ از ایں طرف نواب صاحب جوان بخت و دیوان جی صاحب دامن ہمت بہ کمر زدہ و دفعتاً دامان و دامان سے گلاں چناں ریختیت کہ از آں طرف نعرۂ الامان الامان برخاست بعد آخری گلاب و عطر دار گجہ و رنگ زعفرانی و ارغوانی بہ حدے کہ تقاطر نمود کہ در خلاب گلاں و رنگ ہر بالو تا زانو فرو رفت طاقت پیش روے نماند۔ چوں آں چیرہ دستاں را ایستادگی پدید آمد بہادران بابی بہادر متواتر کوالیلے گلاں گوتہ چنداں[1] زدند کہ ہوش از دماغش رمید و دست از کار و پا از رفتار آرمید سپہ سالاران آں نوازندگان[2] بازندگان بہ کمند[3] محبت گرفتار شدند حکم و النفاذ یافت کہ ایں اسیران از گوشوارہ طلا[4] نتھ مرصع حلقہ بہ گوش و مہار در بینی و از خل خال و دست از رنجن بے مکلل قید مسلسل[5] در دست پا انداز زند و واگذارند کہ در اضلاع املاک حالِ خود را نمایند کہ ایں سزائے زور آزمائی با ہولی بازان است۔ طنبورچیان را چناں نواخت کہ از کاسہ کردانی باز آمدند و قانون چیاں[6] چنداں نوازش یافتند کہ از قانون نوازی[7] بے نیاز[8] گشتند۔ ہولی بازان شجاع بہ خلاع بستی ممتاز شدند و سازندگان بہ پوشاکِ زرافشاں

ب ۱-چناں۔

ب ۳-بدام محبت

ب ۵-قید در دست

ش ۲-بازندگان۔

ش ۴-اسیران را از طلا۔

ش ۶-چناں۔

ش ۷-قانون گداری۔

ش ۸-پئے نیاز۔

Marfat.com

سرفراز۔ در بیان فتح یافتن بر جام جساجی و رانہ سلطان جی و جاتیجہ کونبہاجی :

جام صاحب جساجی محض اسم جایای برادر بود و مہرامن و بہوان بے خواص[1] او را بہ صورت طوطی در قفص کوشک تنظر بندی داشت و با ختیار خود عمل از نگرمی کردند و نوع زر فراہم آوردہ کہ چند طناجیر سیمیں پہ از باجیر طلا مربوط و بہ زنا جیر آہنیں[2] معلق در خزانہ آویختہ و اچہو باراں، دختر راج گج سنگھ[3] راجہ ہلود بہ دلیری ذاتی اکثر جا سلسلہ جنبان فتنہ و فتوری شد و راجہ پور بندر رانہ سلطان جی و راجہ گونڈل کونبہاجی وغیرہ کل زمین داران اطراف باہم قسمے شدہ با لشکر متواترہ[4] و عسکر متکاثرہ بہ منازعت و مجادلت برخاستند در پرگنہ کونیانہ بہ مراتب جنگ با از طرفین بہ میان آمدہ امّا بہ مساوات[5] می گذشت۔ در ماہ ماگشر[6] سونت یک ہزار و ہشت صد و سی و ہشت ہمہ راجہ ہا متفق کمر بہ پائے مالئ ملک نواب صاحب چست بستند۔ بہ قصدِ انتقام لشکر از تعداد مور افزوں و از شمار ملخ

ش ۱ - خاص۔

ش ۲ - تاجیر معلق۔

ب، ش ۳ - گنج سنگ۔ و الف گنج سنگ۔ ب ۴ - متوافرہ

ش ۵ - بہ مساوات - نیست۔ ش ۶ - ماہ اگشر۔

Marfat.com

بیروں برکنار جوئے بہادر مقام ساخت۔ دیوان جی صاحب بہ افواج منصرت امواج بہ استقبال[1] او در ظاہر جیت پور خیایم فتح ضمایم برپا نمود۔ مہرامن دانست کہ بدون خیل و دغل عبور از بہادر خیلے[2] دشوار۔ برایں خیال جگو راول را کہ مردِ معتمد علیہ بود بہ رسالت فرستاد۔ بہ انکاری و فروتنی مستدعی مقدم رود رجی چہابیا[3] وپنج مل بانسواڑہ ناگر کہ مشاور بودند گشت چوں ایشاں بہ خیمہ اش رسیدند در خلوت سخنان چند دور از طاقتِ خویش بر زبان راند۔ اوشاں بہ جوابش[4] پرداختند کہ برفراوانیٔ عساکر خود ممتاز[5] دیوان جی صاحب را قلیل البضاعت مدان کہ یک شیر شرزہ بر کاؤ یزان بے کافی است وگرگ[6] گرسنہ بر طبقات غزالاں منافق۔ مہر او از شنیدنِ کلماتِ متہورانہ رو زرد و دل سرد نمود۔ پیش از بیدار شدن مہر از بستر[7] افق عبور از بہادر نمود و آں ہر دو وکیلان را در خواب گذاشت وجواب خرگوش داد[8]۔ چوں ایں خبر رسید[9] دیوان جی صاحب عجلتاً

ث ۱۔ استقبالی۔ ب ۲۔ حیلی۔

ب ۳۔ چہانہ + ث۔ چہانیہ + الف + چہابیا + چہایا۔

ب ۴۔ بہ جواب۔ ث ۵۔ میمتاز۔

ث ۶۔ گرگ خوں خوار۔

ث ۷۔ ہزار بسترِ افق۔

ب ۸۔ جواب خرگوش زاد۔ نبست۔

ث ۹۔ رسیدہ۔

Marfat.com

فی الحال[1] با لشکر موجودی کوس منہیف نواخت۔ در میدانِ موضع پاپچیلی اتفاق صف عساکری افتاد مہرو کہ بعد از ورود برایں کنارۂ جوئے سنگر توپ و زنبورک بگرد و پیش اڑدولی بست ولنگر ثبات فروہشت مستعدِ جنگ و منتظر رزم نشستہ بود۔ توپ ہائے رعد آواز بہ یک بارگی سرداد و نوایر در دلِ جزائر افتاد چہ سرہا کہ از گوالیل برباد برفت و چہ جگرہا کہ از مہرہ تفنگ نہ سفت۔ تیرہا سینہ ہا[2] دوخت و بہ قمبار با جان ہا سوخت[3]۔ شغالان از گوشت کشتگان ذخائر اندوخت و مشعلہ کوکبان جان[4] ہا افروخت۔ توپ جہاں آشوب بہ کند و کوب[5] پائے رواں و روخت و روب نشیمن[6] رواں بلند آواز و جزایل در خرمن ہستی سائر الناس تنزلزل انداز بہ یارق پیادہ یا پیادہ و مواکب سوار با سوار بہ مقاتل و بہ تیر و تفنگ مستدعی بر مقاتل پیادۂ[7] سوارے را از مرکب او جود و ہر سوار پیادہ

ث ۱ - فی الحال عجلتاً۔

ب ۲ - تیرہا جگرہا اندوخت۔

ب ۳ - بکار خاندان ہا سوخت۔

ب ۴ - کوکبان خاندان افروخت۔

ث ۵ - بکند و پائے جان۔

ث ۶ - روب شمین رواں۔

ث ۷ - مقاتل ہر - الف - ایں بیان در الف نیست۔

Marfat.com

ہر دو شش جنازہ کشاں سوار می ساخت۔

ابیات :

فراواں سپہ جمع شد سے پیش ازیں
نہ دیدہ کسے لشکرے پیش ازیے
سپاہی زمودہ و ملخ بے شمار
ہمہ تیغ داراں و خنجر گذار
سپاہی چوں آشفتہ فیلاں مست
ہمہ نیزہ و تیر و خنجر بہ دست
زبس خوش لشکر بے راہ و راہ
بسیط زمیں تنگ شد بر سپاہ
برآمد زہر دو سپہ بانگ گوشے
زمیں آہنی شد سپہر آب نوش
درائے جگر تاب و فریاد رنگ
زسر مغزی برد از روئے رنگ
زفریاد خرمہرہ و گاؤ و دُرم
ہزبر آں بہ صحرا رہے کردہ گم
زغیرین کوس خارا شگاف
سر افگندہ سی مرغ در کوہ قاف
زشوریدن نالہ گیر نائے
درافتاد شب لرزہ در دست و پائے

Marfat.com

خروشِ برآمد کہ کیواں شنید
تو گفتی کہ صورِ قیامت دمید
مخالفان یک بارگی برانگیختند و چوں موجِ دریا ریختند از صدمتش
پائے لشکر منصورہ اندکے از ثبات رفت۔ دیوان جی صاحب
بہ معائنہ ایں حالِ محال لا محال با بہادرانِ صف شکن خان صاحب
مظفر خان و فتح یاب خان بابی و عبداللہ خان پٹنی و عبدالرحیم خان
کرانی و حیات خان بلوچ و ہری سنگھ سولنکی و ہری سنگھ
پوربیہ[1] و سیّد کرم علی و سیّد گل و مولوی[2] احمداللہ و عمر خان کہوکھر
و ہمت لال و جیت رام و سپنت رام ناگر وغیرہ و شیدیزہ را کرم
خیر فرمود۔ شیخ میاں ہم نیم راہ[3] سعادتِ ہم رکابی یافتہ و چوں برق
بر خرمن جماہیرِ اعدا تافتہ۔

منظومہ[4]

چوں صف ہائے کُردان بیاراستند
یلاں ہم نبردان خود خواستند

ب ۱۔ ہری سنگ سولنکی پوربیہ۔ [دو شخص نام ہری سنگھ دارند یکے سولنکی و دیگرے پوربیہ]
ب ۔ ش ۲۔ گل مولوی ۔ الف۔ گل محمد مولوی۔
ش ۳۔ شیخ میاں نیم راہ۔
ب ۴۔ ابیات۔

Marfat.com

دیاده برآمد زهر دو سپاه
توگوئی برآمیختن مهر و ماه
چکاچاک برخاست از هر دو روئے
زخوں شد همه رزمگه خون جوئے
پدر را نه بد برلپسر[1] جائے مهر
همه منتظر تا چه آرد سپهر
مبارزان دست به شمشیر کشادند و دادِ مردانگی دادند۔

ابیات[2]:

درافگند خود را درآں کارزار
چوں شیری که کور افگند در شکار
به هر زخم جوئے بر اندی زخوں
به هر ضرب چندے فگندی نگوں
برآراست رزمے که خورشید و ماه
ندیدست هرگز چنیں رزم گاه
ببارید چنداں نم خوں[3] ز تیغ
که یاراں نه بارد به سالے ز میغ[4]

ب ۱- بدتر پسر۔ الف ۲- ابیات ۔نیست

ب ۳- چنداں خوں۔

ث ۴- که باراں نبارد بسائے زمیغ۔

Marfat.com

همه ریگ شد زیر نعل اندرون
چوں کرپاس اہار دادہ بخون
بیاباں بگرداب جیحوں زخون
یکے بے سرو دیگرے سرنگوں
چناں شد زبس کشتگان روے دشت
فلک گفت بس بس کہ از حد گذشت

جمعیت معاندان چوں مانند نباتات[1] النعش متفرق گردید۔ بہوان خواص از مہر تفنگ زخمی گشت[2] مہر و خواص[3] سپہ سالار ہالار زیر تالار خزید و لشکر یانیش بہ نشیب از فراز مہیب و عنان ورکیب نہ شناخت تا شکیب طریق فرار پیش گرفت[4]۔ اگر ظلمت شب پردہ دار نمی شد ایں چغد منشان بہ ہیچ ویرانہ جائے استقرار نمی یافتند۔ دیوان جی صاحب با ہزاراں فرو فیروزی شادیانہ نوازان عود بہ فرودگاہ فرمود از زبان معاندان ہم کلمہ شاد باش جاری بود مہرامن خواص چوں رنگِ زمانہ بہ رنگِ دیگر دید لشکر سینا خاص خیل شمشیر بہادر مانا جی گائیکواڑ بہ وسیلہ قبول حق الخدمت بہ کمک خود طلبید۔ دیوان جی صاحب بہ پاسِ ادب سرکار گائیکواڑ عطف عنان فرمودہ ظاہر جونا گڈھ را مضرب مسمار خیایم ساخت لشکر گائیکواڑ و زمین داران

ش ۱- چوں نبات۔ ش ۲- زخمی شد۔
ش ۳- خاص۔
ب ۴- پیش۔ نیست۔

Marfat.com

جرأت برنا ورد نه تو انستند کرد۔ راست بر قلعۂ دیوڑہ کہ قلعہ مختصر چہار بُرجی است محاصرہ نمود۔ ہر طرف آتواپ جاری کرد در عرصہ ہفت قلعہ زمین دوز شد۔ پوربیہ و بالکیخر جماعہ دار عرب و اجبے رام ناگر چوں در قلعہ قرار نہ یافتند مع اثاث الحصار بیروں آمدند۔ لشکر گائیکواڑپس از انصرام این مہم مراجعت بہ بڑودہ نمودہ۔ دیوان جی صاحب بہ مکافات شوخی زمین داران عَلَم نصرت بر ملک رانہ سلطان جی برافراخت مہر امن خواص زمانہ ساز از عہد و پیمان کہ بارانہ (پیوستہ) لستہ بود منحرف شدہ رجوع بہ ایں طرف آوردہ و زینہار خواست۔ دیوان جی صاحب از سرِ تقصیراتِ او در گذشتہ شاملِ لشکر خود ساختہ۔ پس از پامالیٔ ملک رانہ بر قلعہ کہیر سرہ مورچال قایم نمودہ فوجے بہ تحصیل جمع بندی بہ سرحدِ کنبہات و دہند ہو کہ ولیمڑی فرستاد۔

رانہ بخت برگشتہ بہ ادائے جرمانہ و خراجِ گراں و مرمت نمودن قلعہ دیوڑہ از سرِ نو[1] اِسمان یافت۔

در ہماں سال پرگنہ راتھ کہ قریب مہودہ[2] از راجپوتان سرویہ است بہ ضبط[3] ایں سرکار آمد۔

دربیان دغا نمودن و شہید ساختن دیوان جی صاحب امرجی و خلاص یافتن عیال بہ حمایتِ سرکار گائیکواڑ

ب ۱۔ سرنو امان۔ ث ۲۔ قریب مہودہ۔ نیست۔

ث ۳۔ از راجپوتان سرویہ است بہ ضبط۔ نیست۔

ب ۴۔ دربیان شہید شدن دیوان امرجی۔

Marfat.com

نواب صاحب حامد خان در سونت یک ہزار دہشت صد و چہل از لشکر کہ بہ ملک گیری برآمدہ بود بہ بہانہ مرض، معاودت[1] فرمود۔ بہ گونڈل سر راہ شب باشی نمود[2] کو نبھاجی را کہ دائما از دیوان جی صاحب در ترس ایں کہ مبادا دہورا جی و اُپلیٹہ واپس خواہد گرفت تضیع اوقات می نمود۔ سازش با نواب صاحب کہ نا آزمودہ کار بود نمود[3] کہ سلک جامی می دہم، شما دیوان کہ مردِ سرکش است و در ہر کار مبارزت و مسابقت[4] می نماید دفع سازند۔ در ایں ضمن[5] باعثِ مختاری و فراغت[6] و حصول رتق و فتق مہمات حکمرانی[7]، شما است نواب صاحب داخل جوناگڈھ شدہ در تدبیرِ کار افتادند۔

منوہر داس بن تریکمداس ناگر بشینو کہ برادر دیوان جی صاحب بسیار محبت می داشتند[8] و مہتہ خان و جبہ خان گجراتی و جیون خان افغان را کہ ہم مصاحب و پاسبان[9] حضور بودند بہ انعامات

ب ۴- در بیان شہید شدن دیوان امرجی۔

ش ۱ - از لشکر بہ بہانہ مرض معاورت۔

ب ۲ - فرمودہ

ب ۳ - از - نواب صاحب - تا - نمود. نیست۔

ش ۴ - منابعت — ب ۵ - ضمن - نیست۔

ب ۶ - کامرانی۔ — ش ۷ - حکمرانی شماست نواب صاحب داخل

ب ۸ - نوکر نمک حلال دیوان جی صاحب بود۔

ش ۹ - مصاحب پاسبان۔

Marfat.com

متوافره و سپردن منصب دیوانی امید وار ساخته رفیقِ این کار نمود[1] تا آن که دیوان جی صاحب از تشخیصِ پیش کش فراغت بهم رسانیده[2] برهنگام وصول به جونا گڈھ رونق افروز شدند۔ بی بی[3] سردار بختو مخدره نواب صاحب بهشت نصیب مهابت خان به بهانه دیدن سامانِ عروسی بی بی کمال بختو بنتِ نواب صاحب غازی الدین خان از قسم[4] ملبوسات و زیور مرصّع و الات طلا و نقره که جمع کرده دیوان جی صاحب موصوف بود اندرونِ محل طلب داشته، شهید ساخت۔ قاتلان جهنّمی ذخیره شقاوت ابدی اندوختند۔

مورخان تاریخِ شهادت متعدد یافته اند۔ سه چهار از آن میان نوشته می شود۔

تاریخ[1]:

پهاگن شود تیر سس[5] جمع[6] بود۔ ۱۱۹۸

تاریخ[2]:

یازدهم[7] ربیع الآخر بود۔ ۱۱۹۸

ث۱۔ رفیقِ خود نمود۔

ب۲۔ رسانده د

ب۳۔ پی پی۔

ب۴۔ غازی الدین خان ارقم۔ ک۵۔ پاگن سود تیرش۔ از هیچ حرف۔ ث۶ ایضاً۔ یازدهم۔

Marfat.com

تاریخ ـ : از میر دوست علی[۱]

بالحق رضوان مفخر منشیان زمان بر آمد[۲]۔
سر آمد شاعرانِ دوراں مگٹ رام ناگر مرثیہ گفت[۳]۔ کہ از مصرعہ و از حروفِ بیت منقوطہ و غیر منقوطہ تاریخ می بر آید و آں این است۔

قصیدہ[۴]

۱۱۹۸ھ بہ عمر تہلکہ زد آں واقعہ مہیج عزا (۵)
۱۱۹۸ھ پدید حزن ازیں ماتم جگر فرسا
۱۱۹۸ھ ہزار حیف و بسے نالہ کز تلون دہر
۱۱۹۸ھ رسید ماتم اہل جہاں بہ درد و عنا
۱۱۹۸ھ ہزار نالہ کہ از گردشش سپہر حزیں
۱۱۹۸ھ علم کشید امرجی بہ سیر ملکِ بقا
۱۱۹۸ھ صدائے نوحہ بہ ہر سو رواں بایں ماتم
۱۱۹۸ھ شدید ہول کہ از واردش بہ دہر حقّا

ک ۱۔ میر دوست علی۔ نیست۔

ش ۲۔ سراید۔

ش ۳۔ مرثیہ گفتہ۔

۴۔ از سیاق مصرعہ سال شہید شدن امرجی ۱۱۹۸ ہجری آید۔

ک ۵۔ غسرا۔

Marfat.com

سنہ ۱۱۹۸ھ کدام دِل بآں عادۃ نشد مجنوں
سنہ ۱۱۹۸ھ کدام چشم کہ زاں گریہ نہ شد[1] اعما
سنہ ۱۱۹۸ھ زمنیان ہمہ از ماتمش ملول[2] مدام[3]
سنہ ۱۱۹۸ھ برحلتش دل اہل فلک بوای ولا[4]
سنہ ۱۱۹۸ھ بہ آہ و فرغ خلایق ہمہ چناں نالاں
سنہ ۱۱۹۸ھ کہ رفت نوحۂ برہم بہ عالم بالا [5]
سنہ ۱۱۹۸ھ اجل زبردنِ جانش بدیدہ زاری شد
سنہ ۱۱۹۸ھ زانہدام وجود اولسا بہ حیف قضا
سنہ ۱۱۹۸ھ فلک زنوحۂ مہرش بوصف بے مہری
سنہ ۱۱۹۸ھ زیاد ہمت و حزمش زمانہ وصف نما[6]
سنہ ۱۱۹۸ھ زہے سخی کہ بالطافِ او ہمہ مرہون
سنہ ۱۱۹۸ھ ہمیں دلیر کہ بہ ہنیش[7] باہل علا
سنہ ۱۱۹۸ھ ہم[8] از نمود عطایش ہمیشہ در نالہ[9]
سنہ ۱۱۹۸ھ دُر از تحسّدِ جودش بقید یاس و بہا
سنہ ۱۱۹۸ھ بسے ملال کہ از دور شد شجاع جہاں
سنہ ۱۱۹۸ھ جہاں ملول کہ مجبور شد زہے بکتا

ب ۱ - گریہ ہا -
ب ۲ - بوای و بلا -
ب ۷ - بدتبش -
ث ۲ - ماتمش - ب ۳ - مدام -
ب ۵ - ۶ - ۲ اوّل است ابعد -
ث ۸ - یم از -
ث ۹ - ہمیشور نالہ -

Marfat.com

سنہ ۱۱۹۸ھ عدم گزید بہ گردوں ولے بہ خوبی ماند
سنہ ۱۱۹۸ھ زرعبِ ہمتِ اورستم[1] تا ابد برپا
سنہ ۱۱۹۸ھ قلم بہ گریہ زارقام قصہ[2] برہم
سنہ ۱۱۹۸ھ نشان زیاس[3] صفحہ عیاں بآں انشا
سنہ ۱۱۹۸ھ جہاں فناست عجب آنکہ اسم نیکو برد[4]
سنہ ۱۱۹۸ھ حمید خلق وکرم زندہ ابد لا لا

دیوان دولبھ جی و ایں راقم و دلیسائی شامل داس و رودرجی گماشتہ او را مقیّد ساختہ جماعہ دارانِ عرب شیخ محمد زبیدی و مسعود و صالح عبداللہ و بادی و جماعہ داران سیندہی شرف الدین و ملہار و افغانان وگجراتی باروی کردن نہ توانستند۔ از آں اثنا لشکر گایکواڑ مرار راو سینا خاص خیل شمشیر بہادر پیش کش گراں در ضلع گوہل واڑ مقام داشت و درّۃ التاج[5] ریاست و نام داری و نیز[6] انوارِ امارت و بختیاری و رودپو جی سندھیہ کہ از بنی عمان مہاراجہ مہدا جی سندھیہ کہ سابقہ با دیوان جی صاحب مرحوم عقد مواخات محکم داشت از استماع ایں سانحہ ناگوار بہ کوچ پئے درپئے برچہار کروہی جوناگڈھ میدان دہند و سرِ مخیم خیام فیروزی شمایم ساخت برنوآب صاحب مواخذہ خونِ ناحق واستخلاص

ب ۱ - ہمت او استم۔
ک ۲۔ قصہ برہم۔
ک ۳۔ بس۔
ب ۴۔ نام نیکو۔
ش ۵۔ ملہار۔
ب ۶۔ درد
ش ۷۔ نیز انوار۔

Marfat.com

مجوسان تقیدات فرمود۔

از یک جانب برائے ضمانت عربان تغلب و تخلف ورزیدہ[۱] در رنگ محل توفیق سخت نمود[۲] چوں کہ نواب صاحب قبلہ وقت شناس گردش زمانہ بہ رنگ دیگر دید[۳] پس از یک ماہ[۴] کامل ہر چہار مقیدان را خلاص داد۔

در ایں ہنگامہ قیامت نمونہ بخت سنگھ راول فرصت غنیمت شمرد در بندر مہوہ کہ تھانہ جوناگڈھ قایم شدہ بود خارج ساختہ خود قابض گشت و بہ تدریج[۵] لولیسیانہ و پاتنہ و سلڈی وغیرہ ہم گرفت[۶]۔

نواب صاحب چوں کہ رہائی خود نہ دید دیوان رگھوناتھ جی خلف رشید دیوان جی صاحب مرحوم را بہ خلعتِ دیوانی سرفراز ساخت[۷] تاریخ آں پانتی میاں چشتی یافتہ۔

ث ۱۔ تسلّط ورزیدہ۔

ب ۲۔ توفیق سخت در رنگ محل نمود۔

ث ۳۔ نواب صاحب قبلہ وقت گردش زمانہ رنگ۔

ب ۴۔ کامل بر چہار نیست۔

ب ۵۔ بتدریج۔ نیست۔

ب ۶۔ وغیرہ از تصرفِ نواب صاحب بدر رفت۔

ب ۷۔ نواب صاحب بداں وقت خلعتِ دیوانی از سر نو بہ دیوان رگھوناتھ جی ولد امرجی بخشید۔

Marfat.com

رباعی

چوں بہ رگھوناتھ جی شدہ خلعت زہرہ بادیدن رقص و ساز آمد
ہاتفتم گفت از سر شادی دولتِ رفتہ[۲] بود باز آمد

بابت مطالبہ دیوان جی صاحب مرحوم کہ مبلغ شصت لک جامی برآید بہ حضور حاکم آں زماں گا یکواڑ چناں فیصل یافت[۳]

وثیقہ

دروجہِ قرض کہ شصت لک جامی بود[۴] پرگنہ اونہ و دیلواڑہ و منگلور پرگنہ مع سیل و دیواسہ مرہون[۵] تا ادائے زر و سود دویم بلیادو بھیسیان واکھودر[۶] وانترولی بر چہار دیہات کہ در مژدہ فتح قلعہ[۷] بلاول و کوتیانہ انعام[۸] دادہ بود بحال سیوم تقصیرانہ شہید ساختن دیوان جی صاحب در پرگنہ منگلور[۸] و سوترا پاڑہ پنج پنج مواضعات بہ فرزندانش انعام[۹]

در ہمہ[۱۰] مقدمات ضامن سید غلام حسن و غلام محی الدین و سید

ش ۱ک ۱۔ تاریخ ۔ ب (۲) دولتی ۔

ب ۳۔ بابت قرض دیوان جی صاحب مرحوم بہ حضور گایکواڑ۔ سینا خاص خیل فیصل یافت

ش ۴۔ قرض کہ شصت لک جائ بود۔ نیست ۔

ش ۵۔ دیواسہ تا ادامی زر و سود مرہن

ش ۶۔ اکشود۔ الف ۔ اکھودر ۔ ش ۷۔ قلعہ نیست۔

ش ۸۔ کوتیانہ دردہ۔ در پرگنہ منگلور پنج دیہات و در پرگنہ ۔

ب ۹۔ سوترا پاڑہ دیہات پنج بہ فرزندان ۔

ش ۱۰۔ ایں مقدمات ۔

Marfat.com

احمد قادری و جماعه داران عرب و سیندهی و حیات خان بلوچ دهری سنگه قصباتی شدند۔

چوں که برخاست لشکر گایکواڑ بدونِ شفاعتِ فرزندانِ دیوان جی صاحب ناممکن بود، دیوان درلبھ جی این عاجز را به حضور شری منت والا اقبال مرار راو به جهت معافئ تقصیراتِ نواب صاحب فرستاده۔ به مجرّد برپا نمودن خیمه شری منت خود بدولت مع نانا سامراج و راجه نارن راو پانڈوره و رو پوجی سندهیه و نیمبالکر[1] و سرداران بڑوده و دیش موکھ و جماعه دار حمید و امراو[2] بمانی و عبود و قاسم[3] هاله وغیره برائے ماتم پرسی تشریف فرمودند۔ هریک علیحده علیحده از طرف خود هادو شاله و شال و سیله و دستار دادند۔ قریب یک صد عدد شد۔

راو صاحب به روز وداع[4] از خیمه صد قدم بیرون قدم رنجه فرمودند و مارا پالکهی و دستار سر مبارک انعام داد و تکلیف عطائے خدمت دیوانی و نگهداشت رساله یک هزار و پانصد سوار به سرشته پانڈوره سالیانه به رقم مبلغ شش لک و چهل هزار روپیه در پرگنه مهوده و حصه امریلی و رام نگر و کوڑی نار درمیان آوردند۔ امّا به جهت آب خورد و عمومی این راقم به سبب پابندی این دیار قبول نه توانست کرد۔

قلعه کوتیانه به دیوان گوبندجی داونه و منگلور پرگنه به دیوان درلبھ جی و

ب ۱- نیبال کر۔ ب ۲- حمید و یمانی۔

ش ۳- داود قاسم

ش ۴- راو صاحب بروز وداع - نیست۔

Marfat.com

بلاول بہ برادر صاحب دیوان رگھوناتھ جی و سوترا پاڑہ پرگنہ بہ سامل جی مانکڈ خالِ ایں راقم متعلق داشت۔

شری منت گایکواڑ باوجود چندیں احسان درخواست از ایں پرگنات کرد امّا دیوان دُلبھ جی بہ پاسِ نمک ابا کرد۔

لشکرِ گایکواڑ بہ بڑودہ رفت۔ سید سالم و عبداللہ بن حمید و عمر بن حمید احمد عمر[1] و شیخ محمد زبیدی وغیرہ عربان نواب صاحب را بر دروازہ بنتھلی میانِ خیمہ برائے حق مواجبِ خود بہ طریق نظر بند تا چہار ماہ داشت۔ نواب صاحب کہ حکمت بہ لقمان می آموختند رفتہ از سرکار طلبید و آواز افگند کہ بی بی[2] صاحبہ سردار بختو برائے دیدنِ فرزند ارجمند کہ از بسیار ماہ جدا است می آیند۔ عربان بے چارہ از بیرون خیمہ تیاق[3] می داشتند نواب صاحب رحمت خان چیلہ را بہ عوض خود بہ لباس زنانہ[4] در رتھ جلوہ گیر شدہ داخلِ رنگ محل شدند۔ بر[5] عربان بندوق و توپ جاری شد[6]۔ عربان چوں کہ بازی از دست رفت در قلعہ او پرکوٹ پا فشردند۔ پس از محاربات بہ قرار منصفی حق از روئے

ب ۱۔ عبداللہ بن حمید و عمر و احمد عمر۔

ش ۲۔ پی بی صاحبہ۔

ش ۳۔ تیاق۔ نیست۔

ش ۴۔ مبدلہ در رتھ۔

ش ۵۔ بر عربان۔ نیست

ش ۶۔ جاری کرد۔

Marfat.com

اقساط فیصل یافت۔

دیوان دربھجی وغیرہ مع قبایل از کنج کاوشی مدامی بیزار گشتہ بہ جیت پور سکونت گزیدند۔

برآوردن دیوان رگھوناتھ جی را از بلاول[1]:

قلعہ بلاول از سونت ۱۸۳۶ متعلق برادر صاحب دیوان رگھوناتھ جی بود۔ سہ بندی مستعمد جماعہ داران رکیہہ و نبہورا و تاج محمد قمر کہ از قدیم بود نوآب صاحب او را بہ طمع دنیا بہ طرف خود کشید۔ آں نمک حرامان از حق نمک اندیشیدہ دیوان صاحب رگھوناتھ جی را خارج شہر ساختہ۔ او براہ گورکھ مڈھی از آں جا بہ جیت پور آمدہ۔ پس از چند ماہ بہ جوناگڈھ تشریف فرما شدند۔

در ایں حادثات تا پیداس بیشنو و منوہر داس بے کار چوں حشرات الارض مرتہب کار دیوانی نی نی دیوانگی شدند۔ امّا زیادہ از ہفت پنائید نہ۔

دربیان وقائع سونت ۱۸۴۱[2]:

ث ۱۔ دربیان گرفتن قلعہ بلاول بہ دغا۔

الف ۲۔ رابیہ و رکھیہ و نبہورا و تاج محمد قمر۔

ب ۳۔ دغا کردن نوآب صاحب باعربان۔

Marfat.com

دراین سال اندکے قحط افتادہ۔ دراین دیار دپٹن ابراہیم خان و ہالنسوجی و علاجی و خان جی تقابو یافتہ سامل جی مانکڈ را از سوترا باڑاہ برآوردہ قلعہ بہ تصرّف آوردند۔ بہ حکم دیوان درلبھ جی مہتہ پربھاشنکر از اونہ مع لشکر آمدہ مورچہ بندی نمود۔ اوشاں عاجز گشتہ ایں راقم را بہ حکومت قبول کردہ بردند۔ دیوان درلبھ جی بہ سیر ملک برآمدہ بودند۔ تا آں کہ باونہ رسیدند۔ نوّاب صاحب بہ قلعہ گیان سرراہ امر بہ قتل او کردہ لیکن صورت نہ بست، درجونا گڈھ باچند جماعہ داران عرب سازش نمودہ باعربان متعلقہ دیوان فساد برپا کردہ چناں چہ دیوان گوبند جی باجماعہ دار شیخ محمد زبیدی و صالح عبداللہ وغیرہ عرب در اوپرکوٹ محصور شدند۔ پس از جنگ و جدل بہ گرفتن حق علوفہ بالمناصفہ فیصل شد۔

دیوان گوبند جی بہ جیت پور آمدند و دیوان درلبھ جی کہ بہ اونہ بودند در آں ہنگام ابراہیم[۲] و ہالنسوجی پتیان کہ منتظر ایں نوع واقعات بودند ایں[۳] راقم را از سوترا پاڑاہ خارج ساخت[۲] بہ خدمت عمومی خود بہ اونہ رسیدہ بودم۔

نوّاب صاحب، شیخ محمد نوکر منگلور[۴] را بہ تسخیر اونہ تعیّن فرمود او بہ گیست پراگ مقام نمودہ۔ کیف ما اتفق مہتہ پربھاشنکر بالنسا وڑہ

ب(۱)، دغا کردن نوّاب صاحب بہ عربان

ب(۲)، ابراہیم خان

ش(۳)، ایں راقم از خارج ساخت

الف(۴)، محمد منگلوری۔ محمد نوکر منگلور

Marfat.com

یکے از مستعد الخدمت دیوان دلیپ جی از سال ہا بہ تھانہ داری اونہ و کوڑیار ممتاز تمام پرگنہ بابریہ واڑہ و کاٹھیاواڑ بہ زور شمشیر بہ تخت آوردہ والی مظفر آباد و فرنگی دیوان از خوف در خاطر داشت۔ دراین ہنگام علی الرغم انقلاب زمانہ از مرکز اعتدال برگشتہ جماعہ دار و رایہ و پونہ و جیا و رحیم و عبود علی کہ از نشیبان او بود خطرہ در دل انداخت برآں آورد کہ در عین آغاز موسم برشگال از او نہ رضا داد چوں بہ دیواڑہ رفت از آں جا ہم برآورد۔ مورارجی پسرش را بہ اے نام سرداری داشت۔ دیوان مذکور یک ماہ در دھوراجی متوقف گذشتند و عربان ہم راہی راہ حق الخدمت از خود دادہ بہ جیت پور آمد۔ جاڑیجہ کنہا جی دقیقہ از دقایق خدمت گذاری نامرعی نہ گذاشت۔

ب ۱۔ ابراھیم خان۔

ث ۲۔ ایں راقم از خارج ساخت۔ الف ۳۔ محمد منگوری۔ محمد نوکر منگوری۔

Marfat.com

در بیان کشته شدن گل شاه و مناکحت کردن بی بی صاحبه کمال بختو در وقائع سونت ۱۸۴۲ء[1]

سندھیان در تقضائے خود قلعه بنتهلی به قبض داشتند، وجماعه دار کرم شاه وعثمان وغیره در جونا گڈھ در رنگ محل پائے استقرار مستحکم نموده نوّاب صاحب که در فریب وحیله سازی بر کلیله و دمنه سبقت می برد اشاره به عربان کرده تا به روز عید در وسط بازار جماعه دار گل شاه را به جان کشته کرم شاه وغیره را جماعهٔ عربان به جبراً از شهر بدر کرد - اوشان در بنتهلی منتقل شدند - برائے اخراج آن خود بدولت قریب بنتهلی مقام داشت - پریم جی لوہانه که خیلے به زور زر، روشناسیدگی پیدا کرده بود، اورا از پوربندر طلبیداشت، بعد از آمدنش موافقت نه شد[2] او با چند اسباب خجالت بازگشته، چون عهد برائے دیوانی وبندوبست سندھیان، از احدے نه شد خود بدولت به جیت پور تشریف فرما شده، پانزده روز توقف ورزیده به هزار آرزو، دیوان رگھوناتھ جی را به خلعت دیوانی سرفراز فرمود به جونا گڈھ آورد -

همان سال با جیئه نوّاب غازی الدین خان جاگیر دار سمی منجیور به نام کمال بختو قصبه موربی مناکحت نمود - دیوان جی صاحب رگھوناتھ جی و گوبند جی مبلغ خطیر در انعام با او فرستادند

ب ۱- بیان وقائع سونت ۱۸۴۲ء - ب ۲- موافقت نشد - لیست -

Marfat.com

وچارنان وسرایندگان صرف کرد۔

دربیان فتح قلعہ سوترا پاڑہ[1]:

ابراہیم[2] وہانسوجی پٹنی بعد از اخراج نمودن ایں پرگنہ سوترا پاڑہ بہ تصرف آوردہ، بہ مہم او پیر بھا شنکر حکم فرمود۔ او از او نہ آمدہ بہ تادیب او پرداخت از قلعہ بہ محاصرہ[3] یک ماہ یہ حکم دیوان جی صاحب رگھوناتھ جی از قلعہ خارج ساخت و متصدی گری ایں مکان بہ ذمہ خود گرفتم تا ہشت سال بحال ماند۔

در جوناگڈھ نوّاب صاحب ثبات خاطر نہ داشتند کاروبارِ دیوانی بہ یک وتیرہ نمی گذشت۔ مدعیان کار خلل می انداخت۔ دیوان صاحب باز گوشہ گیری اختیار نمودند۔ نوّاب صاحب مکرّر از سبب سررشتہ گم شدن، کار بہ حویلی دیوان صاحب تا شش ماہ جلوہ کردہ کاروبار دیوانی خواہ نخواہ قبول کنانید۔

جاڑیجہ کنبہا جی مرد زیرک بود۔ در آوان رنجش خادم و مخدوم در عوض سہ لک جائی کہ سابقہ در سونت ۸۴۰ اُدادہ بود جمع مدامی گونڈل و موضع جیتل سرو میلی مجیہتی ولاہتہ وبہمورہ و پرگنہ سرسی و چانپڑدہ نویسانیدہ گرفت۔

دربیان فتح کردن کیسوج:

دگوجی رائے زادہ زمین دار کیسوج جماعہ داران عرب بامسعود

ث ۱ - از - بہ جیت پور - تا صرف کرد - نیست - ث ۲ ابراہیم خان - ث ۳ - از - محاصرہ - تا - دیوان از نیست

Marfat.com

وعمر سلومی وغیرہ چند بیارق عرب وبابی خان، مکرانی نگاہ داشتہ سر شورش برداشتہ قریات باٹوہ بہ تاخت می آوردہ عبدل خان ومختار خان بابی از دیوان رگھوناتھ جی استمداد خواست۔ دیوان دُرلبھ جی، کہ خود را نایب دیوان صاحب رگھوناتھ جی می شمردند ایں راقم را مع توپ وشکر تعیین فرمود۔

مرتبۂ اوّل مقہوران موضع اگترای را تاختہ آتش دادند۔ برنعرہ خواہان سوار شدم درمیدان موضعٔ مذکور جنگ سخت رو داد[1]، مقہور جماعہ دار عمر سلومی مع رسالہ نوالۂ ملک الموت[2] شد۔ مابقی بیاوری جلد[3] رو بمامن رسیدند ازایں طرف زخم جنبیہ بہ مختار خان[4] آمد بہ تعرض زرہ کارگر نہ شد۔ بار دوم قریب موضع مہوانہ محاربہ بہ ہوش رُبا بہ میان آمد۔ از طرفین صد و پنجاہ کس فراخیم، ومقاتیل شدہ باشد۔ از کثرتِ نخلستان[5]، عربان پا برجا داشتند آں روز عاطف بن خضر ملازم حضور من وجماعہ دار جان محمد وشبیہہ وقادر وسالہ عمر درخوب محنت ہا کردند، واگوجی نادم گشتہ سر بہ پا انداختہ بہ قبول استر داد[6]، مال باٹوہ وجرمانہ[7] سلامت از ورطۂ بلاجست بعد از چند ماہ در وجہ طلب سپاہان، چوں بہ تنگ آمد قلعہ بہ دست دیوان دُرلبھ جی بہ قیمت یک لک جامی فروختہ۔ دیوان موصوف در سونت ۱۸۴۴ بنا بر ایں کہ بنسی دھر کھتری

ب۱- رو داد از نوکران۔
ث۲- الموت باقی۔
ث۳- حلوتراوی۔
ب۴- مختار خان۔
ب۵- از کثرت نخلستان۔ نیست۔
ب۶- استرداد۔ نیست۔
ب۷- جرمانہ مبلغ۔

Marfat.com

وابستهٔ خود را[1] داگوجی ناحق کشته بود کینه در دل داشت درایں ولا ملک مورونی از و در عوض زر مبلغ یک لک جامی گرفته و به بی بی کماں بختو داد[2]۔

دربیان فساد برپا نمودن رانه سلطان جی وائی پوربندر و فتح کردن دیوان رگھوناتھ جی چوروا ڑ و بلاول[3]؛

رانه سلطان جی قلعهٔ چوروا ڑ چوں کہ سنگھ جی رائے زادہ زمین دار چوروا ڑ در جنگ مالیہ به کار آمد پس ماند گانش از دست طلب سپاہ به تنگ آمدہ[4]، رانه سلطان جی کہ از خویشاوندان او بود محض برائے وسیلہ و ملجا چوروا ڑ به او اسپرد و چوں کہ کام دار، پریم جی مایهٔ فتنه بود اولاً با منگلور[5] طرح مخاصمت انداخت زمانه چشم عاقبت بین او نیز و دماغش خیره ساخت بسایش[6] ایں کہ ابراہیم خان پٹنی وغیره از سرکار نواب صاحب رنجش به هم

أ ث ۱- درسونت ۱۸۴۴ بعض بردکو داشت باعث ایں کہ بنشی دھرمکھتری نوکر او را ناحق کشته بود دریں اثنا کرده خود یافت کہ کرد نیافت۔

ث ۲ و ۲ از - دریں - تا - کمال بختو داد - نیست - ث ۳ - ایں بیان با بیان فتح کردن نبتھلی است۔

ب د - از ۲ تا ۳ بنائے دولتش به واسطه افزونی مشاہرہ سپاست ترکیر دید به بہانه بدد کہ بابا ایں قرابت داشتند فریب دردہ به قبض آوردہ با منلگور۔ (۴) بنالش ایں کہ - نیست

Marfat.com

رسانده بودند آں بانو کر داشت و به طرفِ خود کشید[1]۔

به شب بہادر روا او[2] د تیرس سونت یک ہزار و ہشت صد و چہل و چہار قلعه بلاول به طریق سلالم گرفته چوکی داران[3] و قتے بیدار شدند که دشمنان تیغ بر حلقش نہادند دلیر خان غلامے تھانه دار چیله ہائے سرکار نوّاب صاحب که فوج دار بودند آب نه دیده موزه از پا کشید۔ بے ہیچ تردّد امان خواسته برآمد۔ غلامے درجۂ شہادت یافت۔

درگرفتن قلعه پائی موری نخسته و قطره خون پنجکیده این راقم از پنج سال متصدّیٔ سوترا پاڑه بود۔ ہر چند به مجرّد شنیدن جلد تر به پائین قلعه رسانیدم لیکن دلیر خان نادلیری کرده۔ او از رسیدن من پیشتر برآمد۔

چوں این خبر به جوناگڈھ رسید دیوان رگھوناتھ جی که این قسم خبر را بشارت می شمرد فرمود که:

بیت: سفله چوں جاه یابد سیم و زرش
سیلی خواهد به ضرورت سرش

نوّاب صاحب حامد خان بہادر به اہتمام دیوان رگھوناتھ جی و گوبند جی سوار دولت شدند۔

دیوان در لبھ جی که در آں زمان به مرضِ بالک

ب ۱- آں ہارا نوکر داشته۔ ث ۲- ود- نیست

ب ۳، ۴- از- چوکی داران- تا- نہادن نیست + د ۵- که فوجدار بودند- نیست۔

ب ۶، ۷- از- درگرفتن- تا- نه چکیده- نیست۔ ب ۸- چہار سال۔

ب + د ۹- استماع خود۔ الف ۱۰- پائین قلعه- نیست۔

ب ۱۱- نواب حامد خان که + ث- الف- دیوان در لبھ جی- دیوان رگھوناتھ جی۔

Marfat.com

جلندر گرفتار بود برائے سرانجام اسبابِ معارک درساندن خرچ
سہ بندی درجوناگڈھ ماند۔ اولاً مورچال برقلعہ چوراڑ بست لشکرِ
جرار از اطرافِ عالم جمع آمد۔ کونبھاجی جاڑیجہ در ادائے خدمت محروم
نہ ماند۔ باغایت چوراڑ چنیں بہ تاراج رفت کہ گاوان وخران پان می چریدند
ومردمان درزیر سایہ کیل می خزیدند

ابراہیم خان کہ سپہ سالارِ رانہ بود باجماعہ کثیر متہوّرانہ باشمشیر وخنجر وتفنگ
وسنگ برمورچال ریخت۔ خاک ناکامی برسر خویش بریخت یعنی بہ ضرب(۱)
گولہ تفنگ واصل ناربوار شد تاآں کہ بروز کار تک شود ایکم سونت ۱۸۴۵(۲)
اطرافے کہ از توپ ہائے کوہ شکن تخلّل دربنیان قلعہ راہ یافتہ بود بہ نظر
نواب صاحب، دیوان رگھوناتھ جی بہ ذاتِ خود حملہ ورگشتہ بہ روش کہ
نوشہ درشہر گشت میکرد بہ آہستگی قدم نہد بروز روشن نردبان ہا قایم
کردہ درجہ بہ درجہ ارتفاع می گرفتند، ودرہر قدم عمرخان کھوکھر وغیرہ
جاں بازان جاں نثار می شدند وازجانب ساحل جی خالِ ایں راقم
دیربھا شنکر یورش نمودند، معہ رسالۂ عربان یک دو غزاوہ بنادق زدہ
داخل حصار شدند۔ حصاریان، پس از زور آزمائی زینہار خواستہ امن
جان یافتند۔ عیال واطفال منکاجی رائے زدہ، زمین دار چوراڑ بہ

ب ۱ - مہرہ۔

ب ۲ - ۱۸۴۵ از دوسہ جا حملہ کردہ دیوان صاحب رگھوناتھ جی بہ ذاتِ خود برنردبان ارتفاع گرفتہ عمر خان کھوکھر وغیرہ چند مردان کاری جاں نثار شدند.....

Marfat.com

شفاعت کونبہاجی جاڑیجہ برآمد بہ دھوراجی رفتند۔ ازایں سال سلسلۂ ریاست رائے زادگان از چوراڑ منقطع شد:۔

نواب صاحب با لشکرِ ظفر موج پس از فتح بر حصار بلاول مورچہ بندی نمود۔ از طرف رانہ جماعہ دار رکھیہ و ملک سلطان و کرم شاہ و یحییٰ بن منصر و ہانسوجی و اتاجی پٹنی و داد وجی کونور با جمعیّتِ فراواں دل بہ مرگ نہادہ دم از شجاعت و مردانگی می زدند، براہ دریا اذقہ از پور بندر می رسید و توپ ہا از کشتی بر آرند، و می انداختند و بر مورچال ہم بہ آتش خانۂ جان سوز حملہ می کردند و انہزام می یافتند۔ در آں ایام بوڈ ناتھ جوگی سجّادہ نشین گورکھ مڈھی کہ مرد سخن و مہمان پرست بود بہ قضائے الٰہی گذشت۔ چنانچہ بہ حکم نواب صاحب، من و شیخ محمّد و پربھا شنکر بہ ماتم پرسی او رفتہ بودیم۔ ہم ناگاہ دیوان دلبھ جی بہ درد جلند رسید و روز مگشرود دوج جنّت نصیب شد۔ اگرچہ از ایں واقعہ غیر وقت نواب صاحب و لشکریان ناہمّت گشتند امّا دیوان رگھوناتھ جی دگوبند جی تکیہ بر فضل کارساز نمودہ مشغولِ کار مرجوعہ ماندند۔ چوں رضائے ایزد داور کہ رتق و فتق اُمور حصن حصین جہاں و بند کشاد و قلعہ متین چہار ارکان بہ یدِ قدرتِ اوست بہ حصول امرے تعلق گیرد بہ اندک سعی و تردد دارُالملک مطلب بہ تصرف می آید و رخنہ ہائے بستہ از شش جہت می کشاید۔ مصداق ایں مقال ایں کہ بہ روز پوش و دجیٹھ علی خان و جماعہ داران پٹنی بہ طمعِ جاگیر و نوکری قدیم از آقائے خود انحراف ورزیدہ پیوستند بہ شرطیکہ در شب تار تختۂ در کشایند و با چندے اشخاص دخل دہند پس کشایش، قفل اُمید بہ دندانہ کلید شمشیر بہادران

Marfat.com

نواب صاحبُ متعلق دیوان صاحب ایں معنیٰ را از فورِ عظیم دانستہ ہلاکت آں ہا وقت شب از جانبِ مغرب کہ مشرق طالع نواب صاحبُ بود کہ خود بہ ذات و دیوان گوبند جی و سپہ سالار پربھا شنکر و سامل جی ہمگی با صد نفار عرب و دو صد سیندہی و جماعہ دار سیّد سالم و سید علی و جینا جکہرا وغیرہ داخل شدند بہ مجرّد برخاستن غلغلہ مقہوران بہ تہوّر تمام و دلیری بالا کلام، چناں پیوستند کہ ملائیکان از فلک لب بہ تحسین کشودند۔ کار از شمشیر گذشتہ بہ خنجر و کٹاری و مُشت و طپاچہ رسید ذرہ ہا چاک شد و خرمنِ ہستیٔ بسیاری پاک سوخت۔

راو جی بنی عم رانہ سلطان جی بہ زخم تفنگ بر خاک مزلت غلطیدہ، دیگراں دست از ہمّت پاک شستہ در پردۂ شب کہ ستار العیوب است، رفتار از نسیم سحری بہ عاریت خواستہ رو بگریز نہادند و البعض طعمہ زاغ و زغن و اکثرے در دستی بخش دزداں و غارت گراں شکستہ حال شدند۔

صبح کہ طلوعِ نیّر بخت و سطوع مہر دولت بود نو بدسرا پا اُمّید بہ حضور نواب صاحبُ فرستاد۔ بہ مجرّد اصفاء باہزاراں شوکت و صولت و قافلۂ عظمت و ابہت بہ شہر تشریف فرمودند تا چند روز لب از تعریف و توصیف دیوان صاحب بند نہ کردند۔ بعد از حصول فتح بلاول بہ تشخیص جمع بندی عَلَم برافراشت۔

پس از انفراغ ایں کار بہ کوچ متواترہ در ملک رانہ دست بردو ترک تازی نمود۔ رانہ بعد از وصول تخریب تنکیب ملک و محاصرہ قلعہ کنڈورنہ معرفت دیوان گوبند جی متصدی کوتیانہ بہ قبول نذرانہ و جُرمانہ امان خواستہ صلح نمود، در سونت ۱۸۴۶۔

Marfat.com

دربیان جداشدن نواب صاحب از دست عربان وفا ساختن عربان را از بلاد و قرار گرفتن در چوروا ڑ و تخلیص آں :(۱)

باجماعہ دارانِ عرب، شیخ محمد زبیدی و صالح عبداللہ و محمد ابوبکر و حامد و محسن[۲] و حامد نامرد و ناجی کہ در چند مہام ملکی ضامن و تودہ[۳] بے تعداد حق نوکری خود می داشتند چوں کہ از نواب صاحب عہدہ برای نہ شد، در رنگ محل بہ توقیف سخت تکلیفِ نان و آب می دارند[۴] و گفتہ دیوان رگھوناتھ جی قبول نمی کردند۔ لاچار روزے فرصت یافتہ بعضے از چوکی[۵] داران شریکِ خود ساختہ بہ ہزار چالاکی چوں لمعہ البرق از چشم چوکی داران اقف تنا فرگذیدہ دغا نمودہ سندھیان و کھانٹ از اطراف جمع ساختہ از شہر بہ ذلت[۶] و خواری جماعہ داران را خارج ساخت۔

ب ۱-از- دربیان ــ تا ــ تخلیص آں -نیست -

ب ۲- حامد محسن -

الف

ب ۳- ضامن و تودہ طلب داشتند در رنگ محل -

ب ۴- نواب صاحب ہم سختی می گذرانید -

ب ۵- عربان

د ۰ ث ۶- بے ادائی حق -

Marfat.com

درآں ہنگام او تم رام ناگر گھوڑا درہ پیش کارِ من شہادت یافت۔

جماعہ دارانِ عرب کہ از مُدتے قلعہ چوراواڑ بہ دست داشتند درآں جا استقلال ورزیدہ[1] بہ تاراج ملک پرداختند۔ سامل جی[2] خالِ من برائے امتناعش باچندے از سپاہ بہ گرد و پیش چوراواڑ قیام داشتہ[3] از اتفاقات درچنیں حدوثِ[4] شور و شر دیوان گوبند جی بہ روز ماکہہ شود وشم سونت ۱۸۴۶ بہ رحمتِ حق پیوستہ۔

درسال سونت یک ہزار و ہشت صد و چہل و ہفت درایں بلاد قحطِ سخت افتاد۔ اکثرے کم اصلان برائے نان مسلمان شدند و مسلمان بے امان جلا وطن گشتند۔ گاہ قدرہ زعفران و دانہ بہ قیمت در دانہ می ارزید[6]۔ درسال[7] گذشتہ از افتادن برف زراعت ہا سوختہ بود و طفلان اہل جہاں بہ درد مبتلا درعہدِ قہر خفتند[8] درچنیں آفت آسمانی صعب[9] عربان بر رعایائے پرگنہ منگلور و بلاول و پٹن رسید درآخر سالِ مذکور قضیہ فیصل شد و عربان تخریج یافتند و قلعہ چوراواڑ بہ ایں راقم حوالہ[10] شد۔ زر مبلغ حق سپاہ بر ذمہ خود گرفتم۔

ث ۱ ۔ درآں جا استقبال ورزیدہ ۔ نیست ۔

ب ۲،۳ ۔ از ۔ سامل جی ۔ تا ۔ داشتہ نیست ۔ ب ۴ ۔ تزلزل ۔

ث ۵،۶ ۔ از ۔ مسلمان ۔ تا ۔ ارزید ۔ نیست ۔

ب ۷،۸ ۔ از ۔ در ۔ تا ۔ خفتند ۔ نیست ۔

ب ۹ ۔ سخت ۔

ش ۱۰ ۔ راقم سپرد ۔

Marfat.com

درایں معاملہ مہتہ بشن جی بن باسن جی ناگر[۱] خالِ من دیوان عام جسا جی بہ غسل پراچی آمدہ حاضر الوقت بود۔ دیوان صاحب رگھو ناتھ جی بہ قرار کار باالمناصفہ با بھائی مورار جی بہ تحصیل پیش کش لشکر بر ملک برد امّا بہ[۲] سبب قحط چنداں پیدا نہ شد[۳]۔

جماعہ دار حمید سیندھی از طرف گایکواڑ پیش کش گیران در پرگنہ جوناگڈھ رسید۔ چونکہ انفصال نہ شد کمر بہ غارتِ ملک بربست۔ تا بلاول یعنے دیہات را خراب و پائمال ساختہ[۴] بہ وقتِ عود چوں در چار کروہی جوناگڈھ عبرہ کرد عربان و سواران کہ پاس حدمی داشتند رو بہم آوردند۔ ناگاہ جماعہ دار حمید در اثنائے محاربہ در سونت یک ہزار و ہشت صد و چہل و ہشت بہ ضرب تفنگ شہید شد۔

در سونت ۱۸۴۸[۵] فتح سنگھ راؤ گایکواڑ در بڑودہ از بام افتادہ جان داد و بعد از آں بہ دو سال گوبند راؤ گایکواڑ جانشین شد۔

ب ۱ - ناگر نیست۔

ب ۲ - امّا بہ لشکر کشی فرمود۔

ب ۳ - نیافت۔

ب ۴ - خراب نمودن۔

ب ۵ - ۱۸۴۹ - ف + الف ۱۸۴۸ [۱۷۸۹ - ۱۷ - ۲۱]

ب ۱۷۶ از - فتح سنگھ - تا - گایکواڑ - نیست۔

Marfat.com

در بیان مقید ساختن دیوان صاحب رگھوناتھ جی و اخراج یافتن "

نواب صاحب در سونت یک ہزار و ہشت صد و چہل و نہ از راہ بے وفائی در تاوان چندیں خدمات عمدہ کہ عبارت از افتتاح ملک دیوان صاحب رگھوناتھ جی و بھائی مورار جی را معہ وابستگانش و پربھا شنکر و دیال جی [۲] وغیرہ و دیگر تمام قوم ناگر [۳] بہ صلاح

ب ۱- از - در بیان ـــ تا ـــ یافتن - نیست -

ش ۲- بادل جی ـ دیال جی راست است -

ب ۳- ناگران -

Marfat.com

کلیان بقّال و مادھو رائے بن خوش حال رائے و مول چند ناگر
بہ روز ماگھ ود پانچم مقیّد ساختہ و خانہ ہائے رفیق[1] ہا با وجود کند و
کوب بہ تاراج دادہ و زر ہا گرفت۔

در ایں حادثۂ سخت بر خاندان دیوان جی صاحب سرگباشی
گذشت۔ ایں حقیر از جور و اژدہا ننت جی برادرِ حقیقی مورارجی[2] از
او نہ برائے تخلیصِ مقیدان پا در رکاب یار کی ہمت و تردّد[3] نہادہ
تردّدات شائستہ و محنت ہائے بایستہ تقدیم رسانیدہ چند مراتب
اتفاق جنگ افتاد۔ حضرت بوڑھا باوا[4] معین و ناصر گشت[5]۔ مال
بندر گوگہہ[6] و سرسیہ و آدری و کاگ وڈ و مالیہ[7] در سونت ۱۸۴۹
تاخت کردہ آوردہ در تنخواہ سپاہ می دادم۔ موضع شیرگڈھ
کہ بنگاہ جماعہ مہیہ با بہ روز پوش ود چیتہہ[8] غارت کردم مال بسیار
بہ دست آمد[9]۔ در جنگ کوڑی نار بھائی اننت جی از او[10] نہ

ب ۱۔ خانہ رفیق ہا۔

ش ۲۔ برادر حقیقی مرارجی بہ نام اننت جی۔

ب ۳۔ تہور۔

ب ۴۔ شری بودھا باوا۔

ب ۵۔ عزّت نگاہ داشت۔

ش ۶۔ گہوگہہ۔

ب ۷۔ مالیہ و کاگوڈ و آدری۔

ب ۸۔ ماگھ شود + الف + پوشش ود۔ ب ۹۔ آوردم۔ ب ۱۰۔ از او نیست

Marfat.com

جماعہ داران نواب صاحب را دست گیر ساختہ وداع کرد و سردارِ لشکر کہ بقّال مادھوجی نام داشت در چاہِ بے آب اُفتادہ آبِ زندگی نگاہ داشت۔

القصّہ نواب صاحب، پربھا شنکر و دیال جی کہ عمدہ کار پردازانِ دیوان رگھوناتھ جی و مورارجی بودند بہ روز پوش شود یونم بہ قتل رسانید۔ بہ روز ماگھ وَدی ایکادشی پنج شنبہ[۲] بے ہیچ مواخذہ دیوان رگھوناتھ جی را و از آں بعد بھائی مورارجی را بہ شش ماہ خلاصی داد۔ بہ حسبِ تقدیر در ہمیں روز قلعہ پٹن کہ از طرف شیخ بدرالدین، قاضی عبدالخالق[۳] و شیخ محمود در قبض داشتند بانواع حکمت و زر بدست آوردم۔

امّا چوں کہ ما سہ برادران از ملک اخراج یافتیم و باوجود تلطّفات و تفقدات نوّاب صاحب حامد خان در جوناگڈھ و باستدعائے شیخ بدرالدین در منگلور و بہ خواہش داجی در دھورا جی نمائیم بہ صد آرزوئے مہرامن خواص کام دارِ جام صاحب جسا جی کہ مہتہ ادا بھائی را بہ یک صد سوار و نقّارہ و نشان تا چور واڑ بہ استقبال فرستادہ بود بہ نگر رفتیم و پرگنہ پرڈہری و اٹکوٹ جاگیر یافتیم۔

چوں در انتزاع اوقات معاودت نشد قلعہ پٹن بے خانہ خداد رماہ

ب ۱- ماگھ۔

الف ۲- پنج شنبہ - نیست۔

ب ۳- قاضی خالق۔

Marfat.com

شراون بہ ہمّت علی خاں و عطاجی پیٹنی کہ عداوتِ اصلی با خاندان شیخ میاں داشتند نواب صاحب بہ دغا گرفت۔ قاضی عبدالخالق و تھانہ من بدر رفتند۔

بھائی مورارجی بن دُرلبھ جی بہ بہاونگر رفت و چہار دیہات جاگیر یافت و متگل جی بن دیوان گوبند جی کہ خورد سال بود زر تماشہ در مصادرہ غصب شد[1]۔ یک چند مدّت بہ حضور را نہ سلطان جی و جام صاحب جسا جی مع پائے گاہ نوکر ماند[2]۔

نواب صاحب از قوم ناگران و زنّار داران سوم پرہ دہ لک جامی مصادرہ گرفت[3]۔

دیوانی جوناگڈھ بہ کلیان سیٹھ بستہ کہ مودی[4] خاص دیوان جی صاحب مرحوم بود و مادھو رائے بن خوش حال رائے کہ پدرش او را در دو سالگی گذاشتہ مردہ بود اورا دیوان جی صاحب مرحوم چوں پسرِ خود پرورش نمودہ بہ قرار بالمناصفہ سپرد[5]۔ و حیدر علی نایک عرف حیدر بادشاہ سری رنگ پٹن در سونت ۱۸۲۹ مرد[6]۔

ب ۱۔ در مصادرہ زرِ تماش رفت

ش ۲۔ نوکری بود۔

ب ۳۔ از ۔قوم۔ تا۔ گرفت ۔نیست۔

ب ۴ ص ۴۸۵۔ از ۔کہ مودی۔ تا۔ سپرد۔ نیست۔

ش ۶۔ ۱۸۲۹ مُرد ۔نیست۔

Marfat.com

بیت:

خطا کردم خطا کردم ز واقع ما مضی بگذر
عطا کردم عطا کردم بترا اقبالِ[1] دیوانی

بعد آں سر مجلس دست دیوان صاحب رگھوناتھ جی بہ دست مہر امن خواص داد کہ ایں ودیعت ماست۔

از تفقدات و احوال پرداز نشس مقصر نمانند۔ مادھو رائے ناگر بگرانی بعد از اخراج دیوان صاحب رگھوناتھ جی کہ دم از نخوت و بلند پروازی می زد خود را از دفتر نویس قابلِ دیوانی انگاشتہ بہ قرار بالمناصفہ با کلیان سیٹھ شریکِ دیوانی شد[2] وحق دیوان جی صاحب امرجی را کہ پس از وفاتِ خوش حال رائے از عہدِ شیر خوارگی چوں پسرِ خود پرورش کردہ و دیگرے را خاص مودی نمودہ چوں منقشِ آب از خاطر محو ساخت در اندک مدت بحکم دہ درویش در کملی بخسپند و دو[2] بادشاہ در اقلیمے نہ گنجند۔ کلیان سیٹھ و مادھو رائے در خود ہا بنا بر کمی و زیادتیٔ حاصلات نقار پیدا کردند۔ کلیان بہ خانہ سید غلام محی الدین کنارہ گیر شد و مادھو رائے از نواب صاحب خطرہ بہ خاطر آوردہ دل از دست داد۔ بہ رفاقت جماعہ دار احمد قور و شیخ سعید و ناصر یمانی و موسیٰ و متحزہ عربان وقتِ نیم شب در دیوار حصار غرب رو یہ نقب زدہ برہنہ پا بہ صد ذلت مع زنان[3] بہ قلعہ بنتھلی

ب ۱- اسباب۔ ب (۲) باکلیان سیٹھ بالمناصفہ کار بالا بہ ذمۂ خود گرفت

ث (۳) معہ زنان + ب معہ عیال + ک زبان ب (۱) معہ عیال بہ بنتھلی گریختہ رفت۔

دربیان سپردن دیوانی بہ کلیان سیٹھ و مادھو رائے۔ ناموافقت الیشاں۔ گریختن مادھو رائے بہ بنتھلی و برآوردن او بہ مدد دیوان صاحب رگھوناتھ جی و غلبہ راجہ بخت سنگھ راول :

راجہ بخت سنگھ راول در سونت یک ہزار و ہشت صد و پنجاہ با کاتھیان کہ پناہ گیر و رعیّت خاصہ جونا گڈھ اند، فتنہ برپا کرد۔ نواب صاحب بہ مدد کاتھیان لشکر تعیّن فرمود[۱]، چوں چیتل ماوی و[۲] بلجائے کاتھیان است راجہ بخت سنگھ بہ تاخت آورد و کمکیان مرسولہ نواب صاحب جماعہ دار و چھوٹم لال ناگر بابینی و گوشس برآمدند۔

نوّاب صاحب قبلہ و کلیان سیٹھ کہ بہ ملک گیری برآمدہ بودند، وقت معاودت بہ مشورت جانبین در کالاوڈ اتفاق ملاقات دیوان صاحب رگھوناتھ جی با مہرامن خواص[۳] نواب صاحب فرمودند[۴]:

ش ۱۔ نوّاب صاحب بہ مدد لشکر۔

ب۲۔ ماوئی و بلجائے۔ بیست۔

ب۳۔ در کالاوڈ با مہرامن خواص اتفاق دیدن گردید۔

ب۴۔ آں وقت بہ دیوان صاحب رگھوناتھ جی فرمود۔

رفت۔ برائے سزائے او باستد عائے نوّاب صاحب[1] بہ دیوان صاحب رگھوناتھ جی بہ نگر ترقیم فرمود کہ بہ مجرّد و مطالع پیر[2] وانہ زود زود خود را مع جمعیت شائستہ ایں جا رسانند درصورت تحمّل قسم قدوم دیوان جی صاحب امرجی سرگباشی است۔ برطبق آں[3] ایں راقم با دو صد سوار بہ طریق مدد بہ خدمت رسید فی الحال نواب صاحب مقام بزیرِ قلعہ بنتہلی شد۔ درارکانِ ہمت مادھو رائے تزلزل افتاد و بہ ہر وجہ فہمائش کردہ برآمد۔ چوں کہ درمیان آمدم صلح شد من ہم رخصت خواستہ بہ نگر رفتم۔

مادھو رائے پس از چند ماہ[4] فراغت از زرِ مطلوبہ یافتہ از گونڈل بہ بڑودہ رفتہ[5] توجہات بابا جی صاحب درسونت ۱۸۶۱ بہ تحصیل زرِ جمع بندی درایں دیار آمدہ جاگیر و خدمتِ دفتر از نواب صاحب یافت[6] چوں او لاد بد بود[7] حالِ داماد شش بہ نام کیشولال درجوناگڈھ است۔

ش (۱) باستدعائے۔ نیست

ب (۲،۳) نواب صاحب نوشتن سوگند قدمِ دیوان سرگباشی ایں راقم را دیوان صاحب بہ کمک فرستاد۔

(۴) فراغت از زرِ مطلوبہ یافتہ۔ ب (۵) تاکہ بابا جی صاحب بعد دہ سال۔

ب (۶) جاگیر و خدمتِ سابقہ سفارش از بابا جی صاحب نواب۔

ش (۷) اولاد نہ داشت۔

در سونت ۱۸۵۱ مہاداجی سندھیہ و پیشوا سوائی مادھو راو بہ از حضور بادشاہ دہلی ستدِ وکیلِ مطلق امتناع شدن مادہ گاو در تمام ہند یافت و بہ خلعت و منصب بہ این تفصیلِ سرفراز شدہ:۔

پارچات خلعت سر بند طرّہ مروارید، بازو بند مرصّع، کنٹھی طلا مرصّع کوڑکی گوشوارہ بھنگ دانی، گڑکی توڑہ، قلم دان دوات مہر مراتب مورچھل، سپر و شمشیر، اسپ تازی، فیل با عماری، فیلان برائے نقّارہ و نشان پالکی۔

در بیان ولادت صاحب زادہ:

بروز جمعیہ در یازدہ سونت یک ہزار و ہشت صد و پنجاہ و یک صاحب زادہ بلند اقبال[1] بہادر خان بہادر بابی از مطلع لیطنِ راج کنور بائی چوں نیّر اعظم طالع گشت۔ تاریخش بختاور (۱۲۰۹) یافتہ اند او بہ تعالی زندگی دراز بخشاد۔

در بیان کلیان سیٹھ:

چون مادھو رائے کہ سہیم کار بود از میان برخاست۔ گل بے خار ماند دانستہ[2] کار بار دیوانی بہ ذمّہ خود گرفت۔ فتح محمد نوتیار کام دار راو صاحب از بھوج[3] بالشکر فراوان در سونت ۱۸۵۲ بہ قصد پائمالی

ب (۱) بلند بخت ● گلو بند

ب (۲) خار دانستہ ب ۳- نوتیاد جماعہ دار بہ قصد منازعت از بھوج

بالار عبور از رن نمود مهر امن خواص باوجود جماعه افاغنه شیر جنگ خان
والف خان و ذوالفقار خان و انور خان و کریم خان[1] و صاحب داد خان
که در خدمتِ ملهار راو گایکواڑ زبین دار کڈی نوکر بود به جنگ گوبند
پنت نانا، دیوان شری منت راو صاحب گوبند راو گایکواڑ از خیلے سرخ
روئی به هم رسانیده بود نواب صاحب را به تقریب دولک پانزده هزار
جامی حق الاعانه[2] مقرر ساخته به مدد طلبید[3]۔

نواب صاحب خود بدولت با کلیان سیٹھ با عسکر سابقه ولایقه به یارق
عربان و سندهیان و مختار خان بابی و جمال خان بلوچ و هری سنگھ پوربیه[4]
و هری سنگھ سولنکی گراسیه بالاگام و کمکیان منگلور و قصباتیان کوتیانه و
کاتھیان[5] و اعظم بیگ و جمعیت خان پائے گاه دار و کلیان سیٹھ[6] که دیوان
محض برائے نام و نقش دیوار بود[7] بر مقام دهیسره[8] متعلقه پرگنه امرن شامل
لشکر نگر شدند۔

لشکر بهوج کوچیده به مفاصله نیم کروه مقام ساخت۔ ماهر سے[9]
برادر[10] بار سالهٔ خود به چوکی نواب صاحب حاضر شدیم۔ راج گج سنگھ

ب ۱- کریم داد خان۔

ک گلوبند

ش ۲- حق الاعانه - نیست۔ ب ۳- طلبید اشت۔

ب ۴- هری سنگھ پوربیه - نیست۔ ب ۵- کاتھیان - نیست۔

ش ۶، ۷- از - کلیان بسته - تا - دیوان بود - نیست۔

ک ۸- دهره ب ۹- سے - نیست۔

رابطہ ہود کہ از خویشانِ راو صاحب بود درمیان آمدہ صلح کرد فیصلہ بر زبان دیوان صاحب رگھوناتھ جی از طرف نگر و از جانب جوناگڈھ کلیان سیٹھ موقوف داشتہ الفراقِ لشکر می شد۔

در بیان لشکر کشیدن بر بہاونگر و مایوس شدن[۲]:-

نواب صاحب را از مقام دہیرہ بہ مہم بخت سنگھ افواج روان نمود در اوّل حملہ کونڈلہ کہ تھانہ دار آں مورا رجی بن درلبھ جی دیوان بود و قلعہ را جونہ فتح ساختہ در پرگنہ گوگہ بارہ تھاکور کانیا جی گوہل را دست گیر نمودہ ملک بہاونگر پامال کنان بہ موضع چیتل بہ دفع ماندگی بہادران مقام داشتہ باز بہ قصد خرابی بہاؤ نگر جمعیت سپاہ و کاتھیان خاطر خواہ بہم رسانیدہ کوچ فرمود۔

بخت سنگھ راول بہ لشکر متکاثرہ بہ استقبال در میدان موضع دہساطناب بہ طناب اعلام بست۔

یک روز از طرفین توپ آتشین ریز قیامت انگیز گشت[۴]۔ نواب صاحب خیال نامردیٔ کلیان سینٹھ بہ خاطر آوردہ بصواب دیدِ مشاوران سوائی صلح از ورطہ بلا نجات دور از قیاس دانستہ بہ اخذ

ب ۱ - خویشانِ طرفین۔

- ۲ - لشکر کشیدن نواب صاحب۔

۲ - ٹھاکر۔

ب ۴ - آتش زیر گشت۔

مبلغ یک لک و پانزده هزار روپیه پروانه کونڈله و راجوله نوشته داده از سر تقصیراتِ سابق و لاحق در گذشته سبک تر به جوناگڈھ رونق افزا شدند۔

در بیان فتح مالیه ؛

قلعه مالیه از پیتهات ہاتی پس از مورچال سه روزه متخلص کنانیده داخل خالصه شریفه نمود۔

در بیان توپ انداختن امین جماعه دار بر قلعه مجھیوڑی ؛

امین صاحب[1] بن جماعه دار حمید صوبه کاتھیاواڑ بود۔ به قصدِ انتقام خونِ پدر از سرکار شری منت گایکواڑ خدمتِ صوبه کاتھیاواڑ به ذمه خود گرفت۔ در سونت ۱۸۵۴ بروج قلعه مجھیوڑی به ضرب گوالیل پاره به شکست آورده۔ جمع بندی به سرشته شیورام کمیدان که از معمول سه چنداں گرفته بود گرفته به جائے خود رفت۔

در بیانِ خرابیٔ کلیان بقّال و نا اُمید برگاستن از دھادھل پور

ش ۱- امین جماعه دار۔

کلیان بقّال که سابقه مودیٔ دیوان صاحب رگھوناتھ[1] جی بود، رفته رفته از جرم نمک حرامی[2] تا اندیشد مهته پربھاشنکر و دیال جی که یار غارِ او بودند قتل کنانیده به رُتبهٔ دیوانی رسیده بود - از کشاکشِ تنخواهِ سپاهیان به تنگ آمد. تمام موسمِ باران با هزاران نکبت و نکال در صحرائے فراخ موضع کنٹولیه[3] مقام داشته پس خواسیت که به هر حیله ادنیٰ جونا گڈھ کم کند. نوّاب صاحب حامد خان را تحریص به تسخیر قلعه دھادھل پور که گودڑ کھوڑ کاٹھی زمین دارِ او بود نزد رِ لشکر در آن برد - دو ماه مورچال داشته بسیارے از سپاهیان و زرِ تلف کرد - آرے کارِ شیراں از شغالان به ظهور نیاید - با هزاران انفعال خود و خاوند بے نیل مقصود باز گشت[4] مایوس و منکوب بر خاست چوں به جونا گڈھ رسید عربان برائے طلب برخانه او حمله کردند[5] بزور زرِ حق خود خانه گرفتند[6] چون کلیان از هر نوع زمانه برگشته دید به نیم شب گریخته چون چغد به ویرانه کوتیانه جا گرفت - به هر جانب قزاقی آغاز نهاده و ملک رانه پور بندر رودراوه و بالار تاخته از مال ناطق و صامت برائے ذمّه تنخواهِ سپاهی می نمود - قصدِ گرفتن پور بندر هم داشت[7]

ب ۱- رگھوناتھ جی - نیست - ش ۲- جرم .... نیست - ب ش ۳- کنٹولیه - ک کنڈولیه

ب ش ۴ ۵- از - مایوس - تا - کردند - نیست -

ک ۶- عربان برائے زرِ حق خود برخانهٔ سیٹھ مذکور حمله ور گشتند و به زور زر خود گرفتند -

ب ۶- عربان برائے طلب برخانهٔ او حمله کردند -

ک ۷- جا گرفت و بر پرگنهانت لاحقه مثل پور بندر و دھرانیه و بالار تاخته -

در بیان طلبیدا شتن دیوان صاحب رگھوناتھ جی را از نگر:

نوابّ صاحب چوں بہ ہمگی وجوہ لاچار شدند در سونت ۱۸۵۷ اجماعہ دار عمر کہ یکے از معتمدانِ دیوان صاحب رگھوناتھ جی بود و جمعیت خان و موتی رام و بید را بہ طلب دیوان صاحب موصوف بہ نگر فرستاد بہ جام صاحب[۱] نوشت کہ امانتِ مارا بہ من فرینند کارِ ضرور است۔ دیوان صاحب چوں از متلوّنی مزاج نواب صاحب نیکو واقف بودند بہ پاس خاطرایں راقم را مع رسالہ فرستاد۔ چوں بہ جوناگڈھ رسیدم کلیان سیٹھ حیلہ بانہ از راہِ باطنی چاپلوسی ہا بہ نواب صاحب معرض داشتہ دل را منحرف ساختہ۔ من چوں از اوضاع و اطوار تخلّف و انحراف صریح دیدم رضا نخواستہ شامل لشکرِ جام صاحب بر مقام کندنی شدم[۲]

در بیان رفیق شدن مختار خان با کلیان سیٹھ و طلب فرمودن دیوان رگھوناتھ جی و رنچھوڑ جی را از نگر و پوربندر و فتح کردن کوتیانہ:[۳]

الف + ب - ۱ و ۲ - ایں ہمہ بیان نیست۔

۳۔ مختار خان و اعدل خان با بی کہ بہ سبب رفتن زنِ پسر خود کہ لاڈلی بی بی نام داشت در جہالہ نواب صاحب قبلہ متقاضی فتنہ و فساد شدہ بودند الف ۔ ہمہ بیان نیست۔

لاڈلی بی بی دخترِ رستم خان بابی وزنِ پسر مختار خان بابی بے منتِ قاضی و شہود در خیالت نکاح نوابؔ صاحب آوردند۔ او شاں از بالوہ با کلیان سیٹھ در ساخت متقاضی فتنہ شدہ بودند۔ چناں چہ از خوفِ او سلسلہ آہنین بین الابواب جوناگڈھ بستہ کہ مبادا وقت بے وقت در شہر دخل کنند۔ او را (۱-۲) کلیان سیٹھ رفیقؔ نمود۔ نوّاب صاحب چوں بہ غلبہ کلیان و مختار خان اندیشہ ناک گردیدؔ و در ارکانِ دولت احدے را نہ دید کہ عہدہ برآئے از ایں تہلکہ می توان شدؔ جمعیت خان شیروانی و مول چند و حیات خان بلوچ و امرجی جہالہ وغیرہ ارکانِ دولت را بہ طلب دیوان صاحب رگھوناتھ جی بہ نگر فرستاد و بہ جام صاحب جساجی تاکیدات نوشت کہ عجب مشکلی در پیش است و بے اعانتِ دیوان صاحب گرہ از ایں دشواری کشودن متخیّل نیست نیابرآں زود بزود بفرستند۔ در فرستادنش منّت پذیر می شوؔم۔ از طرفِ یک جام صاحب و در دیگر طرف آیندگان چناں بضد شدند کہ باوجودے کہ از متلوّنیٔ مزاجِ آقا و تحدی کرشن داس بقّال و کاہنداس

ب ۱-دخل آیند۔ الف ۲ - از-لاڈلی بی بی -تا - رفیق نمود-نیست۔

ش ۲-او را کلیان سیٹھ رفیق نمود۔

ب ۴-چوں بہ غلبہ کلیان و مختار خان اندیشناک گردید -نیست -

ش ۵-مہلکہ کند۔

ب ۶-نوشت کہ در فرستادن دیوان منّت پذیر می شوم۔

ناگروانہ اعظم بیگ رنجش کمال در خاطر داشت۔ امّا نہ توانست کہ غدر کرد و چرا کہ خاوند را کارِ سخت در پیش بود بہ جونا گڈھ تشریف فرمود۔ بہ مجرّد حصولِ ملازمت نواب صاحب لشکر از تودِ کہن جمع ساختہ بہ قصد فتح کویتیانہ و بالوڑہ بہ بنتھلی مقام ساخت و بہ طلب ایں نیازمند[۱] کہ از دو سال بہ پوربندر بود کلیان سیٹھ را ہزیمت دادہ توپ گرفتہ بود[۲]۔ پربھو داس بالنساوا ڈہ ناگر و کمال چیلہ را بہ یلغار فرستادہ انہ را نہ سلطان جی خواہ نہ خواہ رخصت گرفتم۔ وقتِ روانگی بہ یک پالکھی مراسلہ مروارید متواضع شد۔

چوں بہ مقام رانہ واڈہ رسیدم دہاقین موضع مہیاری و قریان بہ فریاد آمدند کہ کلیان سیٹھ مارا تاراج کرد و غنیمتِ فراوان برد۔ بہ مجرّد شنیدنِ نالۂ مظلومان و ملہوفان جماعہ دار محمد برق و ناصر برق و شاکر خان و سردار خان و گل باز خان و محمد رفیع و مراد ہتھوڑہ و مراد خان مکرانی وغیرہ لشکری برسرِ خود نوکر داشتہ بہ عزمِ استیصال کلیان سیٹھ بہ موضع کوٹڑا مقام ساختم۔ مختار خان بابی دل در باختہ و از ہمت وا پرداختہ بہ توبہ و ندامت بہ ضمیمۂ ایں کس آمدہ از کلیان[۳] سیٹھ (نا) موافقت گشتہ و دست از دعویٰ زنِ پسر برداشتہ بہ بالوڑہ رفت و قول امانِ جان گرفت۔

ب ۱۔ حقیر۔

ب ۲۔ از۔ کلیان سیٹھ۔ تا۔ گرفتہ بود۔ نیست۔

ب ۳۔ از کلیان سیٹھ جدائی گزیدہ بہ صلح گراید و زنِ پسرِ خود بہ نواب صاحب مباح داشتہ

در بیان فتح نمودن قلعه کوتیانه ؛

به روز آشودد چترد شی سونت یک هزار و هشت صد و پنجاه و هفت وقتِ شب بر دیوارِ قلعه جانبِ شمال چهار نرد بان نهاده باجماعه افاغنه و بارگیران و عرب و سپه سالار پربھو داس ناگر داخل قلعه شهر پناه کوتیانه شدم۔ به مجرّد برخاستن غلغله و آوازهٔ تفنگ جانبین کلیان سیٹھ به مردمان خاصهٔ خود به مقابل آمد[1] به پناه حویلیات اندکے به جنگ آویخت امّا به اندک مقدار به زود پست پا شده در قلعه کالی کوٹھی محصور گشت۔

دیوان صاحب رگھوناتھ جی که مقام به بنتھلی داشت و میانِ خوف و رجا ایّام گذاری می کرد۔ به مجرّد شنیدن این نوید غیبی همان روز وقت شام به مدد رسیده[2][3]۔ چوں که جا به جا بر بروج و بام هائے شهر بامدّعیان مورچال مستقل داشتم و متوقع کمک نه بودم بر کنارِ جوئے بهادر مقام لشکر نمود۔ بعد سه روز جماعه داریجیٰ و ناصر یمانی و گنگا سنگھ و کهانڈن گیگاه بوکیره و همیر سینه هی[4][5] متابعانِ مقهور امان خواسته

ب ۱۔ آمد به اندک زود گشت پست پا شده در قلعه کالی کوٹھی محصور گشت۔

ش ۲۔ خوف و رِضا۔

ب ۳۔ شام رسیدند۔

ب ۴۔ مقام ساخت۔

ب ۵۔ کهاندن وگیگه + ش کهاندن گیگاه + ب بوکیره همیر۔

برآمدند۔

دیوان صاحب لشکر را با نواع خلاع و حلقۂ طلا و علم و نقارہ نواختہ[1] مہم فتح اندرون قلعہ کوتیانہ بہ ذمہ این[2] نیازمند واگذاشتہ۔ بنا بر تحصیل جمع بندی لشکر رواں ساختہ کنور دیواجی جاڑیجہ[3] ہم رکاب خدمت بود[4]۔ پیش کش گیران تاحدِ دھندھوکہ با فتح و فیروزی مثل والد خویش در پرگنہ لبنڈی مقام داشتند۔ تا آں کہ کلیان سیٹھ پس از جنگ و جدل بہ تنگ آمدہ بہ روز ماگسر شود تیرتج[5] سہ شنبہ سونت ۱۸۵۸ مع زنان و پسران بہ قید افتادہ[6]۔ جماعہ دار محرز عرب مبلغ بیست و دو ہزار جامی وجہِ طلب خود گرفتہ از زندانِ قلعہ خلاصی جست۔ کلیان را مع قبیلہ اش بہ حضور نوّاب صاحب کہ بہ پٹن دیو جلوہ افروز بودند آوردم تایک کروہ باستقبال مع صاحب زادہ بلند اقبال سرفرازی بخشیدہ۔ کیفیتِ فتح کوتیانہ استفسار فرمودند۔ عرض کردم کہ بر قلعہ ارک تایک ماہ و چہار روز[7]، مورچال از دو جانب قایم کردہ

ب ۱ - از - لشکر - تا - نواختہ - نیست -

ش ۲ - من -

۳ - کنور جاریجہ دیواجی -

۴ - ہم رکاب بود - نیست -

ب ۵ - ش ۵ - تروج -

الف ۶ - در قلعہ کندورنہ مقید ساختہ -

الف ۷ - یک ماہ -

جنگِ توپ و تفنگ جاری نمودم امّا چوں کہ قلعہ ازپس سخت وسنگین بود گولہ کارگر نمی شد(۱)۔ ازطرف غرب وشرق نقب زدم اتفاقاً نقب غرب رویہ درنقبے کہ قبلہ گاہی دیوان جی صاحب امرجی وقتِ محاصرہ برہاشم خان پرانیدہ باشد سراسر آوردہ ۔ درنقب شرقیہ ڈبہ ہائے باروت نہادم امّا فرصت پرانیدن نہ یافتم۔ یک شب دروازۂ قلعہ مردمانِ مراد خان مکرانی(۲) سوختہ ۔ روز دویم وقت چاشت بعد از انداختن گوالیل توپ(۳) خواستم کہ نردبان نہادہ بالا برآیم کہ کلیان سیٹھ تاب نہ آوردہ پارچۂ زینہاری جنبانیدہ بہ اقبال خداوندی مع زنانِ این نمک حرام را گرفتار کردیم(۴) وقلعہ بہ دست ملازمانِ سرکار دولت مدار افتاد(۵)۔

ب ۱ ۔ نمی بود ازطرف غرب وشرق ونقب ۔

ب ۲ ۔ قلعہ مراد خان ۔

ب ۳ ۔ بعد از انداختن گوالیل توپ ۔ نیست ۔

ب ۴ ۔ دستگیر کردیم ۔

ش ۵ ۔ دولت مدار ۔ نیست ۔

نوّاب صاحب به شنیدن این ماجرا گل گل شگفته بارها آفرین خوان بر جوان مردی و دلیری شدند و کلیان را باز به من سپردند تا زندانی ماند۔ او بعد چند ماه در زندان به قضائے الٰہی جان داد[1] و پاداش اعمال شنیعۂ خود یافت۔

قلعۂ چور واڑ و اونہ کہ به دست لکھمی[2] داس بن کلیان بود خالی کنانیدہ به ملازمانِ نواب صاحب سپردم۔ پس از تقدیم[3] مراسم نیکو خدمتی دستوری گرفتہ کوچ به کوچ در راہ آنند پور را سزا به واقعی دادہ به مقام (لبنڈی) به[4] خدمت فیض درجت دیوان صاحب رگھوناتھ جی فائز شدم و در آں ہنگام مہم گایکواڑ برکڈی بود۔ در سونت ۱۸۵۸ بوساطت میر صاحب کمال الدین حسن سرکار انگریز را به مدد گاری آوردہ۔[5] جندرال ۞ از ممبی با توپ خانہ اثر در نشانہ[6] و پلاٹن[7] از بندر کنہات ورود نمودہ بود۔ در آں زمان از طرف ملہار راو به خواستگاری استعانت وکیلان آمدند و از جانب شریمنت گایکواڑ سینا خاص خیل شمشیر بہادر ہم به استمداد طلبیدہ امّا به اندیشہ

ب ۱۔ با من سپردند۔ او به قضائے الٰہی در زندان مُرد عملہ خویش یافت۔

الف ۲۔ لکھمیپر ساد۔

ب ۳،۴۔ از۔ تقدیم۔ تا۔ بخدمت۔ نیست۔

ب ۵۔ درخواستہ۔

ث ۶۔ در نشانہ۔

ب ۷۔ رسیدہ۔

⊗ جنرل (سپہ سالار اعظم)　　⊙ دستۂ فوج

ایں[۱] کہ شتر بہ کدام پہلو نشیند اتفاقاً رفاقت طرفین نہ شد و بہ جوناگڈھ معاودت شد[۲]۔ لشکر گایکواڑ در انتزاع ایّام بہ جنگ سخت قلعہ کڈی مفتوح ساخت۔ کمیدان شیورام وغیرہ کہ نوکر ملہار راو بودند منہزم شدہ در اطراف ہا رفتند۔ ملہار راو چوں کہ لاعلاج شد بہ خیمۂ جنرل[۵] آمدہ استیمان جست۔ ہنومنت راو برادر حقیقی او در اولکہ بھوج رفت و ملہار راو را پرگنہ ناڈیاڈ از سرکار گایکواڑ عنایت شد۔ پس از دو سال در سونت یک ہزار و ہشت صد و شصت از آں طرف گربختہ در ملک کاٹھیاواڑ آمدہ یک چند آوارگان دست نکیب یعنی جماعہ دار عمرو حامد عمرو وغیرہ عربان و سیندھیان نوکر داشتہ مصدر فتنہ و شد دست تطاول بر ملک دراز نمود۔ زمین دران بہ پاس ادب[۳] سرکار گایکواڑ سر بہ اطاعت می نہادند[۴] تا آں کہ بہ تعاقب او لشکر گایکواڑ بہ سرکردگی دیوان صاحب بتھل راو پاشنہ کوب در رسید در میدان بھاونگر دست گیر کردہ بہ انگریز سپردہ او شاں ممنّی بر دند چناں چہ ہماں جا درگذشت۔

ب ۱۔ ہم بہ استمداد طلبیدہ باندیشہ ایں کہ۔

ب ۲۔ معاودت نمود۔

× جنرل (سپہ سالار اعظم)۔ ⊖ بمبئی

ب ۳۔ ناموس۔

ب ۴۔ کسے متعرض نمی شد۔

درسونت ۱۸۵۸ از نوّاب آصف الدولہ و مرہٹہ ۔میرٹھ والہ آباد آگرہ و روہیل کھنڈ، انگریزان یافتند۔

در بیان سزا دادن بہ مکندراو گایکواڑ؛

بنابر تشخیص پرگنات نامشخص درسونت ۱۸۵۹ با جمعیتِ معدود بر آمدہ بودم دو چندان از رقم معمول تحصیل در آمدم - در قریب دھرن گڑھا کمیدان شیو رام و ہنومنت راو با فوج خویش معروض شدند امّا، ہیچ عارضہ نہ توانستند کرد۔ مکندر اوگایکواڑ بغی ورزیدہ در قلعہ امریلی بہ ہیچ فتنہ گردید۔عجب شورشے در ایں دیار انداخت۔چناں چہ ناگرد دیسائیان بساوڈ از قید نمود بہ امریلی بردہ خواہان بالمقطع شد۔بہ حکم نوّاب صاحب بہ تادیبِ او لشکر کشیدم۔پس از محاصرہ در یک ہفتہ دیسائیان ناگران رہانیدم و مکندراو منفعل و منکوبہ اخراج یافت۔ مکندراو ملول و معلول آوارہ شدند۔

در بیان محاصرہ نمودن باباجی بنتہلی راو و فتح ناکردن؛

باباجی صاحب دیوان سرکار گایکواڑ با لشکرِ جرّار و مردانِ کرّار دریں دیار عبور کرد۔ از کمیدان شیو رام سہ چندان زر می گرفت و در پلّہ حشمت خود احدے را نمی سنجید بر قلعہ بنتہلی مورچال دو ماہہ داشتہ توپ ہا انداخت۔ از دو ارکان قلعہ شکست انداختہ۔ امّا کار نہ کرد

الف ا -از - درسونت -تا - یافتند-نیست-

به شتافت برخاسته ملک پامال کناں تا پٹن دیو تکاید نمود به سبب نزاع و تندی[ب۱] از طوافِ عالم مطاف شری سوم ناتھ محروم ماندایں راقم با فوج معدود و دہم جنب و ہم پہلو به دست بُرد مشغول داشت وسرکوب ایشاں می ماند۔ آخر الامر تمسکات و یرغمال که از مواضعات گرفتہ بود مسترد شد۔ جمع بندی به سرشتہ ملک گرفتہ عود فرمود۔ از عہدِ باباجی صاحب از معمول دریں اولکہ خراج ۳ چنداں مقرر یافت۔

دربیان وقائع سونت ۱۸۶۱ء

در سونت ۱۸۶۱ به طریق سواری تا راجکوٹ و سرویہ تشخیص پیش کش نمودم۔ دراین آوان اعظم بیگ چیلہ و کرسن داس و کاہنداس نوّاب صاحب را متلوّن مزاج و در کیفیات ناونوش و دیدنے تماشائے رقص و شنیدن سرود مستغرق و از کار ملکی بے پروا انگاشتہ کاربار خانگی به ذمّہ خود گرفتہ بود۔ ہم وارہ در تخلل بنیاد دیوانیٔ دیوان صاحب رگھوناتھ جی کند و کوب می کردند[ب۲] نواب صاحب به صلاح[ب۳] آں ہادر وجہہ تقاضائے جدید کہ دہ لک جامی نقد بود کوتیانہ رہن به نوشتہ دادہ به کوتیانہ فرستاد[ب۴]

ب ۱- از - از دوارکان - تا - تندی - نیست -

ب ۲- از - ہموارہ - تا - می کردند - نیست - ب ۳ - به اصلاح وقت -

ب ۴ - پرگنہ کوتیانہ (آن) زمان به دیوان رگھوناتھ جی بار رہن نوشتہ دادہ رخصت فرمود

وقائع درسونت ۱۸۶۲ء[۱]

درسونت ۱۸۶۲ کھیمہ و بھوجہ و کرنہ وغیرہ مہتہ ہا از تعدّی کرسن داس متنفّر گشتہ بر پناہ کوتیانہ آمدند و چند روز آں جا ماندند و از آں جا بہ قصبہ دہرافہ قرار گرفتہ[۲] اند کے آویزش بہ ملک نوّاب صاحب نمودہ رفتہ رفتہ بہ قبول[۳] جرمانہ باز بہ ماوائے خود آمدند۔

مہتہ ریوا شنکر بن تریکم درس و دیارام ناگر بہ دفعتاً[۴] چہار سال درسونت ۱۸۶۲ء برائے نام زیردست کرسن داس و اعظم بیگ پیش کاری کردند و لشکر بہ تشخیص جمع بندی برآوردند۔ امّا موری را نیا زردند و از سایۂ خود می لرزیدند[۵]۔ بہ خوف باباجی صاحب بصد انفعال و خسران بہ سبک پائے در گوشہ جوناگڈھ روپوش[۶] شدند۔ ہم چنیں دو سہ سال بہ طریق تحویل داری و سستی و بے رونقی تضیعِ اوقات می نمودند از آں روز لشکر کشی نوّاب صاحب حامد خان موقوف شد و جمع بندی دست برداشتہ بہ طریق مقطع از سرکار انگریز

ب ۱ - وقائع درسونت - نیست - ب ۲ - دہرہپہ مستقیم شدہ یک چند ترک تازی نمودہ

ب ۳ - باقبال جرمانہ بہ ماوائے خود آمدند۔

ش ۴ - سال ۱۸۶۲ - نیست -

ب ۵ - از - اماموری — تا — لرزیدند - نیست -

ب ۶ - بہ صد انفعل رجعت بہ جوناگڈھ نمودند تا دو سہ سال بہ طریق -

می یابند و از سرکار گایکواڑ، بهروچ و چند ضلع و از ملک گجرات انگریز یافته۔

درسونت ۱۸۶۲ مهته ریواشنکر و مادهو رائے ازطرف نوّاب صاحب بر مقام کنڈورنہ کہ من بہ تقریب سعادت اندوزی ملازمت کرنیل سکندر جاہ الیک ساندر ⊛ والکر صاحب از کوتیانہ مع احتشام خود رفتہ بودم رسیدند دیوان جی صاحب بتھل راوکہ بہ سبب مایوس برخاستن باباجی صاحب از قلعہ بنتھلی[1] وطواف یافتن جناب حضرت سوم نانتھ بہ واسطہ شوکت وصلابت دیوان صاحب رگھوناتھ جی در خیال خود داشتند و بہ دست آمدن جوناگڈھ در اخراج دیوان موصوف تصوّر می نمودند، ہمواره کینہ ورزی شعار خود ساختہ رفیقِ کارِ خویش ساختہ[2] غمازی ہا دور از قیاس وبعید از عقل معروض کرنیل صاحب کردند۔ صاحب نوشیروانِ زمان جوابِ صاف داد کہ بہ حضور سرکار والا مدار گایکواڑ شصت لک جامی قرض وبابت خون بہا وشانزدہ قریات انعامی کہ قرار یافتہ بود و باز درسونت ۱۸۴۹ دغا و ظلم نمودہ باطل کردہ اند باز خواستِ آں خواہد شد و ملکے کہ بہ سعئ دیوان جی صاحب امرجی[3] یافتہ اند در ضبط آوردہ بہ دیوان

ب ۱۔ بتھل راوکہ مایوس شدن باباجی صاحب از فتح قلعہ بنتھلی۔

ب ۲۔ می نمودند رفیقِ کار ساختہ غمازی ہا دور از۔

ش ۳۔ دیوان جی صاحب امرجی۔ نیست۔

⊛ الیگزنڈر

صاحب رگھوناتھ جی می سپارم[۱]۔ نوّاب بہ کدام سند سلطان دہلی ملک جوناگڈھ متصرّف شدہ اند۔ بہ مجرّد استماع چوں مگس در روغن شدند[۲]۔ کرنیل صاحب بہ روز عید بماہ جانوری[⊗] دیوان جی صاحب نبتھل راو و ارکان دولت نوّاب صاحب را سرِ مجلس فرمود کہ شمایاں دیوان سرکار گایکواڑ و نوّاب صاحب اند و ایں دیوان و پیش رو لشکرِ ماست و عداوتِ او باعثِ عداوتِ سرکار انگریز است۔

مضبوران نوا بندر کہ کشتی ہائے بندر سورت و منبائے بہ غارت بردہ بودند استرداد و مالِ آں گرفتہ دو سہ[۳] مراتب والکر بہادر مع رابستین صاحب[⊗] و بالینتاین صاحب وغیرہ بہ نیمۂ ایں راقم رونق افراشتند، سرود و رقص دیدند و شنیدند و دوبارہ بہ قبولِ نذرانہ و پیراہنے و بخشیش سروپا خاصہ مارا سرافراز فرمودند و دست بند مرصّع و اسپ و شمشیر قبول نمودند و بہ خلعت ہائے فاخرہ مارا سرافراز ساختند کہ[۳] شما از وابستگان سرکار انگریز اند در ہر باب و ہر جا غورِ شما بر ذمّہ سرکار متحم است۔ مثل الیک ساندر والکر مردِ بلند نظر، عالی ہمّت سخن سنج، کم گو و بسیار فہم، واقفِ اسرار ریاست

ب ۱، ۲ - سپارم کدام سلطان جوناگڈھ متصرف شدہ اند۔

ب - استماع مگس در روغن شدید۔ ※ رابرٹسن - دبالن ٹائن

⊗ جنوری (ماہِ اوّل سنِ عیسوی) - ⊖ بمبئی

ث۳ - از - دست بند - تا - ساختند کہ - نیست۔

ورمز شناس منصوبات امارت قدردانِ اہلِ عزّت ندیدم۔ مقہوران مالیہ و او کہہ کہ تا حال احدے از سلاطین و راجہ ہا سزا دادن نہ توانستند زیر کرد(۱) قلعہ کنڈ ورنہ در نیم ساعت فتح ساختہ۔ در پوربندر بہ منّت از رانہ سلطان جی حصّہ گرفت و قلعہ چہایہ از پا افگند سرکار گایکواڑ را بہ بہانہ برآوردن عربان و ضمانتِ رعایا زیر دست خود آوردہ چنیں حکمت خبر او کی داند و عالمین را بہ شیریں زبانی مرہونِ احسان کی کند و مدعیّانِ سلطنت را بہ دار و مدار منقاد نماید۔ القصّہ خود(۲) رفت و نام نیک گذاشت۔

ثبت است بر جریدۂ عالم دوامِ ما۔ بہ روز کارتک شود دشم سونت ۱۸۶۶ء(۳) بہ معرفت دامہ بقال بہ سبب نافہمی(۴) و شہر آشوبی کنور ہالاجی بر کرنیل الیک ساندر والکر کہ از مہم او کہہ معاودت فرمودہ بودند در زکواۃ تری نصفی حصّہ دروازہ(۵) شہر جانب شرق و شمال سپرد(۶) و من نیز برائے ملاقات رفتہ بودم۔ بہ قبول پوشاک و اسپ(۸) و دست زیب مرصّع سرفراز ساخت و مالا ہم بہ خلعت ہائے فاخرہ ساخت

الف ۱ - از۔ مقہوران - تا - زیر کرد - نیست -

الف ۲ - بہ یورپ خود رفت + ب بہ ولایت -

الف ۳ - ۱۸۰۷ -

ب ۴ - کج روی -

ک ۵ - دوازدہ -

ب ۶ - شمال روی داد -

ب ۷ - ایں حقیر برائے -

ب ۸ - از - و اسپ - تا - ہم - نیست -

در بیان بہشت نصیب شدن نوّاب صاحب حامد خان:

در آغاز سال سونت یک ہزار و ہشت صد و شصت و ہفت نوّاب صاحب قبلۂ عالمین حامد خان بابی را بہ آزارِ تب لرزہ برخاست روز بہ روز رو بشرتی آورد۔ دیوان صاحب رگھوناتھ جی برائے آرام پرسی بہ حضور رفتن می خواست لیکن بہ سبب تعذر اہلِ کاران حاسد نہ توانست رفت تا آں کہ بہ روز پھاگن شود چوتھ یک ہزار و ہشت صد و شصت و ہفت مطابق فارسی سن ۱۲۲۶ جان را بہ جان بخش سپرد — ملایک سیرت و غریب پرور بود۔ چنیں حاکم ذی ہوش و شیریں سخن و وفادار زمانہ ساز زود رنج و دیر ساز کم تر بہ چشمِ سیّاحانِ عالم آمدہ باشد۔

مدّتِ حکمرانیٔ اوسی و شش سال و سہ ماہ و پنج روز۔

نوّاب صاحب بہادر خان بن حامد خان

بہادر بابی مدظلّہ:

صاحب زادہ بہ اِسم بہادر خان مادرش راج کنور حرم خاصہ است دربٹن بودند و از خدمت نوّاب صاحب عنبار بنا برآں کہ در سیر شہر گشت پیادہ سیر کنان چوں قریب حویلی فائز شدند کہ حبشی بچہ خدمت گار صاحب زادہ سوئے آتش بازی نزدیک تر نہادہ آتش دادہ گریخت قضارا شعلۂ آتش سبو چوں سوختگان دنیا دامن گیر شد بہ تنِ مبارک آسیب از التہاب رسیدہ ـ این واقعہ را فی الواقعی از آموزش راج کنور بائی مادر صاحب زادہ گمان بردہ در دل داشتند و احتراز مصاحبت می فرمودند ـ فی الحال بعد انتقال نوّاب صاحب جماعہ دار عمر مخاشن و اعظم بیگ چیلہ وکرسن داس بقّال در شہر آوردند ـ

در عمر شہیر دہ سالگی بہ روز پھاگن شود نوم بر تختِ جوناگڈھ اجلاس فرمودند ـ بہ مجرّد اجلاس دیوان صاحب رگھوناجی کہ از ہفت سال خود در کوتیانہ و مسکن قبایل در منگلور می داشتند و جاگیر پرگنہ ران پور از طرف نگر بحال بود، عمر مخاشن و حامد عمر و سالم بن حمید و حسن ابوبکر و کرسن داس بقّال و کانداس لبشنو و مکٹ رام بخشی و حبیبہ مہتہ و باگ جی

ش ا ـ شنزدہ ـ الف ۱۸ ـ (سیزدہ سال درست است)

دیسائی به کوتیانه آمده بصد آرزو و تعهد وقسم قرآن وجمیل شاه برائے تفویض دیوانی به جوناگڈھ آوردند۔ بائی صاحبہ راج کنور و مصاحبہ ایشاں ڈوسی[1] بود۔ نوّاب صاحب بہادرخان نوازش ہا فرمودند وبارہا بر زبان راندند کہ درایں وقت سلطِ سرکار گایکواڑ و سرکار انگریز روز افزوں است و قرض یک کرور جامی چہ از سپاہ چہ از متعدی بر سراست بدونِ دست گیری و پامردئ شما کہ دیوانی از پنجاہ سال انداز دیگر ناممکن لہٰذا بہ خاطر[2] جمع ضرور بالفرور قبول کنند ومن ہم دیوانی موروثئ شما بہ شما تا عملِ باہیان بخشیدم۔ درایں قرار اللہ شاہد وکفیل کافی است۔ دیوان صاحب رگھوناتھ جی محض بہ پاسِ نمک قبول نمودہ، سراز حکم آقائے قدیم نہ تو انست برداشت۔ دیوانی قبول کرد و سرگرم کار شدند۔

در بیان عبور لشکر انگریز و گایکواڑ و گرفتن امریلی و کوڑی نارا از نواب صاحب

درسونت ۱۸۶۸ کرناک[3] صاحب وگنگادھر شاستری کہ بہ صورت ومعنی یگانہ عصر[4] بودند مع لشکر انگریز و خود خاصہ شری منت فتح سنگھ

الف ۱۔ مصاحبہ اش ڈسی۔ ب ۲۔ بہ خاطر جمع۔ نیست۔

ب ث ۳۔ کرنایک ب ۴۔ یگانہ وقت۔

راو گایکواڑ سینا خاص خیل و سرداری دیوان جی صاحب بیتھل راو و
جماعه دار امین صاحب و میر صاحب کمال الدّین حسن مہم بر بلده نگر
برائے آں کہ از چوکی داران قلعه موڈپور شخص عرب از صاحبان انگریز
رابنا حق کشته جام صاحب باوجود تاکید سرکار انگریز به عزّت راجگی قاتل
را نسپردند و مہم داشت۔ بعد از انفراغ مہم لشکر معاودت نموده از
جوناگڈھ به مفاصله چہار کروه به لال وڈ مقام کرده درخواست نذرانه
حکومتِ موروثی نواب صاحب بہادر خان کرد۔ دیوان صاحب رگھوناتھ
جی برایں معامله راضی نه بود[1] در انھبات قلعه جوناگڈھ و راه بندی[2] واستحکام
خارستان وخرابی آبشارہا کما ینبغی شرائط ہوشیاری[3] سرِ مو فرو نه گذاشته
بود۔ امّا دیوان صاحب راچو انتفاق به ملاقات به نیکو ترین وجہه رو
داد مہربانی کرناک صاحب وگنگا دھر شاستری معاینه کردید۔ عداوت
به محبت مبدّل گشت۔ از مقام لال وڈ بالتجائے گنگا دھر شاستری به
تماشائے جشنِ شادی دختر[4] دیوان جی صاحب۔ بیتھل راو با امریلی ما
دو برادر باطفلان بالکل رفتیم۔

جشنِ شادی چناں کہ اُمرایان را سزد[5] به ظہور آمد۔ عالمین از ملبوسات

ب ۱۔ چوں برائے معامله راضی نه بود۔ نیست

ب ۲۔ راه بندی۔ نیست۔

ش ۳۔ مردانگی۔

ب ۴۔ شادی خود دختر۔ ش۔ شادیٔ او۔

ب ۵۔ را باید به ظہور۔

زرّین و حلییات ثمین و ماکولات شکرین و انعامات نیکو ترین نوّرم وخشنود گشت۔ لبرا[1] اشخاص از نقد و جنس در وجه رو دیدگی که آبر[2] گویند دا[3]د۔ متعدّیان خانگی[4] نوّاب صاحب که گربه منتظرِ شکستن آوند شیر بودند بنا بر آں درد دل خیال بستند که اگر به وساطتِ دیوان صاحب رگھوناتھ جی[5] خلوص و اخلاص[6] به میان می آید از سرکار انگریز و گائیگواڑ خاندان دیوان جی صاحب امرجی رو نقے دیگرے پیدا می کند۔ امّا در درشتی[7] او شکستِ ماست۔ نوّاب صاحب راکه دل صاف، چوں پیاله بلوّر که هر رنگے که قرین شد به همال رنگ خود هم رنگ گردد، داشت به سخنانِ نشیب و فراز از راه برد۔ از طرفش پیغام و خط بر دیوان جی صاحب بهتل راو و راجو باگنگا دهر شاستری می آوردند که فی الحال دفع الوقتی کنند از دیوان صاحب رگھوناتھ جی مراد دل خواهِ شما به حصول نه خواهد انجامید۔ به وقت دیگر بالا دست از[8] او هر چه خاطر شما اقتضا خواهد کرد دریغ نه خواهم داشت[9]۔ دیوان صاحب رگھوناتھ جی عنبر تشخیص از امر بیلی گرفت۔ کرناک صاحب و گنگا دهر شاستری در تسلّی و تشفی

ب (۱ تا ۳) از۔ هر اشخاص۔ تا۔ نماند۔ نیست۔ ک (۲) آبر گویند۔

ب (۴، ۵) نوّاب صاحب که به منتظر شکستن اند لیشه بودند بنا بر آں که اگر به وساطت دیوان رگھوناتھ جی اقتضا کند۔

ب (۶) سلوک و صلح۔ ش (۷) در درشتی

ب (۸، ۹) که اگر شما از دیوان رگھوناتھ جی، پوشیده سازش معاملت کنند، هر چه خاطر عاطر۔

درکمی نہ فرمودند۔ اگر ہم رکاب اوتا بڑودہ می رفتیم البتہ بہ مرتبۂ عالی می رسیدیم۔

چون (بہ) جوناگڈھ رسیدیم از بائی صاحب راج کنور بائی متفحص را[1] درباب اطاعت باسرکار گایکواڑ شدیم ۔ صاف بایک بلند بہ صلاح خانگیان فرمودند کہ زمین یک وجب نہ خواہم داد۔ اگر بانصر درنذرانہ نقد قدرے دادن است[1] مضائقہ ندارد نظر برآں بہ دیدن و شنیدن اطوار مختلفہ[2] لہو اقوال کنارہ گیر شدم[3]۔

دیوان جی صاحب بیتھل راو میدان خالی دریافتہ جماعہ دار عمرو منتصدیان خانگی را امید وار انعامات ساختہ پرگنہ امریلی و کوڑینار سرکار گایکواڑ نولیسایندہ گرفت۔ رفتہ رفتہ چند تعلقات دیگر ہم در تحت آوردہ قلعہ کہ در حیاتِ نوّاب صاحب حامد خان مرحوم بنانہادہ بہ اتمام رسایندہ ۔

در بیان قحط در سونت ۱۸۶۹ ۱۸۷۰ و گذشتن برادر دلپت رام از ایں جہان سے :

ب ۱۔ نواب صاحب و بائی صاحبہ راج کنور صاف سر دست گزدہ می فرمودند کہ زمین یک وجب۔

الف ۲،۲ ۔ از ۔ مضائقہ ۔ تا ۔ شدم ۔ نیست ۔

ب ۴ ۔ افعال ۔

درسال سونت ۱۸۶۹ قحطِ سخت افتاد۔ باراں نہ بارید۔ بہ سببِ قلّت کاہ و دانہ عالمین فنا شد۔مردمان ازگرسنگی بہ مرگ سیر شدند۔ ستارہ ذنب تا چہار ماہ از اوا خرِ فصل سونت ۱۸۶۸ درخشید بود و دنبالہ بہ مثل جاروب نگوں سار از فلک بہ مقدار ہشت دست می نمود۔ بسیار نحس بود۔ جہانیان بہ واسطہ طلوعش در غرب عدم افتادند۔ چناں چہ درکتبِ نجوم خاصیتِ او نوشتہ است

درسالِ دویم یعنی سونت ۱۸۷۰ مرضِ مہلک چناں برخاست اینالکہ از مد وعمر و آذقہ سلامت ماندہ بودند آں جہانی شدند۔ازہر خانہ وہرزن نوحہ ماتم و نعرہ سوگ بشنیدن می آمد و مردگان در وسط بازار تا دو سہ روز افتادہ می ماندند۔ ہندوان از آتش ومسلمان از دفن وکفن محروم می رفتند۔

چناں چہ برادر سعادت اطوار بازوئے دولت کہ چراغِ خاندانِ دیوان جی صاحب امرجی بہشت نصیب بود نام نامی دلپت رام داشت بہ روز ماگسر ودچہتہ سونت ۱۸۷۰ بہ کیلاس نواس نمود۔ برمادر و برادر داغ تا قیامت گذاشت۔ امّا لا علاج را چہ علاج۔

در بیان اخراج یافتن عمر بہ مدد انگریز:

ب۱

ب۲۔ سال ۱۸۷۰۔ نیست۔ ب۳۔ در بیان دیوانیٔ عمر جماعہ دار۔

جماعه دار عمر مخاشن را هوسِ دیوانی در سر افتاد۔ بوالهوسی، بلند پروازی شعارِ خویش نمود۔ جماعه دار حسن ابوبکر و صالح بن عبود و سالم بن حمید وغیره را رفیقِ خود ساخت و از دیوان جی صاحب بیتهل راو توسل تمدد جست۔ اجرائے کار نوّاب صاحب می نمودند و تھانه جات هم پائے خود قایم کرد[1]۔

پرگنه امریلی و کوڑینار از ایں سرکار ترسان و ناپرسان به صیغهٔ خویش آمد به گایکواڑ داد۔ دیوان جی صاحب بیتهل راو را در هرکار مددگار خود نموده و در افگندن پایهٔ دولت[2] دیوان صاحب رگھوناتھ جی سعی موفوره می گردد و ساعی و شاغل گشت و خط بر خرائطِ نمک حلالی می کشید۔

از اتفاقات[3] دیوان صاحب موصوف به غسل گوداوری گنگا به ناسک ترینک تشریف فرموده و ایں کس به درشن* بیچراجی و سیدھپور و امباجی رفت۔ نوّاب بنده علی خان زمین دار کنبهات و ریسی ڈینٹ بهروچ رومت صاحب[4] و ناظم بندر سورت کڈ صاحب[5] که بزرگی طبع اش مضمر بود و راج با هر محال دیوان صاحب

ث ۱۔ تھانه جات هم به دست خود کرد۔ ب ۲۔ بنیان دولت۔

ب ۳۔ در بیان گرفتن کوتیانه وقتیکه۔

الف ۴۔ ریسی ڈینٹ میدا بیت بهروچ روم

الف ۵۔ کبریو

* دیدار۔

رگھوناتھ جی را محترم داشتند و ضیافت و از حد محدود خود گذرا
نیدند۔ گرنایک صاحب که به کوتیانه مهمان شده بودند بار دویم
وقتِ ملازمت بر زبان مبارک راندند که اے دیوان صاحب
شما از وابسنگان سرکار کنپنی ⊗ اندپس از زندگی شما هم تا مدّتِ
دراز عنایات بر آل و اولاد شما مبذول خواهد ماند۔ القصّہ چهل هزار
روپیه زر این ⊙ جا ترا خرچ شد۔

گنگا دهر شاستری که سابقه در امریلی پائے مبارک دیوان صاحب
رگھوناتھ جی می بوسیده و وکالتاً به حضور شری منت امرت راو
به پونه رفته بودند دعوت برائے ملاقات نمود امّا اتفاقاً به سبب
تابستان نه شد و اوهم در آن ملک کشته شد۔ وقتِ معاودت
ماچوں دو برادر به امریلی رسیدیم شکرگذاری دیسایان پیرانِ
پٹن مکٹ رام و موٹا بھائی و نانا بھائی مجموعہ ذار ناگران و بندو
جی مکاس دار و بهادر سنگھ باد فروش به حضور عوام نمودم۔
دیوان جی صاحب بنتھل راو محض برائے خاطر داریٔ جماعه دار عمر دغا
برخود روا نداشت۔ نه دار و مدار به وسیلۂ بالتین صاحب
که ما آن سرکار را مربّیٔ خود می انگاشتم و او به عقل خود کار نمی کرد
عقلش جاریه عقل سندرجی بسته بود پرگنه که در وجه ده لک جامی
سودی مرهون تا وصول زر داشتم در وجه آن اجاره هفتاد هزار

ش ۱۔ داشتند و پیراهنے۔ ⊗ کمپنی

ب ۲۔ از۔ او به عقل ــ تا ــ جاریه۔ نیست۔ ⊙ زیارت

جامی سوائ غنیم بیورہ مجرامی دادم بہ نوّاب صاحب[ب۱] دہایند۔
دیوان صاحب رگھوناتھ جی کہ تکیہ برعنایات سرکار انگریزمی داشت چوں بالتین صاحب دست از وفا برداشت لاچار عذر نہ توانست رضا بہ قضا داد۔

بیت:

نہ پنداشت ستم گرکہ ستم برما کرد
برگردنِ او بماند برما بگذشت

بہ عوض چنیں مکان کہ نوّاب صاحب مرہون گذاشتہ بود و مقدار زرش بہ سی لک می رسید موفع خاگیسری و اشوریہ و مہسوران و بارا سادچہار قریات جاگیر بہ ضمانت انگریز و گایکواڑ کہ درآں زمان بدمان می نوشتند نویسایندہ داد۔

دربیان شادیٔ نورچشم ۲

چوں کہ شادیٔ نورچشم شمبہو پرساد بن دلپت رام بہ خانہ اول

ب۱ - کونتیانہ کہ در وجہ دہ لک جامی سوای اجارہ بہ رقم ہفتاد ہزار جامی از دو سال می داشتیم گرفت۔
ب۲- چہار قریات خاگیری و اشوریہ و مہسوان و وارا سادہ جاگیر بہ حضور سرکار انگریز و گایکوار ورثہ بہ ماداد۔
ب - دربیان شادی نورچشم شمبہو پرساد و جگن نمودن۔

رام گھوڑا درہ ساکن بساواڈ درسونت ۱۷۱۸ صورت گرفت نواب صاحب بہادر خان روزمرّہ با خاصگان و سادات و جماعہ دران رونق افزائے مجلسِ شادی می شدند و بہ دیدن تماشائے رقاصان و قوالان و نقّالان و چراغ افروزی و فوانیسِ کاغذیے و بلوّرین و قنادیل و کل زار کاغذِ رنگین و موم روز را شب و شب را بہ روز وسانیدند۔ چوں بارات بہ بساواڈ با یک ہزار سوار و پیادہ و رتھ ہا متعدّد و عرابہ جات متوافر و فیل بردیم۔ دیوان جی صاحب بلیتھل راو و بالینستان صاحب باوجودے کہ قسم یاد فرمودہ بودند امّا بہانۂ بارات خوشنود نہ ساختند۔

دیوان صاحب رگھوناتھ جی پس از فراغِ کارِ شادیٔ فرزند وجگن مہارو درہ کنارہ گیر عشدند و مشغول بہ یادِ معبودِ خویش ماندند تاہم جماعہ دار عمر، دشمنی نمی گذاشت۔

دربیان دعا ورزیدن عمر بر نوّاب صاحب و خارج شدن از شہر (۱)

عمر جمادار از بہ خیال فاسد و ہوسِ باطل از راہِ کفران نعمتی (۲) در رنگ محل با جماعۂ عربان داخل گشتہ دست بہ کمرِ نوّاب صاحب

ب (۱) دربیان نمک حرامی عمر و اخراج یافتن بہ سعیٔ دیوان۔

ب (۲) تاکہ روزی از راہِ کفران نعمتی در رنگ محل۔

آویخت امّا به واسطه تن داری جماعه دار سالم وحسن وکرم حرّی پاس داران وهوری و قوّت[۳] طالع آقا ارادت راسخ مدّعی فاسخ گردید ازبس باهمّتِ بندوبست لائقی پرداخته بانکبت و ذلالت بدر آمد در محالات تمام استواری کرد - نوّاب صاحب چون که چنیں شوخی وبے ہودگی از جماعه دار دید خوف جان برخاطر مستولی یافت - از دیوان صاحب رگھوناتھ جی به عهد وسوگند مدد واعانت جست - دیوان صاحب رگھوناتھ جی که دل اشش خمیر یافته ازعقیدت و رسوخیت سرکار نوّاب صاحب بود، فی الحال از دیوان جی صاحب بیتھل راو که دوست جانی عمر بود، بالا بالا با بانستائن صاحب در ساخت -

سندرجی کھتری قوم رنگ ریز ساکن کچھ که به تائیدات جناب شری کامیشوری[۴] از افلاس وارسته به سوداگری اسپان سرکار انگریز روشناسِ عالم گشته رفته رفته به درجهٔ پیش کاری[۵] بانستائن

ب (۳) باجماع عربان .....

اما به قوّت طالع وعربان خاصه دہلی نیز عزم راسخ مدّعی فاسخ نشست و به بندوبست لاسعی پرداخته بدر آمد - نوّاب صاحب در باب مدد از دیوان صاحب رگھوناتھ جی بست — دیوان موصوف که با سرکار انگریز موافق و از [illegible] صاحب بیتھل راه منافق بود با بانستین صاحب از دیوان جی صاحب با بالا در خاست —

الف (۴) را میشور -

ب (۵) کام دار -

صاحب امتیاز یافتہ و بہ لاف وگزاف کہ سوائے بانستین صاحب
در سرکار انگریز احدے معزّز و مکرّم و مانند من کارکن صاحب منصب
نیست و نہ خواہد بود اگر واسطۂ من درمیان نہ باشد ملک
بہ دستِ زمین داران ایں ملک ہرگز نہ خواہد ماند و سابقہ بسیار
بار بہ تواضع و تحائف معرفتی بہ ہم رسانده بود رفیق خود ساختہ[1] چوں
کہ بانستین صاحب بہ مثال شاہِ بالا کہ ہندوان در پسِ نوشہ
در شہر گشت کودکان و دختران را آراستہ با زینت و زیبِ
نوشہی می گردانیند امّا زور را بجز نام شاہ بالائی و پوشش و زیور
عاریتی ہیچ نفع نہ باشد اسم صوبگی برخود داشتند بہ لاف
وگزاف عالمیان را بہ خوف و رضا فریب می داد و زر ہائے
اندوخت۔ چوں او دوست دار و اخلاص مند بود، دیوان صاحب
رگھوناتھ جی او را رفیق ساختہ ایں راقم در سونت ۱۸۷۲[3] بہ طلب
بہ حضور بالنستین صاحب مع مکٹ رام و امراللہ[4]، رفتم در آں ایّام
عربان بہ حکم سرکار انگریز از نگر بدر می شدند بانستائن صاحب
بہ موجب قرار معہودہ مع لشکر بہ جوناگڈھ تشریف آوردہ استون[5]

د+ث +ک را/۲، از بہ لاف وگزاف ۔تا۔ ساختہ ۔نیست ۔

الف ۳، سال نیست ۔

ب ۳، ایں راقم را بہ بلد نگر نوّاب صاحب فرستادہ۔

ب ۴، مع مگٹ رام و امراللہ ۔ نیست ۔

الف ۵، ایستن (ASTON) ۔ث اسٹول ۔

صاحب که سردار لشکر بود با مقداری از لشکریان و دو توپ به تخریج او در شهر آمد- عمر را که عمر منزلتش گشته مجال سر خاریدن نه داده پوشیده رو برهنه پا از شهر بدر کرد- جماعه داران مذکور به مرور ایّام به حمایت بانستین صاحب عمر را موضع ٹمبڑی و پیپلیه و یک لک و پنجاه هزار جامی باقساتِ متعدّده و حسن ابو بکر به چهل هزار جامی و سالم بن حمید به موضع سانگاواره فیصله کرده فارغ خطی روزی و طلب و خمانت نوشت- وکیلانش آواره شدند دیوانئ جوناگڈھ به توجهات بهادر خان نوّاب صاحب و وسیلا بانستائن صاحب به دیوان صاحب رگھوناتھ جی تفویض یافت و بانستائن صاحب به تاکید اکید به نوّاب صاحب فرمود که حکم سرکار کمپنی بهادر است که تا نوابئ شما دایونی خاندانِ دیوان جی صاحب امرجی بحال[1] و برقرار ماند-

در این سال قلعه انجاد[2] سرکار انگریز فتح ساخته- پس از چند مدّت باز به طریق اجاره به راو صاحب داد-

در بیان قید شدن امرجی جهاله وغیره به حکم بانستائن صاحب و معزول شدن دیوان صاحب رگھوناتھ جی از دیوانی[3]،

ب (۱) بحال- ش (۲) انجاد ث- نیست + الف انجار-

ب (۳) در بیان معزول شدن دیوان رگھوناتھ جی و مقیّد شدن متعدّیان و کشته شدن اتیتان و باد فروشان-

قصّہ کوتاہ سندرجی کھتری کہ داعیہ ہائے سترگ در سر داشت نواب صاحب را بہ طمع قلعہ دھوراجی و اُپلیتہ و منگلور و فارغ خطی تقاضائے متصدّیان کہ پنجاہ لک جامی بود و استرداد جاگیر بالاسینور از راہ بردہ از دیوان صاحب[۴] محرف ساخت ۔

بیت :

ہر کہ آمد عمارتِ نو ساخت
رفت منزل بہ دیگرے پرداخت
وآں دکر سخت ہم چناں ہوسے
درایں عمارت بسترے[۵] نہ برد کسے

درسونت ۱۸۷۲ نواب صاحب بہادر خان بابی بہ معرفت[۶] شیخ امراللہ بسمہ کردہ دیوان جی صاحب امرجی مرحوم سرگ باشی او را در شہر جاہ داد[۱] و او رفتہ رفتہ بہ تجارت اقمشات[۲] و جواہر نو جنس و دخل در حضور نوّاب صاحب بہ تفقداتِ بائی صاحبہ راج کنور نمودہ بہ پایہ مصاحب رسیدہ بہ حضور بانستائن صاحب مع مکٹ رام بخشی نوّاب صاحب فرستادہ بہ تواضع بست و پنج ہزار روپیہ مع[۳]

ب (۴)، بالاسینور بہ طرف خود رجوع داد و از دیوان ۔

د (۵)، وآں + ث ۔آن + ث + ک ۔این ۔

ت (۶)، از ۔ درسونت ۔ تا ۔ شیخ ۔ نیست ۔

ش (۱) جادہ داد ۔ ش (۲) امشاط (؟) ۔

ش (۳) بہ معرفت سندرجی ۔

سندرجی مصلحت[۴] اندیشد که چند متصدّیانِ قدیم که سدّ راهِ دیوانِ جدید شدند از میان برطرف[۵] سازم تا به فراغ بالی دیوانی سندرجی می تواند کرد[۶]۔ بانستائن صاحب[۷] که مانند بودند به دست بازی گر زیست می کرد برائے بہبودیٔ سندرجی رضا داد۔ به مجرد آمدن امرالله و مکٹ رام به حکم صاحب مذکور نوّاب صاحب مهتہ امرجی بن رودرجی جهاله و مول چند و ہمت رام ناگر را در سونت ۱۸۷۸ ماگسر و د چبتهه به قید انداخته سینا سان ترینستیر یشور مهادیو و باد فروشان و ساداتِ جوناگڈھ که ضامن بودند بیرون از شهر ڈهرنه یعنی به فاقه کشی نشیند نوّاب صاحب قبله باسترضائ امرالله[۸] و عبدالقادر میاں و جهتہ مهتہ و مکٹ رام بخشی به رفعِ تصدیع طرفین شهامت خان بابی و جمال خان بلوچ وغیره یک صد برق انداز[۹] را به قتلش فرستاد۔ سادا تیان جان را شیرین و حرمت را تلخ انگاشته به گوشه امن تسبیح نعوذ بالله خریده نرزا[۱۰] و

ب (۴) سندرجی به قرار آورده۔

ش (۵)، ازمیان بردایم۔

ب (۶)، بال دیوانی سندرجی سپرده شد۔

ش+ د (۷)، صاحب که هر نوع ترقی سندرجی درکار بود رضا داد۔

ش (۸) باترفنای + ب - باغوائے۔

ب (۹) مردم۔

ب (۱۰) انگاشته کناره گیر شدند۔

سیناسیان و بادفروشان را به خاک و خون غلطیدند۔ یک سنیاسی که رو را تپسوی می گفتند موکشان به قلعه اوپرکوٹ برده به قتل رسانید القصّہ بانستائن صاحب چوں کہ ہم صلاح این امر ذمیمہ بود باز پرس این ناکردنی ہا نہ شد بلکہ ازیں سوزش دوری برخاست۔

بانستائن صاحب بارہا[1] بہ جوناگڈھ تشریف می آوردند و بندوبست تازہ می انگیختند[2]۔ یک مرتبہ خلعتِ دیوانی بہ پربھوداس وساوڑھ ناگر بہ قرار این کہ مطالب متصدّیان نصفی و آں را ہشت سال بہ بیست قسط[3] داد و ہم بہ این وتیرہ طلبِ سپاہان داد ہم چوں گل در چشم کشودن خزاں دید۔

بار دویم رتنشی وہنس راج بن جیہتا کھتری را نوّاب صاحب جمع بندی تمام ملک کاتھیاواڑ کہ از دہ[4] سال باقی بود در وجہِ حق الاعانہ برآورد۔ عمر جماعہ دار کہ یک نیم لک روپیہ درگفت و شنید دیوان صاحب رگھوناتھ جی بود بالمقطع نویسا ینده دارد بہ طمع دیوانی سندرجی[5] مبلغ یک لک جامی[6] بابت وکالت خرچ سال بہ سال در سرکار انگریز مقرّر یافتہ۔ در آں میان دہ مواضعات جیت پور و شصت و سہ ہزار جامی نقد نویسا ینده گرفتہ و نیز تمسّک

ب ۱، وقتاً بہ جوناگڈھ۔ ث ۲، آوردند۔

ب ۳، بہ تقاضائے کہ از اول متصدّیان داشتند بہ ہشت اقساط ہم برین۔

ث ۴، از راہ سال۔ ث ۵، سندرجی۔ نیست۔

ب ۶، روپیہ۔

بے رقم بابت سود کہ بود معاف فرمود۔

زلزلہ:

بہ روز جیہتہ ودنوم چہار شنبہ سونت ۱۸۷۵ وقت شام زمیں چناں جنبید کہ عمارت عالیہ از پا افتاد و سطح زمین چناں ترقید کہ آب از زیر زمین بر آمد۔ در اکثر اماکن ذی حیات در زیر دیوار ہا ہلاک شدند۔ روز دویم ہم جنبید۔ پس زلزلہ تمام عالم مسموم یافت۔

در بیان دیوانی سندرجی

القصہ سندرجی شیوجی کھتری مرۃً بعد آخری با بانستائن صاحب بہ جوناگڈھ آمدہ در سونت یک ہزار و ہشت صد و ہفتاد و شمس بہ رقم صاف مبلغ نہ لک جامی سوری غنیم بیورہ بہ تعہد دہ سال اجارہ[۱] تمام ملک از نوّاب صاحب گرفت و قرار دیوانی بانستائن صاحب ضامن شد۔ بدیوان صاحب رگھوناتھ جی قسم ہا کہ کردہ بود و دعویٰ نیازمندی کہ داشت بر طاقِ نسیاں گذاشتہ[۳] بہ طمعِ دنیا کینہ ورزی آغاز نہادہ منزوی و معزول ساختہ ہنس راج برادر زادہ خود را

ب ر۱، دیوار عمارت تلف شد۔

ث ر۱، اجارۂ تمام پرگنہ بہ رقم مبلغ نہ لک جامی سوای غنیم بیورہ بہ تعہد دہ سال از نواب صاحب گرفت۔

ب ر۲، در ایں باب بانستائن۔ ب ر۳، نہاد بہ طمع۔

نایب در جوناگڑھ گذاشتہ و دیوانی بہ حمایت بانستائن صاحب باستقلال کمال نمود۔

درایں سال صاحب موصوف ظاہر نامہ نوشت کہ سرکار کنپنی بہادر شری منت باجی راو کہ از یک صد بیست سال ریاست دریودہ داشتند و بر افواج بادشاہی غالب بودند پس از محاربات مدّاتلات خارج از ملک شد۔

در بیان حق پیوستن دیوان صاحب رگھوناتھ جی: (۴)

دیوان صاحب رگھوناتھ جی کہ قایم مقام دیوان جی صاحب امرجی بود در عمر پنجاہ و شش سالگی بہ روز اشو شود دشم سونت ۱۸۷۵ بہ کیلاس خرامید تاج از سر فرزندان افتاد۔ بسیار کسان کہ از مدّت مہد از خوان نعمتش بہرہ اندوز بودند متاسّف منہفت کشیدند تاریخ آں ایں حقیر چنیں یافت:

مصرع:

——— بہ چرن سدا شیو توان یافت۔ ۱۲۳۲

وصف شنکر پرستی و سخاوت و شجاعت و راست رو و راست گوی، پرہیز گاری در رعیّت پروری و شان و شوکت" و ملک گیری

ب ۴، در بیان بہشتی شدن دیوان صاحب رگھوناتھ جی۔

ب ۱، سروری و ملک۔

ولشکرکشی از دیوان جی صاحب امرجی مرحوم کم نہ تواں گفت۔ عالمے دست بہ غم مالا۔ در بنارس چند سنیاسیان تا تحریر روزمرّہ طعم خوش می خورند۔ معبدِ شری بودھا باوا کہ ذکرش درکیفیت منگلور بہ قیدِ قلم آمدہ بناکردہ و حوض سرسوتی کنڈ و دھرم شالہ درپٹن وبست وچہار گایتری پورشچن و توشۂ زایران کاشی فی سبیلِ خیرات[۲] یادگار از اواست۔

سرکار انگریز قلعۂ بہوج جنگ در سال سونت ۱۸۷۵ فتح ساختہ۔

در بیان شادی کیسر بائی:

در سونت ۱۸۷۶ کیسر بائی ہمشیرہ راو صاحب مہارا، راجہ کچھ درجہالتِ مناکحت نواب صاحب قبلہ بہادر خان بہادر بابی درآمدہ بہ داد و دہشی ابواب سخاوت بر روئے عالمین کشادہ رقّاسان و سرایندگان و لولیان و نقّالان و باد فروشان و چارنان و فقیران و ساداتان و مشائخان از اطراف عالم اژدہام آوردند۔ ہرکس زیادہ از حوصلہ اُمید نقد و جنس و اسپ و شتر و سروپا و حلقہ و انگشرین طلا، و پیچکِ طلا بہرہ یافت۔ کسونیہ افیون و شراب و مضرحات و مصاحبین و حکیف در تمام شہر چوں خوان یغما شد۔ الائچی و قرنفل و جوزبویا و بُسباس و کرو چوب چناں تقسیم می یافت کہ در بازار اہل ارذلان ارزانہ

ب (۲) سبیلِ خیرات۔

می فروختند - از کچھ سامان جہیز فیل مادہ، اسپان وشتران ورتھ و مادہ گاو و گاومیشان و کنیزکان وغلامان اقشمات وزراین مرصع ومیناکارچہ از ریختہ وچہ از ساختہ وچہ از پرداختہ اثاث البیت بہ قدر پنج لک جامی آمدہ باشد۔

اعظم بارنویل صاحب وچھوتم لال ناگر گجراتی دیوانِ او کہ بہ عوض بانستاین صاحب پولیٹی کال کا تھیاواڑ شارہ بود و قریب جیت پور مقام داشت بہ دعوتِ جشنِ شادی نواب صاحب قبلہ بہ جوناگڈھ رونق افزا شدہ - در آوان[۲] شادی ہنس راج کھتری خدمت شائستہ بجا آوردہ و نفع وافر برداشت[۳] بائی صاحبہ پس از شادی چہار سال زیست۔

در بیان حصولِ ملازمت جندرال صاحب:

از حضور مہادر خان نوآب صاحب بہ سبب این راقم رنجیدہ گشتہ - چوں کہ ہنس راج بدخواہ بود[۴] بانستاین صاحب از چشم پوشی در صدد ممانعت نہ شد - بہ[۵] مقام گوگھ بندر مع رسالہ خویش بہ حضور

ب (۱) کارکن - ث (۲) آوان - نیست -

ب (۳) ہنس راج تردد خوب کرد و نفع وافر برداشت -

ب (۴) بدخواہ - نیست -

ب (۵) این راقم را باموزش ہنس راج و چشم پوشی بانستاین صاحب رنجیدہ کردہ بہ مقام -

الفستن که نوارد بود رسیدم - گورنر صاحب از راه عزیب نوازی در خیمۂ خاص چهل قدم به استقبال و صد قدم به وقت وداع قدم رنجه فرموده هفت کرسی برائے اجلاس برادران و وکلان عنایت شاه و سه مرتبه به قرب خلوت تا سه ساعت کامل سرفراز فرمود۔ بر زبانِ فارسی گفتگو می شد، مرحمت هائے در ماده این مور ضعیف مبذول داشتند شکر آن به کدام زبان مودّی سازم - چنین مرد بلند نظر، عالی همّت، کفایت کار آقائے خود نه دیدم و نشنیدم - این عالم گذران است - او رفت و تا ابد نام نیک ماند - وقتِ رخصت قولِ وابستگئ سرکار انگریز و عدم مزاحمت احدی از حکامان این دیار و محترم داشتن سرِ مجلس داد - و به خلعت هائے فاخره مباهی فرمود -

شادیٔ کاشی بائی دختر دلپت رام

چوں که در همان ایّام لگن شادی کاشی بائی بنت بھائی دلپت رام مرحوم و میزانِ طلا و نقره و نیز مهورت باستو دیوالہ شری سرسوتی و دروازه شری ہاٹکیشور مهادیو و چهار دیوالہ دیگر به روز مهاود سالم سونت یک هزار و هشت صد و هفتاد و هفت بود اجازت

شد بسر فراز نمود -

ب رے، در زبان فارسی گفتگو می شد - نیست -

× یولٹیکل ایجنٹ (وکیل سیاسی)

خواستہ بہ جوناگڈھ رسیدم۔ جشنِ شادی نورچشمی و میزان حسب دل خواہ بہ فضلِ کارساز بہ سرانجام رسانیدم نوّاب صاحب قبلہ مع ارکانِ دولتِ خویش سوائے ہنس راج تشریف فرما می شدند۔

در بیان خلاص یافتن گرانٹ صاحب از کاتھیان :(۱)

در عہد کاربار کھتری باوا والہ کاتھی گرانٹ صاحب را از راہِ کوڑینار(۲) خواہ نہ خواہ در کوہستان مہمان برد۔ چند روز سیر زار ویرانہ ہا کنانیدہ(۳) برطبق آں بارنویل صاحب کہ عزمِ آمدن بہ ایں طرف داشتند بے سابقہ معرفتی بہ استماع وابستگی سرکار کمپنی بہادر، ایں راقم را از بلدہ احمد آباد درسعی نمودن(۴) برائے خلاصی صاحبِ موصوف خط متضمن بہ دلاسہ و توجہات و بہ تاکید نگاشت۔ من ہم یک دو مرتبہ نزد مقہور، مردمان فرستادم۔ از آں جا خط گرانٹ صاحب بہ حروف انگریزی آوردند۔ چوں وقوف برخطِ انگریزی نہ داشتم، مطالعہ بہ بھوانی داس منشئی بانستاین صاحب در آمدم۔ مومی الیہہ صاحب خود را برایں اطلاع داد(۵)۔ او دانست کہ دیوان

ب ر۱، در گرفتار شدن گرانت صاحب۔

ب ر۲، صاحب را از راہ کوڑینار دست گیر کردہ۔

ش ر۳، از۔ نخواہ ــ تا ــ کنانیدہ۔ نیست۔

ش ر۴، سعی نمودن ــ نیست۔ ب ر۱، آگہی۔

رنجھوڑجی مبادا که دلِ مسابقت ازمیان بردہنس راج رامعدودہ سوار و پیادہ[۳] فرستادہ مبادلہ پرگنہ بیساو در خلاص کنا نید بہ مرورِ ایّام باوا والہ بن رانگ والہ بہ دست مدّعیان اش کشتہ شد۔ بیساو در باز بہ مستحق عاید گشت۔[۴]

دربیان اخراج یافتن ہانڈی صاحب و محمد عطا و سزا یافتن باگہران از انگریز: [۴]

ہاندی صاحب[۵] و محمد عطا ملّا کہ تھانہ دار گومتی و دو ارکان وہیٹ از طرف سرکار انگریز داشت۔ ایشاں را باگہران و سنگرام جی راجہ بیٹ از روئے گستاخی و بے ادبی از قلعہ برہ والہ برآوردند۔ محمد عطا ملّا بے چارہ ریش جنبانید و سجدہ ہا بجا آوردہ بلکہ بہ دلایلِ قرآنی و براہین فرقانی فہمانید امّا آں کافر کیشان[۶] فرصتِ پاپوش پوشی نہ داد۔ چناں چہ روز روشن را نیم شب برشکال تصور نمودہ

ب (۲)، بالشکر۔ ب (۳)، رسیدہ

ب (۴)، دربیان آمدن ہاندی صاحب از اوکہہ بہ جوناگڈھ برآوردن باگہران و سنگرام جی۔

الف (۵)، انڈرسن (ANDERSON)

ب (۶)، چوں نمازیان سرنگوں ساخت امّا باگہران کافر کیش فرصت ۔۔۔۔۔۔۔۔

بے سیج موانعاتِ حیا بہ خدمتِ[7] بانستائن صاحب بہ جوناگڈھ تشریف فرمودند۔ محض برائے شناخت و انگشت نمائی بر فیل سوار می شدند[8] بنا بر تادیب و تخریبِ آں جماعہ لشکرِ انگریز عبور اوکھ نمود۔ بہ یاوریٔ بخت در اندک فرصت مقہورانِ[9] را راہ نوردِ بیابان فنا نمود و سنگرام جی را سلامت بہ بندر سورت بردہ یک سال مواجب بہ احتیاج مقرر ساختہ رخصتِ وطن[10] داد و در باب ترک و تمرد ضمان گرفت مانک مولو وغیرہ بسیاریٔ از باگھران درمیانِ آب گومتی بہ آتش بنادق سوختند و پسماندگانش را از راہ کرم جاگیرِ قدیم مفوض نمودہ بہ تجدیدِ محال بہ گایکواڑ سپرد۔

دربیان سزا دادن انگریز کاتھیان کھومان را:

جوگی داس و ہادا کھومان وغیرہ آویزش بہ ملک بخت سنگھ از مدت دراز می کردند۔ بہ مددگاریٔ راجہ مذکور لشکر سرکار انگریز بہ سرکردگی استانپ صاحب[1] تعیین شد۔ لشکریان در تردد و جدّو

ب ۷، ہاندی صاحب کپتان شمشیر بہادر و محمد عطا بخت۔

ب الف ۸، از ۔ محض ۔ تا ۔ سوار می شدند ۔ نیست ۔

ب ۹، باگھران ۔

۔ ۱۰، مضرر ساختہ بیٹ فرستاد۔

الف ۱، استان ہوپ (STANHOPE)

جهد سر منقضی نه فرمودند۔ اما حرامیان دست از غارت کوتاه نه کردند دادِ دلیری و مبارزت[۲] دردند۔ آخرش به تدابیر صائب و مصلحت رسا بارنویل صاحب که مردِ آزموده کار بود و حکمت به نقمان می آموخت کاتھیان جیت پور که هم خویش و هم فصل ضامن بودند وچیله کهاچیر و هرسور والہ زمین دار جسدهن و بگسره و دنتا کوتیله زمین دار ڈیڈان را به قید آورده ضبطی بر گراسِ او نشایند قلعه جیت پور به قبض آورده[۳] کهومان را او گرفت[۴] باز درسونت یک هزار و هشت صد و هشتاد و دو به راجه بخت سنگھ راول سپرد و جیت و بگسره و جدهن باز به مالکانِ قدیم عنایت شد۔

در بیان اخراج یافتن سندرجی از جوناگڈھ و گرفتن اجاره نگر و اجاره دھوراجی و راجکوٹ گرفتن دیوان پنچھوڑجی[۵]

بارنویل صاحب که فیض رسانی عنایت اوست اجاره هفت سال پرگنه راجکوٹ و سردهار درسونت ۱۸۷۸ و اجاره دھوراجی[۶] و اُپلیته

ت (۲)، در هرنی۔
ب (۳)، جیت پور ریخت۔
ب (۴)، کهومان را مقیّد ساخته
ب (۵)، در بیان حکومت کانپ بارنویل صاحب و اخراج سندرجی۔
ش (۶)، از دهوراجی۔

درسونت ۱۸۸۰ به این راقم کردہ[1] چناں چہ مہتہ امرت لال و رگھوناتھ جی ناگر با بساواڑ نیا بتاً کار پردازی می کردند۔

درسونت ۱۸۷۹ بعد وفات سندرجی کہ به هر دوار رفتہ بازگشتہ در بندر منڈوی به خانۂ خود گذشتہ۔ هنس راج و رتنی برادر زادۂ او کہ نیا بتاً درکار جوناگڈھ و بهوج سرگرم بودند به غرور دولت از نوّاب صاحب و جام صاحب شمارے نمی گرفتند و زانو بر زانوی می نشستند از رعایا بے چارہ به ستم زرہا می ربودند۔ ناگران را خوار می داشتند۔ چوں کہ مربیّ او بانستاین صاحب از کاتھیاواڑ تغییّر[ا] شد به طرف شاہ درعہ رفت و از سندرجی کہ نوّاب صاحب را طمعِ جاگیر بارا سینور دادہ نقد و جنس و اسپان خوب بردہ بود هیچ حاصل نہ شد و نقار ٔ صریح پدید آمد۔ بلیسن صاحب[ب] و هاندی صاحب زر مطلوبہ به قرینہ قسط بندی از نوّاب صاحب دہانیدہ[ج] از شہر بدر کرد۔

رتنشی برادرش از بهوج آمدہ امّا باوجود زر پاشی رخنہ بندی نہ توانست کرد۔ اگر واسطہ ضمانت سرکار انگریز میان نمی بود به بدترین حالات می رسیدند[د] هنس راج به مجرد بر آمدن

ت (۱) تا۔ کردہ۔ نیست۔

ب (۱) معزل شد۔ الف (۲) لیسن و انڈرسن (Leeson & Anderson)

ث (۳) از نواب صاحب دہانیدہ۔ نیست۔

ث (۴) بحال بری رسیدند۔

از جوناگڈھ از جام صاحب[۵] اجارۂ نگر به رقم مبلغ ہفتد ده لک وسی ہزار جامی به تعہد دہ سال به مقام کنڈورنہ محض به حمایت و دلاسا بارنویل صاحب پولی ٹکال کاتھیاواڑ گرفت[۶] و دیوشی[۷] برزبان می گفتند که بابت مصلحت[۸] خرچ جوڑیه و بانسبه و آمرن که ہشت لک وپنجاه ہزار روپیه در سرکار انگریز قبولیت کرده ام در آں حساب[۹] بست و ہشت لک جامی طلب می دارم۔

به مرور مدّت[۱] در سونت ۱۸۸۵ به حضور بلین صاحب پولی ٹکال کاتھیاواڑ که نزد او راست و دروغ یکسان است و ازبس تند خو و خود پسند خللِ کلّی در حسابش و تعہدا اجاره وحساب راه یافت[۲] خراب به حرمت شدند۔ بارتگاب متاجری و کام داری سوداگری از دست رفت۔

بیت (۳)

کلاغے تک کبک در کوشش کرد
تکِ خویشتن را فراموش کرد

ب ،۵، جام صاحب رن مل جی۔

ش ،۶، بر مقام کندورنہ به حمایت و دلاسا۔ نیست۔

ش ،۷، دیوسی وہنس راج می گفتند۔

د+ ش ،۸، مصلحت نذرانہ جوڑیه۔ ب ،۹، از آں حمله۔

ب ،۱، به مرور مدّت۔ نیست۔ ب ،۲، بافت خراب مطلق۔

ب ،۳، بیت۔ نیست۔

قطع نظر از کهتریان آں راکه بار نویل صاحب برداشت آں اہل وقار را بلیسن صاحب از پا افگنڈی بر حد ضمانت وعہد و پیمان سرکار کپنی بہادر در ضلع کاٹھیاواڑ خط کشید۔ بامن کہ واسطۂ سرکار انگریز از بیت سالم ہمیں سلوک کرد۔

فرد:

وفاداری مدار از بلبلان چشم کہ ہر دم بر گلِ دیگر سرایند

پس از نقل مکان بار نویل صاحب متصدّیانِ سرکار انگریز کہ در ایں ضلع چہ ولایتی چہ ہندی دوستِ زر اند نہ انصاف دوست۔

در بیان گذشتن کیسر بائی و احمد خان فقیر: (۴)

در سونت ۱۸۸۵ کیسر بائی ہمشیرہ راو صاحب بہارا مخدرہ نوّاب صاحب بہادر خان بہ حُجلۂ جنّت جلوہ افروخت۔ (۶)

احمد خان فقیر کہ از طالبانِ حضرت محکم الدین پنجابی بود، بہ تقدیر الٰہی طبیعتِ نواب صاحب راغب بہ بیعتِ او شد۔ در اندک فرصت قرینۂ او افزود۔ نوّاب صاحب دَم بہ دم بہ

ش (۴)، در بیان قتل شدن احمد خان۔

الف۔(۵، ۶) از۔ در سونت ۔ تا ۔ افروخت۔ نیست۔

ش (۱)، ہر دم بہ کلام۔

کلام پیر و مُرشد و حضرت قبله مخاطب می شدند - در وقت سخن گفتن آداب سلام علی الدوام بجا آوردند - رفته رفته مخدم چشتی[۳] و اسمٰعیل خان چیله و کڑوا[۴] و فتح خان درپئے خرابئ او ساعی شدند - دیوشی بن سندرجی دیو سیرت را سندرجی سنگهوی بقّال که کتاب کلید و دمنه ناخوانده گویا خوانده باشد و کڑوا از راجکوٹ به مخادعه و ملاعبه برائے بدنام کردن رفیق این امر که سابقه در تزلزله بنیاد کار او احمد خان مهتمّم شده بود به جونا گڈھ آوردند آن احمق -

شعر ہندی :[۶]

کعبه اگر نه جاوے[۱] کیوں کر چڑھے گدھے پر
رسوا جو شیخ جی ہے اپنی حماقتوں سوں[۸]

برقعهٔ بدنامی برخود نصبت نمود[۹] رفیق ہلاکئی احمد خان گشت یعنی[۱۰] ناموزش آن کسان احمد خان را به بدترین حال به تاریخ

ب (۲) سخن صد سلام علی -
الف (۳)، (۴) مخدم میاں چشتی و کڑوا سیّد -
ب (۵) ملاعبه بنا بر انگشت نما نمودن رفیق -
ب (۶) فرد - ث (۷) نجادی - نجاوی -
ب (۸) حماقتوں نساین -
ب (۹) برخود سعبیه نمود -
ب (۱۰) کشت یعنی نوآب صاحب ناموزش - - - - - - -

چہارم محرّم سنہ ۱۲۴۵ھ سونت یک ہزار و ہشت صد و ہشتاد کشت۔ در پاداشِ آں پس از یک سال چیلہ اسمٰعیل خان و کڑوا از شہر بدر شدند و مخدم چشتی پس از قید بہ ادائی مصادرہ شصت ہزار جامی و فعل ضامن بہ نگر رفت و فتح خان بہ قتل می رسید۔ تاریخِ قتل احمد خان :

گدا بے کفن مردہ [1]

دربیان وقائع سونت ۱۸۸۰ :

جرنیل[1] صاحب با ہفت فیل وارد وقت شد۔ اتفاقِ ملاقات نوّاب صاحب بر مقام کاتہرو تہہ افتاد۔ ایں راقم نیز چوں کہ محال دھوراجی و اُپلیتہ بہ اجارہ داشت بہ روز ماہ ود چتر دشی سعادتِ ملازمت یافت۔

پس از قتلِ احمد خان، یوسف خان پسرش از نوّاب صاحب دو موضع انعام یافت و بہ وطنِ خویش آمد۔ دیوشی سیٹھ چناں کہ آمد دست فشاندہ باز رفت[2] میاں حسن بن نتھّو میاں کہ یکے از طالبانِ محکم الدین اند بہ پایۂ مرشدی رسیدند و روز بہ[3] روز

ث [1] تاریخ قتلِ احمد خان "گدا بے کفن مردہ" نیست۔

الف [2] جنرل۔ نام نیست۔ ب [2] دیوشی چناں کہ آمد رفت۔

ب [3] روز بہ روز۔ نیست۔

قابو یافته سندرجی بقّال را به بغل تلطّف خویش گرفته مشغول کار بارِ[ب۴] دیوانی شد۔ میاں قمرالدین که خلیفه بڑا صاحب که پیرِ خاندانِ بابیان از مدّتِ دراز است در محاق کاهش افتاده۔ نوّاب صاحب به شنیدن سرود و نواختن[ک۵] ساز و دیدن تماشائے رقص، نوشیدنِ شراب و تناول مضرحات و معاشرتِ گل رخساران و جنگ جاموشان و گاوان و بزان و به تبدیل و تغییر نوکر قدیم[ش۶] نصب کار به دیگرے مشغول اند۔ حسن میاں و وکیلانش ببرد کاکیان سرِ بازار به حکم رانی می پردازند۔ لکھمی داس سیٹھ و خوش حال وچمن رائے[الف۸] وبھویت رائے دیوانی و گوردھن و سپاهان که از متوسّلانِ احمد خان بودند دو ماه در قید[ش۹] ماندند و خلاص یافتند۔

در بیان دیوانی گوبند جی جهاله:

مهته گوبند جی بن امرجی بن رودرجی جهاله ناگر سابقه متصدّی

ب ۴، یافتنه بند و کشاد کار بار دیوانی۔

ک ۵، ش ۵، سرود و نواختن ساز۔

ش ۶، از — جنگ — تا — و به — نیست۔

ش ۷، نوکر منصوب دل بستگی۔

الف ۸، خوش حال وچمن۔

ش ۹، از — در قید — تا — یافتند — نیست۔

پرگنہ منگلور وکیسوج بود۔ احمد خاں او را بوئے بے کاری گرفتہ یعنی درکار بار دیوانی درسونت ۱۸۸۱ داشت بہ بے عزّتی[1] بہ طمع دیلنوی کار پردازی می کرد۔

قطا الطریقان بہ صعوبت کوہ گیرنار دست تطاول بر سکنہ ہالار و دھوراجی و مکان اتیتان شری تری نیشوری مہادیو[2] کہ از عہد درراز با نام و ناموس تریب ایں بلا داست دراز کردہ۔ در عملش رعایا بہ فرسودگی و دزدان در آسودگی گرانیدند۔ بہ اغوائے احمد خان حمیر سیندھی مال لکھولک از مہتہ بہ تاراج بردہ۔ کلیانگر مہنت بے چارہ از ستم اش بہ جان آمدہ بہ خدمت کپتان بارنویل صاحب می رفت۔

سواران نوّاب صاحب یک چند اتیتان مہتہ کہ برائے مال موروثی درخودہا منازعت داشتند متعاقب رویدند۔ کلیانگر را از قریب دھوراجی واگرفتند۔ فریاد آں سپاہان بارنویل صاحب در دھوراجی بہ من رسانیدند۔ فی الحال بہ پاس[3] موضع جمناوڈ کہ در آں جا نظربند داشتہ بودند رہانیدہ بہ راجکوٹ رسانیدم۔ بارنویل صاحب از استماع چنیں فتنہ ہا بلیسن صاحب را با پلٹن بہ تادیب جوناگڈھ کہتر فرستاد تا دو سہ ماہ بہ گرد ونواح مقام داشت

ب (۱) بے علاقہ۔

ش (۲) شری تر مہادیو۔

ش (۳) بہ پاس رضامندی سرکار والا۔

آخر الامر نوّاب صاحب خود بدولت به بنتهلی تشریف داشته استرداد مال که دزدان برده بودند و جرمانه مبلغ شش لک وهشتاد و پنج هزار جامی قبول نموده رفعِ شر فرمودند۔

فتح کردن انگریز ملک برما:

درآن هنگام اخبار گوش زدِ عالم گردید که لشکر انگریز از مدراس و کلکته بر ملک کامروپ* که ملک برُما* می گویند مابین چنیں و کلمته است و ساکنانِ آن جا مذهب بارهه دارند نهضت نموده۔ اولاً حمله قلعه رنگون فتح کرده۔ امّا به سبب سختئ کوه ها و خارستان و جادو و مرض و باصعوبت جنگ فتح عزم نموده قطعِ از اقطاع آن ملک به دست آورده بازگشت باادراک تفویض اولکه قانع شد۔

در بیان مهاراجه رنجیت سنگھ:

رنجیت سنگھ سکھ* اوّل ملتان و از آن پس کشمیر گرفت و کابل واٹک و پیشاور به دست آورده به زورِ شمشیر امّا نه توانست داشت

---

* کام روپ در آسام است۔ (کبیر کوثر)
* برما را هم آوا می گویند۔ آوا نام قدیم برما است [کبیر کوثر]

دربیان قوم میِ یانہ

ایضاً یک چند غارت گران قوم می یانہ پناہ بہ شاہ سیندھ میر فتح علی بردہ در ملک کچھ فتنہ انگیز شد بر طبق آں سرکار انگریز را خیال لشکر کشی مصمّم داشت۔ بر خبر آں میر موصوف وکلائے خود بہ بمبئی فرستادہ بہ توبہ و استغفار از ورطہ صلح خواست۔

دربیان وقائع سونت

در سال سونت ۱۸۸۱ قحط افتاد۔ چار پایان بہ قلّت کاہ ملک الموت چریدند و مردمان بہ مرگ از عدم، وزنان بمرض کرہ دست از فنا برفشاندند۔

دربیان گذشتن فرزند شمبھو پرساد

دراین سال بد فال فرزند سعادت مند بخت بلند بہ عقل بالغ و بہ عمر نابالغ جوانِ شائستہ شمبھو پرساد نام کہ درمیان ما سہ برادر ان ہمیں یک چراغ بود از باد تند مرگ ناگہانی بہ روز جیتہ و دہ جیتہ افسردہ در ایّام پیریٔ من سوختہ را تمام ختہ رفتہ۔ باتقدیر چہ تدبیر کنسم و باقضا بہ کلام تقاضہ سرنہ نم۔ ۱؎

۱؎ تقاضا تواں گفت۔

در بیان معزول و منصوب شدن گوبندجی:

درسونت ۱۸۸۲ گوبندجی جهاله را که احمد خان به دشنام مخاطب می گشت - او در جواب می گفت:

مصرع

جواب تلخ می زیبد لبِ لعل شکر خارا

و مانند چغد گم نام[۲] و بدنام روپوش شده بود - بار دویم پس از قتلِ احمد خان به ضمانت بارنویل صاحب و بلیسن صاحب[۳] از سرِ نو اجارهٔ دو سال پرگنه جوناگڈھ نموده - پس از چند روز[۴] مرضیٔ نوّاب صاحب از او برگشت - رعایائے ملک از ظلمِ جهاله گوبندجی مستضنی شد - برطبق آن به جستن صلاحِ حسن میاں درویش که مانند دهل دو رویه سخن می درآید و سیّد ولی میاں و لطیف میاں بخاری را از کوڑینار به وکالت برداشته به بمبئ به فریاد فرستاده - آمد و رفت جهاله گوبندجی در سرکار موقوف ساخت و برائے انگشت نمائی به هر بهانه این[۵] راقم را برابر بدنام کردن[۶] در حضور نوّاب صاحب طلبیده اشت[۷]

ش (۲) گم نام معتکف می زیست مکرّر پس از قتل ـ

ش (۳،۴) بلیسن صاحب - نیست - از سرنو بندوبست اجاره ده سال به ضمانت کمپنی بهادر کرده دادند - ش (۵) از - برائے - تا - بهانه این - نیست -

ش (۶) برابر بدنام کردن - نیست ب (۷) طلب داشت

در بیان شادی نورچشم لکھی شنکر

در ہنگام جشنِ شادی نورچشمی لکھی شنکر ولد شمبھو پرساد نوّاب صاحب قبلہ بہادر خان بہ حویلیٔ ایں نیازمند علی الدوام رونق بخشِ صحنِ مجلس می شدند۔ لانگ پٹ صاف[1] اگرچہ نووارد بود از راہ کرم گستری کہ خصلتِ جبلّیٔ او تواں گفت توجہہ در محفل می فرمودند۔ لانگ پٹ صاحب را مرد دقیقت یاب و شجاع و دلیر[2] یافتم کہ نہ مجرّد ورودش اصل سرکشان و رہ زنان اصلاً در ایں اقطاع منقطع گشتہ و تمام سکنۂ ایں دیار از اطوار و شیوہ او مشکور و ماجور بودند لیکن بہ بستنِ طائع مردمان زود رفت۔ شنیدم کہ بہ حسد بعضے صاحبان انگریز قابو سرکار انگریز کپتی بہادر نہ یافت۔

القصّہ باز طبع حسن میان متوجہہ بہ طرف جہالہ گوبند جی گردید بانوّاب صاحب چون نمک و شیر سلوک درمیان آورد۔

چوں کہ از مردنِ مادام بارنویل صاحب غمیدہ از ایں بلاد بہ بندر کیف[3] رفت و از آں جا در سونت ۱۸۸۵ بہ وکالت گورنر مالکم صاحب بہادر عازم ولایت گردید۔ بلیسن صاحب کہ زیر کرسئ او بود پس

الف (۱) لینگ فورد (Langford)

ث (۲) یاب و دلیر یافتم۔

الف (۳) کیپ (

ب (۴) سورت رفت و بعد از آں یورپ۔

از رفتنش، بردباری وتحمّل وخلق به یاوه گوی و زشت خوئی معاودت نمود۔ آخرش به مرضِ بادِ فرنگ گرفتار آمد۔ او برائے معالجۂ دردِ خودنی نی بدوالی در دلِ رعایائے بے چارہ سورٹھ، رختِ رحلت به ولایت بست۔

دربیان یولیٹکل شدن بلیسن صاحب

درسونت ۱۸۸۶ بلیسن صاحب ناظمِ ایں ملک[۲] شد۔ او منافقِ قاعدۂ عدلِ سرکار انگریز کار روائی می کرد۔ مردمان بے چارہ بودند بازبے چارہ تر شدند۔ طرفہ تر ایں کہ در سرکار ممبئی استغاثہ بلیسن صاحب به سبب قابوئے نوہم[۱] صاحب احدی نمی شنود و به سبب رفتنِ گورنر الفسٹن[۳] صاحب بہادر دام دولتۂ عجب حالتے بر داد نولانِ بلاد دور دست روداد چناں چہ[۳] کلیل ایں راقم[۴] محض باظہار قسمات سرکار انگریز کہ در قرار دادِ مابود با وجود یکہ به حضور مالکم صاحب روبرو ہم کلام[۵] شدہ بود به معرفت منوہر داس

الف ۱، نیوہام (Newham)۔ الف ۲، ایلفیستون (Elphinstone)

ب ۳، چنانچہ۔ ث چناں۔

ب ۴، از۔ محض۔ تا۔ مابود۔ نیست۔ عواض۔ وکیل ایں راقم از مدّتِ دراز با وجود یکہ به حضور۔

ب ۵، ہم کلام۔ نیست۔ ب۔ رو به روآرد۔

چند عرائض نوشت[۶] امّا به جواب هم کامیاب نه گشت۔

مصرع (۷)

هرچه باداباد باید چند روزے زیستن۔

در بیان رفتن فرزندان من بر شادیٔ جام صاحب برخوردار سعادت اطوار لکھمی شنکر و شنکر پرساد

درسونت ۱۸۸۵ بر جشن شادیٔ جام صاحب رن مل جی با صبیهٔ بجے سنگھ راول راجه بهاونگر با رساله پنجاه سوار و میانه و رتھ رفته بودند۔ بعد نه و نیم[۸] ماه شادان و فرحاں راحت افزائے دل شاد شدند۔ جام صاحب در مراحم راجانه و اشفاق امیرانه یکے دقیقه نه گذاشت شری حضرت شنکر دولتش زیاد کناد۔ اے رنچھوڑ جی از ایں افسانه درگذر۔ دنیا جز خواب و خیال بیش نیست۔ آنانکه گذشتند مارا هم گذشتن و گذاشتن جز نام نیک پائنده و باقی نه ماند بر یاد حضرت شنکر که دایم و قایم و لازوال است۔ بس کن۔ بس کن؛

تمام شد تواریخ بلد سورٹھ

ش(۷) مصرع ۔ نیست۔

ب(۸) دو ماه۔

ضمیمہ:۱۱

دیگر بند وقائع ماقبل ایں کتاب ضمیمہ می سازد۔

درسال ۱۸۸۵ لاڈ ناتھ جوگی کہ مہاراجہ مان سنگھ[۲] راجہ مارواڑ او را مرشدِ خود می دانست بہ طواف گورکھہ ناتھ باصمعیت سہ[۳] چہار ہزار سوار و پیادہ و توپ و خیام آمدہ بود، در جوناگڈھ مقام داشتہ با دو صد شتر سوار جریدہ بہ گورکھہ مڈھی رفتہ طواف کرد۔ پیار ناتھ سجّادہ نشین آں جارا ہم را گرفتہ بہ جوناگڈھ آمدہ تیرتھ گور خود را فیل[۳] خیرات دادہ مراجعت کرد چوں بہ ضلع بہچراجی رسید جاں بہ حق تسلیم کرد۔

درسونت ۱۸۹۰ سدا شو راو بن بیتھل راو دیوان جی دکھنی را نواب صاحب بہ معرفت ننہ میاں از احمد آباد طلبید اشتہ تا سرداریاغ بہ استقبال رفتہ کاربار سپرد و سدا شوراو را درخواصی خود و بر فیل نشاند۔

درسال ۱۸۶۶ بیکمات جی رانہ و مادرش بہ طواف شری گیر ناری آمد ملاقات بہ نوّاب صاحب کردہ دو اسپ نذرانہ نوّاب صاحب ہم بہ منزلِ او خانہ رگھوناتھ رائے سود اسپ تشریف فرمودہ بود۔

قضارا نوّاب صاحب بہ درد دنبل کہ بر نشست گاہ یکایک پیدا شدہ بہ روز بیسماک ود ایکادشی چہار شنبہ، سونت ۱۸۹۶[۴] بست و چہارم ربیع الاوّل ۱۲۵۶ ہجّت نصیب شدند۔ مرد بسیار خوب

شده به روز بیساک ود ایکادشی چهار شنبه، سونت ۱۸۹۶ بست
وچهارم ربیع الاوّل ۱۲۵۶ جنّت نصیب شدند - مرد بسیار خوب
بود - ایّام ریاستِ او بست ونهه سال وبست و دو روز وعمر
چهل و چهار سال و ده ماه وبست ونهه روز -

— تمام —

وقائع ہالار

دربیان کیفیت نگر و راجہایش از ابتدائے مہاراجہ جام صاحب راول کہ ملک ہالار گرفت

ایں ملک علیحدہ است ۔ اگرچہ[۲] داخل پیش کش دربار سرکار سورٹھ نیست امّا حاکمانِ پادشاہی از جوناگڈھ بہ تحصیل پیش کش دستورہ[۳] پادشاہی میگرفتہ[۴] اند، تعلقہ دھرول و راجکوٹ و دیہات لاحقہ گونڈل از عہد نواب شیر خان عرف بہادر خان و دیوان جی صاحب امرجی خراج می دہد لہٰذا شمہ از کوائف آں بر ذایقہ گیران چاشنیٔ اخبار گذارش می کند۔

دربیان جام خاندان:

در ایّام ماضیہ بہ مرور شہور و سنین خلیفہ بغداد[۵] بہ قصدِ جہاد بر ملک

ش ۱، وقائع ہالار ۔ نیست ۔ ل ۲، اگرچہ ۔ نیست ۔

ل ۳، دستورہ ۔ نیست ۔ ل ۴، باہی ۔ ل ۵، بنام الاحجاج ۔

سیندھ لشکر دہرسین برہمن تخت نشین صوبہ ٹہٹہ در پیکار شہید شد۔ در ملک سیندھ دینِ محمدؐ رواج یافت کسان کہ عار اقبال مذہبِ نو بر خود نہ پسندیدند و طاقتِ ایستادگی ہم در خود ینافتند[۶] استفراز نمودند۔ پس از سلطنت سومرگان قوم سمہ[۷] انی را و در سونت یک ہزار و سہ صد و چہل[۸] بہ حکومت سیندھ رسیدہ بود۔ از آں جملہ راجپوت جاڑیجہ کہ اصل اشں بہ جادوان می پیوندد[۹] و در ملک کچھ آمدند و بھوج بھو جنگ[۱۰] را در جنگ گرفتہ دار القرار مقرر ساختند و در اطراف بلاد قلعہ جات متعدد برپا نمودہ۔ یک ہزار و چہار صد و چہل قریات در اقلیم داشت جام صاحب لاکھ عرف لکھن ملک کچھ بہ تصرّف آورد۔ چوں کہ مخبر احوال ہالار جام راول[۱۱] بانی نگر ابتدا کردہ شدہ۔

در بیان جام راول[۱۲]

جام لاکھ از بہد ریشوز کہ موضع راج او بود مع لشکر از رن عبور

د ۶، نیافتند + ب - نہ دیدند۔

ب ۷، نمودند از قوم۔

ل ب ۸، ۱۳۹۴

ل ۹، تصرّف آورد۔

ب ۱۰، بہوج بہو جنگرا۔

ب ۱۱، جام راول بن لکھہ بن ہر دہرول

کردہ راجہ سورٹھ بہ مقابلہ اش آمد او را ہزیمت دادہ باز گردید
در آں زمان سلطان بہادر شاہ بہ حضور خود طلبیدہ بہ مہم پاوگڈھ
فرستاد۔ در وقت آمدن ہشت کردہ شاہ بہ مقابل آمدہ۔ جام
لاکھ مع لشکر شاہ محاصرۂ قلعہ نمودہ فتح نمود۔ شاہ تعلقہ گونڈل و آمرن
مع دوازدہ مواضعات موربی[۲] انعام داد۔ جام لاکھ اسپان کچھی
وصد اشرفی نذر کردہ با لشکر خود چوں قریب آمرن رسید زمین
داران تماچی دیدہ در پردۂ شب در ضیمہ جام لاکھ از در آمدہ بہ
قتل رسانید۔

و جام راول پسر او بہ انتقام خونِ پدر تماچی را کشتہ و بر ملک
چاورہ و ہردول ناگ جیتوہ را کشتہ موضع ناگنہ گرفتہ تا شانزدہ
سال بہ آبادیٔ ملک کوشید۔ شہر بکوٹا ہم بہ دست آورد۔

پس از مدتے جام راول راہ ہمیر عموی خود را بہ طمع راج کہ فی
الواقعی اگر کسے را اسکندر وار بہ سلطنت ہفت کشور میسّر شود صبر
نہ تواں کرد۔ از تختۂ تابوت نشاند و نہ دانست کہ ایں دنیا۔

مصرع:

باکہ وفا کرد کہ با تو کند

برایں سانحہ بلوائے عام و آشوب ملک برخاست۔ رعایا بہ
امرایان و بنی عمان بہ منازعت آشفتند۔ راو کھینگار پسر ہمیر بہ انتقام خون
پدر سلطان محمود گجراتی را برائے مکانات ایں عمل شنیعہ دعوت

ل [۲] موربی — نیست۔

نمود۔ جام راول چه از شورشِ ملک وچه از تسمیع طنطنۂ سلطانی متزلزل گردیده پناه به جناب کبریا مآب ماتا اشاپورا بُرد و خواست که سر خود را به دستِ خود نثار آں عتبۂ فلک رُتبه کند۔ سروشِ غیب به گوشش رسید که ملک هالار به تو بخشیدم و ملک کچھ از دست کشیدم۔

به مجرّد ایں نوید که منتجِ دولتِ جاوید بود با رفیقانِ خویش که قریب یک لک مردان کاری از اقوام مختلفه جاڑیجه ولاڈک و زهودندن و دهمن وچارن و ول و وزیر بوُد از رن شور عبور کرد به ایں طرف به وسیلۂ موربی که سابقه در حق الخدمت پاداگڈھ و سپردن سلطان مظفّر راو مہارا نصفی در سونت ۱۶۲۷[۲] و نصفی در سونت ۱۶۴۸ یافته بود بست[۳] سر داده در ضلع آمرن و بانبهه وجوڑیه مقام ساخت۔

چوں ملک تا موضع ناگنه که از نگر به مفاصله یک کروه است عمل جیٹوه وتا کالا وڈ کاتهیان متعلقه جوناگڈھ دیڈه وچاوڑه راجپوتان تا کنار مچھّود با ڈهیل تا کهنبالیه زمین داری می کردند۔ پس از استقامتِ چند سال به هر طرف از اطرافِ ملک ترک تازی و قزّاقی وتاخت و نهیب آغاز کرد۔ مدّعیان آمادۂ پیکار شدند۔

الف ۱، باگهران۔

د ۲، سال۔ نیست۔

د ۳، بست

جام راول در مقدمه اول هراول و چنداول ویساول و سزاول و قراول به تفاول نیک گرفته صفِ جنگ آراست و برفیقان گفت۔

مصرع

یازیرِ تاج سر نهم ویا بزیر تیغ

پس از تردد بے شمار و چپقلش ہائے بسیار بہ یاوری طالع و شمشیر خوں خوار فتح الباب رو نمود۔ کاتھیان را از رودِ بھادرا و جیٹوا ہارا از کھاڑی شور بوکھیرا و دیدہ و چاوڑہ را از رودِ مچھوّد و باڈہیل را از رن شور گذرانید ملک بے سہیم و شریک بہ تصرّف آورد۔

بیت:

آریم کہ زمین سفرہ عام اوست
(۴) بریں خوان یغما چہ دشمن چہ دوست

اگر کارنامہ جات ایں سلسلہ علیا نگارم دفترے شود لہٰذا انہ کے از آسامی جام و عزم و افعالش بہ طریق تاقل دل بقلم می آرام۔

در تعریفِ نگر:

ب ۴ سلسلہ علیا ذکر نگارم رفتہ سر شود یک دو روایات بہ طریق ماقل دل می
الف ۵ و نگارم۔
از۔ برایں ۔ تا ۔ می آرم ۔ نیست۔

شهر نگر در سونت یک هزار و پانصد و نود و پنج شراون شود اٹھم چهار شنبه بر کنارِ جوئے رنگ متی و ناگ متی از دریا به فاصله دو کروه در ایّام سلطنت دہلی همایوں بادشاه و در گجرات سلطان محمود بن محمد شاه ساخت۔ در آں آوران جوناگڈھ را سلطان احمد تاراج آورده راو منڈلیک که به حالِ خود گرفتار بود عذر نه توانست کرد۔ به مرورِ ایّام شهر را آباد گشت۔ هر پیشه گان از هر جوانب جمع آمدند — پارچه که از ایں قسم دستار وکنه و دهوتیه و مکهر گزیه شود به بلاد دور تر تجارات برند حریر بافان مشروع و اطلس و پانچ پٹه به نمون احمد آباد و سورت بندر می یافتند۔ نقاشیان و صدف تراشان و رنگ ریزان و تارکشان و سقلات دوزان و خیاطان و زر دوزان نادره کار مرهبا می کنند۔

باغات متعدده و زمین سیلابی که شالی کارند گل ها و برها و سبزی ها و گلاب و بیل و داودی و عطر و تیل و خوشبو فراوان متاعِ هفت کشور و اشیائے بحر و بر و امتعهٔ خشک و تر و اجناس ناطق و صامت در بازار ها موجود شد۔

زنّار داران وید خوان به علم و فضل معروف و اعظان به پوران خوانی و دهرم آموزی و اگنی هوتران به آتش پرستی موصوف از سکنه بهوره و کهتری و بهاٹیه به کسب و کار خود روشناس و شیشه ملک و راجپوتان جهاله و سوڈیه مفخّر النّاس۔

⊗ بواهیر

مفخّر الناس دیوالہ شری ناگ ناتھ و بھیڑ بنجن و جاگ ناتھ و رنچھوڑ رائے و کلیان جی مندر و ہاتکیشور و جام ناتھ و مندر گسائیں گوگلی کنشت شاوکان و مقابرہ بہورا رونق افزائے ایں بلدہ است۔

تالاب جام سر غرب رویہ بہ وسعت مالا مال از آب شیریں و برچہار کروہی دیوالہ رو جبڑی ماتا برکنارِ شور آب باعظمت و تمکین ساکنان ہمہ خوش پوش و خوش رنگ و ذی ہوش و بافرہنگ ہر دریچہ از روئے ماہ جبینان مطلع مہتاب و ہر ہر زن بہ چہرہ گلے چہرگان چمن گلاب نازک بدنان بہ مہانہ درشن کردن در وسط بازار دوش بہ دوش خرامان بہ شرابِ حسن مدہوش می بالند و غارت گران دین و ایمان درمیان اسواق بہ یک عشوہ متاع تقویٰ می ربانید، حضرت قاضی و شیخ المشائخ بردرِ دیوالہ بہ بانگ بلند بہ ریش جنبانی غزل خوانی می کنند۔

غزل:

بطوف مروہ کجا می روی صفا ایں جاست
بیا بہ کعبہ چہ سر می زنی خدا ایں جاست
درونِ کعبہ بجز سنگ و گل نہ خواہی دید
بطوف صورت بت سعی کن جلا ایں جاست
کتابِ خانہ عالم ورق ورق دیدم

ب ما فرہنگ۔ نیست۔

خطِ تو دیدم و گفتم کہ مدّعا ایں جاست
مقام زمزمہ و کعبہ مجاز بود ۔
حقیقتِ دلِ پاکست آں جلا ایں جاست
چوں کرد ہیکل آدم خدا بہ صورت خود
دلش چو صاف بگفتار کہ جائے ما ایں جاست
بہ باغِ دہر بہ ہر غنچہ آشنا گشتم
اُمید آں کہ عمر[ب] بوے آشنا ایں جاست
سرِ سجود بدیں آستاں بسا احمد
بصد نیاز کہ ہر بادشہ گدا ایں جاست

اسلامیان بہ حکم النّاس علیٰ دین ملوکہم ریش تراشی را شعار و از استخوان یعنی مزار پرستی بمیزار و برنگ باشی مشغول و بہ رام رام گوی معمول ۔ القصّہ اگر نگر نگر نگری رونق بلدۂ دیگر نگری۔ ایں شہر بہ ہر چہ باید مشحون و از آن چہ نہ باید مامون شنکر واہب العطات ایں شہر را از آفاتِ ارضی و عاہاتِ سماوی بہ حفظ و حمایتِ خود نگاہ دار ۔

برادر[د] جام راول ہردہورل جی دھرول چاوڑہ را کشتہ دہرول شہر آباد نمود ۔ القصّہ چوں کارنامہ جات ایں خاندان والا از حد زیادہ لاچار بہ طریق ماقل و دل ہر آسامی باقید سلطنت بہ نگارش می آرد ۔

ب (۲) مگر بوئے
د (۱) از ۔ برادر ۔ تا ۔ می آرد ۔ نیست

جام راول در سخاوتِ اسپ شهره آفاق و زبان زد نژاد آں است۔ مدّتِ سلطنت بست و یک سال۔

پسر کلانِ او جیاجی نام در میدان روجی ماتا از اسپ افتاد و از ابلقِ زندگی پیادہ گشت۔ پسر او ہنوز خورد سال بود، او را گراس پرگنہ کھیلوس داد و عمومی او و برادر جیاجی نام و یبہاجی بر تخت نشست۔ پسر سویمی جام راول مہاراجی بہ نام جاگیر جانبوڑہ یافت۔

جام ویبہاجی بن جام راول

جام ویبہاجی بروز کارتک شود ایکادشی سونت ۱۶۱۸ برسنگاہسن راج نشست۔ ایام راج ہفت سال و سہ ماہ و رو دو روز۔

جام شترسال عرف ستاجی بن ویبہاجی:

جام سترسال عرف ستاجی بہ روز ماہ ود چترد شی سونت یک ہزار و ششش صد و بست و پنج بر مسندِ پدر نشست۔ در عہد او سکہ بر زر افتاد۔ سلطان مظفّر او را رخصت سکہ زدن داد۔ در سن ۹۷۸ در سکہ نام خود نویسانید و نام سکہ محمودی

به نام پدرِ خود نهاد و جام ستاجی یک روپیه و یک قرص سکّهٔ خویش خود ندر کرد و گفت چناں که راجگان ڈولہ به حضرت سلطانی می دهند من بر روپیه که مذکّر است کنوریٔ (دختر) خود می دهم اُمّید که درجه پذیرائی یابد۔ سلطان خوشنود شد۔ زخصت سکّه زدن داد و نام سکّهٔ اش در هندی کنووری و به غلطِ عام کوری مقرّر و اشتهار یافت۔

می گویند که جام ستاجی به استقلال وجاه وجلال می زیست۔ در عهدش دولت خانه بے دولت[1] متصدّی جوناگڈھ متقاضی استمداد گشت مجملاً از واقصس این که۔

در ذکر دولت خان بن امین خان غوری به کمک طلبیدن جام ستاجی را برائے دفعِ لشکر شاهی و غارت شدن لشکر بادشاهی و بار دویم شکست یافتن جام ستاجی و شهید شدن کنور اجاجی: (۲)

دولت خان متصدّی جوناگڈھ از سلطان زمان بغی ورزیده سر به شورش تافت۔ لشکر از حضور بنا بر تنبیهه و تادیبِ او تعیّن

ب (۱) دولت - نیست

ب (۲) از - در ذکر - تا - کنور اجاجی - نیست۔

گشت و لشکرِ شاہی بہ محاصرۂ قلعہ جوناگڈھ پرداخت - چوں کہ دولت خان بہ تنگ آمد التجا بہ جام ششترسال[۳] بُرد - جام صاحب کہ بہ زورِ طالع طاعت انینوہ واقعات بود[۴] کنور بہاراجی و جسا وزیر وہان جی دل و لوشہ[۵] کہومان کاتھی را مع دوازدہ ہزار سوار راجپوتانے خونی[۶] خوار بہ کمک فرستاد - چوں لشکر مقام بہ موضع مجھیوڑی کہ از جوناگڈھ چہار کروہ است انداخت - دولت خاں برخود لرزید و با خود اندیشد کہ اعتماد بر مدّعیان ملک کردن نہ شاید - مبادا کہ لشکر داخلِ شہر[۷] شود و دست از اخراجش کوتاہ گردد - در ایں خیال[۸] نوشت کہ فی الحال[۹] مارا بہ لشکر سلطانی معاملتِ صلح در پیش است در صورت نا اتفاقی طلب می دارم - در ایں وقت معاودت فرمایند - کنور بہاراجی از ایں اختلاف رنجیدہ بہ رجعت قہقری برخود نہ پسندید - بہ یاوری ہمّت خدا بہ جناح استعجال برابر افواج شاہی مقام ساختہ شب خون زد لشکرے را بہ تیغ کشید و حلق انبوہ عرصہ شمشیر خون ریز گشت[۱۰] - از جملہ نمنایم پنجاہ

ب ۳، سترسال -

ب ۴، جام کہ طالع در واج داشت و منتظر چنیں روزہ بود

د+ب ۵، لوما کہاچر - ب ۶، جبّار -

د ۷، ۸، شہر شدہ و خانہ خدا گردد بہ ایں خیال نوشت

ب ۹ بہ عذر صریح ممتنع شد پیغام کرد کہ فی الحال -

ب+د ۱۰، خون زد از کشتہ گان و خستہ گان جساجی نہ گرفتہ از حملہ -

و دو زنا جیر فیل و سه هزار و پانصد و سی اسپان و هفتاد پالکهی و
ضیایم و اتواپ هفت جوش و اسلاح بسیار به دستِ سپاهانِ
جام افتاد - روزے دویم روز سزائے دولت خان که از قرار
برگشته بود آورده - مومی الیه تاب مقاومت در خود نه دیده - سادات
و باد فروشان را میاں جی گرفته برگنه بهوده و چوڑ و جهوڑه پور
باسی[۳۶] و شش فواضع متواضع شد[۱۲] دولت خان از سرِ خود به این
صدقه دفع بلیه نموده -

در آں آوان سلطان مظفّر گجراتی از صدماتِ عساکرِ اکبر شاهی
آورده دشت ادبار در ملک سورٹھ وارد گردیده به امداد و اعانت
جام ستاجی و دولت خان و راجه کهینگار زمین دار سورتھ باجمعیت
سی هزار سوار و بست هزار پیاده به طرف احمد آباد شورش افگند
در آن هنگام خان اعظم کوکلتاش از تغییر خانِ خاناں صوبه دار احمد آباد
بود رو به مقابله آورده به قصبه بیرم گام مقام داشت و نورنگ خان
و سیّد قاسم را به طریق منغلائی به موربی فرستاده - مومی الیهه چند
گاه به جام رسل و رسایل نموده که سلطان مظفّر را از ولایتِ خود بر
آرند و بعد از این گردد ولایت خود نه گذارند - جام به غرور جمعیت
لشکر موفور قبول نه کرده و با لشکرِ خود به امرن مقام ساخت - آں جا
راو مهارا، راجه کچھ هم مقام ساخته بود[۱۳] - جام پیش لشکر بند نموده چناں

الف ر، دو ازده مواضعات در هیچ پرگنه

د رس از - بالشکر - تا - ساخته بود - نیست -

که غلّہ یک سیر یک روپیہ قیمت می یافت۔

لشکر خاص و خان اعظم ہم شاملِ فوج منقلا گردید۔ چوں از گرانیٔ غلّہ بہ تنگ آمدند و بہ سبب کثرتِ گل دلای و زمین ناہموار قابوئے صفِ جنگ نہ یافتند مشورت کردند کہ برنگر برویم چوں کہ زہ زاد جام در آں جا است۔ جام از مقام کہ جائے دشوار است جنبیدہ بر سر راہ خواہد آمد مارا ببین[1] اتفاق رزم سازی و ترک تازی است بہ ایں تدابیر لشکرِ بادشاہی پہلو ماری رو بہ راہ آوردہ۔ چوں بہ میدان نواح قصبہ دہرول رسیدند افواج جام سابقہ و کمک[2] راو بہارا راجہ کچھ از محوطِ آمرن بر آمدن متعرض گشت کرۂ جنگ مرد آزما نمود۔ در ہر مرتبہ فتح بہ کام جام صورت می گرفت۔ بالآخر لوما کہو مانّ[3] کاتھی کہ سابقہ بنا بر فیلے[4] کہ از لشکرِ شاہ بہ غنیمت گرفتہ و جام نہ دردہ و بنا بر آں جیسا وزیر بہ او بہ سختی درپیش آمدہ از آں روز خائف و نا ایمن از جام بود و دولت خان منصدی جونا گڈھ ہم از جام ستم دیدہ بود و حالیاً جام بہ مدد طلبید۔

فرد:

چوں روز بد کسے را پیش آمد
کند کارے کہ کردن را نہ شاید

ب ر۱، مارا بہ ہیں۔ نیست۔

ک ر۲، لاحق کمک۔

ب ر۳، کہاچر۔

ک ر۴، فیلِ استرداد

به نسبتِ ہم دردی و باہم در ساختہ با خانِ اعظم کہ کلتاش
در پیوستند و عہد بستند کہ وقتِ محاربہ من کہ ہراولِ لشکریم
رو بہ گریز آوردہ پائے افواج جام متزلزل سازیم - در ایں
مادہ باعثِ نصرت شما است - دشمن ایں مغیر را از مددِ آسمانی
انگاشتہ از سرِ نو ہمّت بربست - وقتِ مقابلہ لوما و دولت
خان بے دولت چوں دولتِ جام روگردانید تا یک کروہ لجام کش
نشدند - لشکرِ جام بہ مشاہدہ ایں حال بہ ستودہ آمدند و جام ہم
جامِ استقلال از دست ریختہ از پشت فیل بر اسپ سوار شد -
لشکریان از ایں حرکتِ نامناسب مضطرب تر شدند - بہ ہمّت
جیسا وزیر آں روز بصد سعی تا شام پا بہ رجا داشت - باز بہ صلاحِ
جیسا وزیر با معدودے جام ستاجی برائے آں کہ خدم و حشم
وزہ زاد را در کشتی نشاندہ میانِ دریا نگاہ دارد تا کہ از آسیبِ
لشکرِ شاہی محفوظ ماند بہ نگر عطف عنان فرمود کنورا جے کہ
برائے جلوۂ جشن انعقاد خود بہ خانہ ماندہ بود بہ جمعیتِ راجپوتی
ننگِ فرارِ پدر بر خود نہ پسندید - از نگر عجلتاً سوار شدہ شاملِ
لشکرِ خود گردید - روزِ دویم کہ تاج سپہ دارِ فلک درخشید

ننگِ فرارِ پارہ بر خود نہ پسندید۔ از نگر عجلتاً سوار شدہ شاملِ لشکرِ خود گردیدہ۔ روز دویم کہ تاج سپہ دارِ فلک درخشید ہر دو لشکر رو بہ ہم آوردند۔ از طرف لشکر شاہی سیّد قاسم بارہ ہراول و نورنگ خان جانبِ راست و پیش او گوجر خان و بہ طرفِ چپ محمد رفیع کہ سپہ سالار نامی بود با چند امیرانِ شاہی و زمین داران و مرزا خورّم ولد نوّاب اعظم ہمایوں در غول و پیش او میرزا انوار و نوّاب خود تایم شدند۔ از طرفِ جام جیسا و زیر و کنور اجاجی و مہرامن در نگرانی ہراول بودند۔ اتواپ اژدہا پیکر از طرفین بہ آتش فشانی زلزلہ افگند۔ بہادرانِ شاہی و راجپوتان چناں آویختند کہ ملک از فلک لب بہ تحسین کشود۔ محمد رفیع با یکہ تازان عرصہ وغا از راہ پیش دستی عنان انگیخت و با راجپوتان شمشیر افگن آویخت۔ یک[۴] بر دیگر حملہ ہا کرد و دادِ مردانگی دادند۔ گوجر خان و میرزا انور و برادر التمس نواب مستطاب خود را بر فوجِ جام زدند۔ کنور اجاجی و جیسا و زبیر و جماعہ اتیتان کہ بہ طوافِ ہنگلاج ماتا می رفتند با یک ہزار و پانصد مردم بہ قتل رسیدند و از طرف لشکر شاہی خواجہ محمد رفیع و خواجہ شیخ و سیّد شرف الدین و سیّد کبیر و سیّد علی خان وغیرہ با دو صد مردم بہ قتل رسیدند و پانصد کس زخمی گشتہ و ہفت

ب رس ملائیکان از آسمان۔

ب رہ محمد رفیع جلدی کردہ فوج بہ فوج پیوست۔ یک بر دیگر حملہ ہا کرد۔

صد اسپ زخمی و فوتی و بہ تاراج رفت۔

این واقعہ بہ روز اشو سود اٹھم سونت یک ہزار و شش صد و چہل و ہشت و مطابق فارسی ششم رجب سن ۱۰۰۱ رو داد۔ لشکر شاہی پس از حصول چنیں فتح غیر مترصدہ فتح جوناگڈھ و پٹن دیو دوارکان و بیت شنکھود دہار نمودہ۔

در پس سلطان مظفرؔ گریزپائے کہ در ملک کچھ بہ بستا بندر متواری شدہ بود لشکر بادشاہی عبور از طریق رن در ملک کچھ نمودند راو بہارا بہ وسیلہ بے ہمتی مظفرؔ را بہ دست کسانِ بادشاہی سپرد، و موربی بہ انعام گرفت۔ مظفرؔ بہ شرم گرفتاری گلو بہ دستِ خویش بریدہ مُرد۔

مدّتِ سلطنت نگر ستاجی چہل و ہفت سال و سہ ماہ و دو روز پسر کہترش ویبہاجی نام گراس گونڈل کہ ویران بود و راجکوٹ در عوض کالاوڑ یافت۔ تا حال اولادش بہ ویبہانی معروف است

جام جساجی پسر سیانگی ستاجی

مدّتے در دار الخلافت دہلی بہ طریق نظر بند ماند۔ سبب اش

ب ا، کہ گرتختہ۔

ب ر، بندر رفتہ بود۔

ایں کہ پس از کشتہ شدن کنور اجاجی در نگر جام ستر سال بہ بے استقلالی اوقات بسر می کرد و نایبِ بادشاہی در نگر شریک عمل داری بودند لہٰذا جام جامی با اُمید عنایات رفع ترس و بیم بہ وساطت بیگم صاحبہ رفتہ و باز بہ حمایت و مروّت حرم خاصہ جہاآرا بیگم و نیکو خدمتی رگھوناتھ جی ناگر کہ بہ لقب بخشی مردم شناس اند۔ بہ روز پھاگن شود، ایکم سونت یک ہزار ششش صد و ہفتاد و سہ بر تختِ نگر کامیاب گردید۔ بر مقام دو حد کہ بر سرحدِ احمد آباد است در سونت ۱۸۷۵ سعادتِ زمین بوسی حضرت نور الدین جہانگیر بادشاہ دریافت۔ پنجاہ اسپ کچھی و صد مرصّع انعام یافت۔ در عہدِ او شاوکان در وسط بازار بت خانہ مرمّت نمودند۔

یک شبِ بارانی جہانی دخترِ راج چندر سنگھ شطرنج می باخت۔ در اثنائے بازی پاس خاطر نا داشتہ مہرہ اسپ از دست رانی در ربود۔ رانی گفت بادانی کہ از دست زنی اسپِ بے جان گرفتن چہ مرد نیست آں را کہ غرورِ شجاعت بر خویش است از پدرِ من اسپ بگیرد۔ جام را ایں سخن بہ سخت تر آمد فی الحال لشکرِ جرّار بر راج چندر سنگھ تعیّن ساخت تا شش ماہ بہ ایں لشکرِ جام و راج ہلود منا قشہ ماند چوں کارے نہ کشود لاچار شنکر داس ناگر تھانہ دار رانا واڈ کہ مشہور و شجاع بود بہ

الف ۱۱، شب کہ باران گرفتہ۔ نہ با۔ رانی Rainy night

انواعِ نوازشات مشرّف ساختند امر بہ آں مہم صعب نمود و لشکرِ سابقہ را واپس طلبید۔

شنکر داس بہ بہانہ ماتم پرسی پسر راج کہ در آں زمان مردہ بود چادر بہ سر انداختہ با چہارم صد سوار اندرونِ قلعہ وقت چاشت کہ ہنگام چوکی دار از آں غفلت است، رفت۔ راج چوں بختِ خود بہ خواب رفتہ بود آں بیدار بخت خنجر بر سینہ اش نہادہ۔ راج بر جانِ خود لرزید مادرش بہ عجز و زاری جان بخشیٔ پسر خود خواست۔ او قولِ امان دادہ راج را بہ سواری رتھ مع اسپ ماند زینہاریان بہ نگر آوردہ۔

جام وقتِ ملازمت زیر لب تبسّم نمود و گفت کہ خوش آمدید راج فی البدیہہ گفت بہ دولت زنّار دار یعنی شنکر داس ناگر کہ فی الحقیقت زنّار دار است، راجپوتیم اگر بہ دست زنّار دار گرفتار شویم، بعید از ادب نیست۔ جام صاحب خواست کہ راج را بہ قید اندازم شنکر داس کہ بہ مادرِ راج قولِ امان دادہ بود عذر آورد بے وفائی نہ توانست کرد۔ جام لشکر بہ کشتن شنکر داس بن دامودر فرمود او راج را باوجود این حکم با مردم بقیت السیف سلامت بہ ہلود رساند و خود با توابعان جان نثار کردید — صحبت سلاطین را کہ با شیرِ مست تشبیہ دادہ اند راست است۔

جام جسا جی مدّتے در مسافری گذرانید۔ مدّتے جامی کہ برائے نام بود ہشت سال بود۔ ا

د ا، مدّت جامائی کہ برائے نام بود ہشت سال۔

رانی جهالی او را زهر داد از راج و تاج مایوس گردید۔

جام لاکھا جی بن اجاجی

جام لاکھاجی بن اجاجی به روز ماه ود اماس سونت یک هزار و ششش صد و هشتاد و یک جلوس نمود۔ مدّتِ ریاست بیست و یک سال و یک ماه و ده روز۔

جام رن مل جی بن لاکھا جی:

به روز چیتر شود دشم سونت ۱۷۰۲ بر راجگی ممتاز شد مومی الیهه به روز شراون شود نوم وقت صبح لولد شد[۲] نجومیان زائچه طائع او بدین نمط نوشته اند۔ در خانه اوّل که اسد طالع باشد آفتاب و عطارد و زهره و در خانهٔ سوم که ترازو است زحل و در خانه چهارم که عقرب بر او ماه و در خانه ششم که جدیست مرّیخ و راس و در خانه یازدهم که جوزا است و بر خانه دوازدهم که سرطان است ذنب جلوه گر بود[۳]۔

ب ۲ و ۳ از ۔نجومیان ۔تا۔ جلوه گر بود ۔نیست ۔

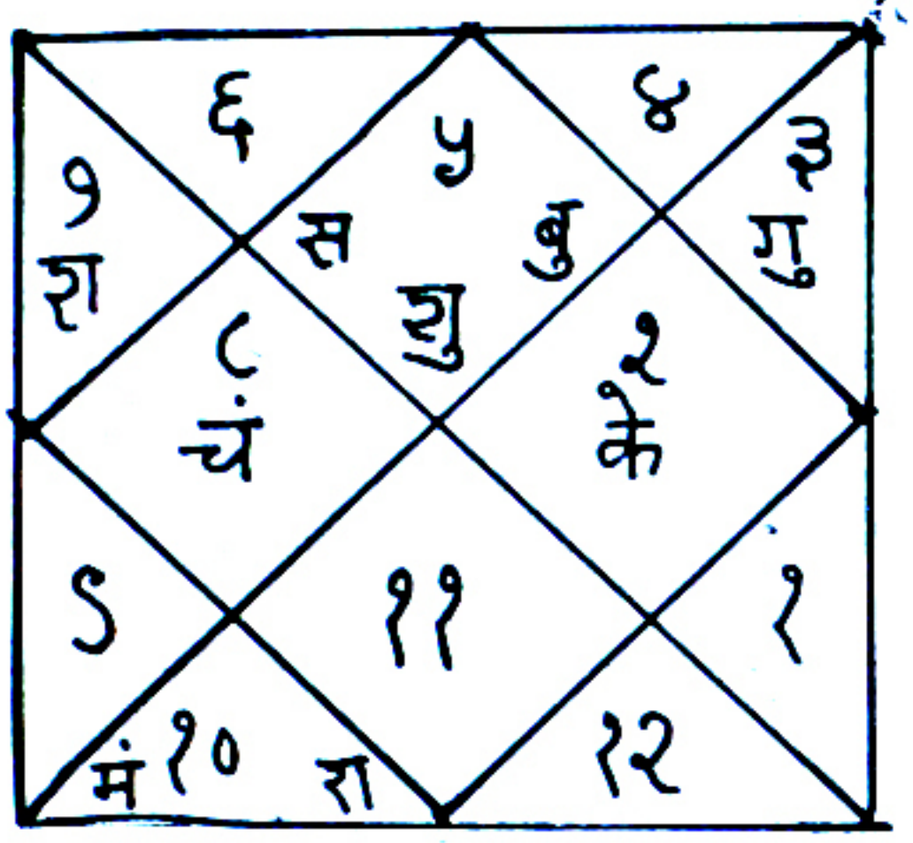

و دیگر پسر خواندہ ستاجی نام کہ از دختر راٹھوران جودھپور تولد یافتہ - بعد وفات پدر کہ از ملک اخراج یافتہ بودند از حضور سلطان دہلی، پرگنہ گڈی جاگیر یافت - مجمل از مفصل برائے سیرابی سخن بہ قلم می آرد کہ روزے جام رن مل جی بہ سیر شکار بہ صحرا متوجہ شد - در اثنائے راہ سنیاسی را با زنِ جوان خوب رو کمان ابرو زیر درخت دید - بہ یک نگاہ فریفتہ حسن اش گردید - بہ جذبہ نفسِ امّارہ ہم پہلو او منزل گرفت - قضارا سنیاسی قضا گرفتہ بہ تقاضائے حاجت رفت - جام، گلِ بے خار و گنج بے مار یافتہ از آں پری تمثال احوالش پرسید - او در جواب بالبِ متبسّم گفت کہ من زن از قوم شریف ام - این سنیاسی خدا نا ترس

ک (۲)، زانچہ - نیست -

ب (۱)، برائے تازگی -

ب (۲)، ب رہی بہ سیر بہ صحرا رفتہ بود -

ب (۳)، سنیاسی با زن جوان خوب رو دید ..... بہ جذبہ شوق بہ ہماں یکے نشست

ب (۴)، سنیاسی بہ غسل آب رفت - جام، گلِ بے خار -

ب (۵)، اغیاز دیدہ از آں طاؤس طناز احوالش .... ب (۶)، انگال اندم گفت کہ من زن از قوم برہمن

به عیّاری و سرقه می برد۔ اگر پسند افتاده باشم پرستاری این قدوم منت به جان می نهم ۔ جام رن مل جی فرمود تا سنیاسی را به تیغ گذرانیدند ۔ زن را به محلِ خود آوردند۔ به فرط شهوت طالب مباشرتش گردید۔ به مرور ایّام از کثرتِ اختلاط مرض هالک پدید آمد ازیں نا برداشتی درد، آلتِ تناسل نیهاً از چشم بکانیه برید۔ بعد از چندے زخم مندمل گشت ۔ زن خواست از قوم راٹھوران جودھ پور۔ رانی چوں شوہر را ناکاره دانست شهرت انداخت که حامله ام ۔ خویشانِ خود را از مارواڑ طلبید تا آں که جماعه کثیر مجتمع شد پسرے از قبیله حمیله به قیمت گرفته شادیانهٔ جشنِ مولود نواخت ۔ چوں جام از مکر رانی و غلبه راٹھوران ترسید به ارکانِ دولت رازِ دل باز نمود که این پسر از من نیست و به سبب از رعولیت بر آمدن باز گفت و تاکید نمود که پس از من سزاوار تخت برادر کهتر من رائے سنگھ است ۔ من بعد جام مذکور در جنگ افواج شاهی با سانگا جی هر دهول شربتِ شهادت چشید پسر خوانده رانی و جماعه راٹھوران باگو برد ھن بھنڈاری وغیره را اعیانِ دولت جام به دغا از شهر بر آوردند

ب (۷) باشم موجودم ۔ ب (۸،۹) از۔ به فرط۔ تا۔ آیام ۔ نیست ۔

ب (۱۰،۱۱) خواست باشارتِ جام رانی پسر از قبله ۔ همه بیان در ب مختلف است۔

ب (۱) بکار آمد ۔

ب (۲) اخراج یافتند ۔

مدّت حکومت پانزده سال و سه ماه و هشیرده روز۔

جام رائے سنگھ بن لاکھاجی:

به صلاح ارکانِ دولت رائے سنگھ به روز اساڈ شد تیرس سونت یک هزار و هفت صد و هفده جامائی یافت۔ در آں زمان سلطان قطب الدین لشکر رنبوه از احمد آباد آورد و جام به مقابله اش شتافته۔ در میدان شیخ پاٹ دزم طلب کردید۔ پس از تردّدات مردانه و تلاش هائے دلیرانه شراب ارغوانیٔ اجل از دستِ ساقیٔ صمصام نوشید[۳]، لشکر شاه نگر را فتح کرد و اسلام نگر نام نهاد۔ و بیوره بادشاهی مقرر ساخت۔ کنور تماچی وغیره و پسماندگانش از نگر که قلعه متین نه داشت به پناه ز قوم زاد او کهه استاگی و قیام گرفتند۔ ایام راج دو سال و بست و پنج روز۔

جام تماچی تگڈ بن رائے سنگھ

تماچی به روز شراون و د اتهم دوشنبه سونت یک هزار و هفت صد و فوزده راجه شد۔ از او کهه به گرد و نواح مکرمی تاخت و تاراج الکه می کرد۔ تهانه شاهی و رعایا را مجالِ دم کشیدن نمی

ب [۳] کردید پس محاربه سخت روداد۔ آخرش شهید شد۔

زاد۔ بنا بر آں جام تماچی نگڈر می گفتند۔ رفتہ رفتہ پس از نہہ سال کامل بہ وساطت راجہ جسونت سنگھ مہاراجہ جودھپور و وزیر اسد علی خان یکے از صوبۂ گجرات کہ او را در وقت افلاس اس اسپ خاصہ سواری خود بخشیدہ بود و تقصیر معاف شد و نگر در سونت ۱۸۲۸ باز مسلم و بحال شد و مردمان قاضی و مفتی کہ در مسجد می ماندند بہ فلک رساندہ۔

ایّام راج بیست و ہفت سال و یک ماہ و ہفدہ روز۔

جام لاکھاجی بن تگڈ تماچی:

جام لاکھاجی بروز آشو شود دشم سونت یک ہزار و ہفت صد و چہل و شش بر مسند ریاست متمکّن شد۔ ایّام حکومت نوزدہ سال و یک ماہ۔

جام رائے سنگھ بن لاکھاجی

جام رائے سنگھ بروز کارتک شود دشم سونت یک ہزار و ہفت صد و شصت و پنج بر حکومت قایم گردید۔ جام ہرڈہول نام برادرِ علاتی کہ مادرش ہیما بالی باگھلی بود پرگنہ ہریانہ در گراس داشت۔ جام رائے سنگھ را کشتہ بر تخت نشست امّا بہ خوف مہاراجہ جسونت سنگھ گریختہ رفت۔

مدّت راج هر دو یک سال و دو ماه۔

جام تماچی بن رائے سنگھ

جام تماچی بروز بهادر وا شود ایکادشی سونت ۱۷۶۸ بر مسند راج نشست مجملی از حقیقتش این که به سبب تغلّب هرڈهول جی ترس به خاطر آورده یکے از پرستارانِ جام تماچی خورد سال را در صندوق نهاده به سواریٔ کشتی به بهوج به حضور بائی صاحبه رننا جی که خاله اش بود برده به استمداد خواست گار شد[1] بائی صاحبه موصوف زرها صرف کرد و برادر خود پرتاپ سنگھ راج هلود را نوشت تا که او دختر خود به مبارز الملک عرف سر بلند خان صوبه دار گجرات و دختر از بنی عمان به صلابت محمد بابی که مدار المهان لشکر بود داده رفیق[2] کرده هرڈهول جی را از نگر آواره بیاباں ادبار کردند۔ جام تماچی به حمایت بهوج و سر بلند خان مالکِ مُلکِ پدر شد[3]۔ ثانی الحال در عوض نیکو خدمتی پرگنه هریانه به راجه هلود و موضع چیر کهد و تراکوڑه و ڈهیه در دانیره دخترے عمانش که همشیره جهاله نارن جی می شود عنایت فرمود و رفته رفته

ب (۱) با استمداد پرداخت۔

د (۲) رفیق به کار نموده۔

ب (۱) پدر هشت۔

پسرانِ بابی مذکور شیر زمان خان و دلیر خان جمله سه مواضعات به دست کونبهاجی فروختند۔ انفصلہ در وجہ زر حق الاستمداد قلعه بالنبهه وغیره چند محالات در رهن راو صاحب دیسل جی در سونت ۱۷۸۰ گذاشت۔ راو صاحب قلعه بالنبهه در سونت یک هزار وهفت صد و نود و دو بنیاد نهاد۔

مبارز الملک بار اوّل سه لک روپیه، بار دویم یک لک روپیه پس از نزاع پیش کش[۲] انتزاع کرده و صلابت خان درمیان آمدن صلح نمود۔

مهاراجه اجیت سنگھ که صوبه احمد آباد داشتند لشکر بر نگر آورده بریشته که میانِ تالاب است توپ ها نصب کرده۔ جنگ سخت روداد از طرفین سپاه[۳] انبوه به آب شمشیر[۴] مرگ فرستادند مهاراجه شکست یافته برگشت۔

کاکا جی برادر جام تماچی را از روے تسلّطے که داشت به بدرقهٔ شمشیر[۵] خون آشام سلامت به بهشت رساند۔ مدّت سلطنت سی و دو سال و یک ماه۔

د (۲) پیش کش۔ نیست۔

ب (۳) لشکر انبوه۔

ب (۴) شمشیر نوشیده و مهاراجه۔

ک (۵) تیغِ خون۔

جام لاکھاجی بن تماچی

جام لاکھاجی بن تماچی به روز اشو شود ایکادشی، سونت یک هزار و هفت صد و نود و نهه بر مسند دولت جلوه فرمود- به درد شتیلا جان داد- بعض گویند که به زهر مُرد-

مدّت راج بست و چهار سال و نهه ماه و دو روز-

آمدن مهرامن و نان جی از هلود:

در عهد لاکھاجی بن تماچی، نان جی و مهرامن خواص بابائی دیپاجی از هلود آمده چون مردِ هوشیار بود به مرافقت مهته بهان جی در جگ جیون او جهاد خیلِ کاه بار جام گردیدند- نان جی برادرش را در راج محل کشتند- مهرامن خواص به همّتِ ذاتی و بسالتِ صفاتی از چوکی داران و مستحفظان خضر شهته و غیره که متوافر بودند اندیشه به خاطر نیاورده بر سرِ وقتش می رسید- چون که دروازه هائے راج محل مسدود و طریقِ دخل مفقود دید یکے بر کتف دیگرے پا نهاده تصاعد نمود- آنانکه بر بام از بام تا شام نگهبان بودند به ضربِ تیغ بے دریغ خویش را چون قطرات میغ به خاک آغشت

ب را، خونش به خاک آغشتِ- دیپا بائی را به دست آورده-

دیپا بائی را بسلسلۂ گیسوئے درازش بست و به زبانی محبوسه چوکی داران و اهلِ شهر که به شنودن غوغائے آشفته منتظر آویزش بودند[۲] رضا داد و از آں روز کاربار برذمّه خود گرفت۔

جام جساجی بن لاکھاجی

جام جساجی که خورد سال بود به روز کارتک شود ایکانه شی سونت یک هزار و هشت صد و بیست و چهار بر تختِ پدر نشست واثق و فائق جمیعِ اُمورِ ملکی و محالی مهرامن و مهوان به ذمّه خود گرفت[۳] جام جساجی را نظر بند می داشت۔ خوان و پرستاران که هم جنس خود بودند به بهانۂ خدمت گاری و پرستاری در حرایم و حضور جام برگماشت[۴]

در بیان فتح قلعه بالنبهه و قهر کردن راو گوڈ جی:

در وجهه تقاضائے سابقه راو صاحب گوڈ جی از ملک کچھ با لشکرِ گراں و توپ خانه آتش فشاں عبور کرد۔ برابر آں که مهرامن خوآص

ب ۲، غوغائے فتور اثر دہام بودند۔

الف ۳، در دہلی سلطان شاه عالم بادشاه بود۔ در ایام که مهرامن در جام نگر۔

۴، در دہلی سلطان شاه عالم عرف عالی گوہر۔

مورچال بر حصار بالنبہ کہ در قبض راو صاحب بود پیشتر از عبور راو صاحب تھانہ داران دست از استقلال برداشتہ باجمعیتِ انفعال وملال در سونت ۱۸۲۴ از قلعہ برآمدند و آقائے خود مانند رانۂ خجالت و نکبت پیوستند مجمل از حقیقتش ایں کہ بہ سبب تغلّب ہردہول جی ترس بہ خاطر آوردہ، کنیز کے از پاسبانِ جام تماچی خوردسال راچوں گوہر در صندوق نہادہ بہ بہوج بہ حضور بائی صاحبہ رتناجی کہ خالہ اش بود ببرد۔ او بہ استمداد پرداخت زرہا صرف شد و تحریک و ترغیب او، پرتاپ سنگھ راجہ ہلود کہ برادرِ بائی صاحبہ رتناجی باشد بہ مددِ مبارزالملک، جام تماچی را از بہوج آوردہ برتختِ نگر نشاند۔ چناں چہ در سوانح بہ راو صاحب گوڑجی نوشتہ دادہ۔ مومی الیہ مرمّتِ قلعہ نمود و پیدائش محالات مرہونہ می گرفت حالیاً آں قلعہ بہ دست جام صاحب افتاد و راو صاحب از بالا رخایب و خاسر باز گشت[1] و اثاث القلہ و توپ ہائے ہوائی و گنج افتاد ماند۔ در سونت ۱۸۲۶۔

در بیان کشتن کاکاجی[2]

---

[2] کاکاجی برادرِ جام تماچی کہ مردِ خشم گین و غضب ناک بود چناں چہ

ب (۱) حالیاً راو صاحب کار نہ کردہ برگشت و اثاث القلعہ ------

ب (۲، ۳) کاکاجی قاتلِ جام تماچی را در قلعہ موڈپور کشتہ) سوائے ایں یک سطر حصّہ باقی نیست

راجہ موربی وغیرہ دو سہ عمدگان و از ذکور و اناث صدہا درخنداں خندی بہ دست خویش کُشت۔ دست و شمشیرش ہمیشہ خون آلودی ماند۔ وقتے فرصت یافتہ جام تماچی را کُشت و در قلعہ موڈ پور سر بہ فساد و قزّاقی کشید۔ مہرامن بہ تقریب محاصرہ پرداخت بہ قضائے الٰہی از رہ زدہ مشوائی مہر تفنگ بہ سرش رسید و از بُرجِ خاکی بہ جہنّم رسید۔

دربیان مہرامن خواص کُشتن دیپا بائی:

بائی[1] صاحبہ دیپا بائی کہ زمام ملکی اُمور بہ قبضۂ خود داشت از خود پسندی و سرکشئ مہرامن خواص بہ تنگ آمدہ بہ بہانۂ طواف شری جی[2] برون رفت امّا چوں کہ از روزِ ازل مقدّر بود کہ بہ حال تباہ بر گلخن جان دہد قضا کشان برکشان باز بہ نگر آورد و مہرامن ناپاک باطن جمع از سپاہان و سرناچیان بہ استقبال فرستاد چوں کہ بائی صاحبہ با تجمّل و تحشّم داخل شہر گردید بہ بہانہ ایں کہ امروز روز نحس است بہ حویلی کام دار چتر بھوج یک شب گذرانند روان ساخت چوں کہ رتھ در کوچہ ایستاد و بائی صاحبہ خواست کہ از رتھ فرود آید یک پائے بر زمین و یک پائے بہ رتھ بود کہ چاند

ب ر۱، ۲، از۔ بائی صاحبہ ۔تا۔ پسندی و۔ نیست۔

ب ر۳، شرجیو۔

غوری نام سپاہی کافر نعمتش را[1] ازپس پردہ کہ پرستاران کشیدہ ایستادہ بودند جمدھر از دہادہ زد کہ بہ پہلوئے دیگر سرچوں نازنینانِ سرخ پوش کہ از دریچہ برآمدہ بر آورد۔ آں خاتونِ نازک اندام کہ بر بستر نرم مخمل خوابیدی و برگ گل را خار شمردی در کوچۂ نارفتہ غلطید۔ ہم راہان گریختند۔ بعد از دو پاس بہ شفاعت جگ جیون او جہہ و مہتہ بھان جی در عود و صندل سوختند۔

دربیان فتح قلعہ پوشیترہ:

بہ دفعِ رہزنانِ پوشیترہ کہ قلعۂ محکم داشت[2] درسونت یک ہزار و ہشت صد و سی و یک بہ یاوری دیوان جی صاحب امرجی عزم مصمّم نمود۔ چوں مورچال قرینِ قلعہ قایم گشت و ساباط و سرکوب انتظام یافت و نقب بہ طرفے کہ مورچۂ دیوان جی صاحب معزالیہہ استحکام پذیرفتہ بہ تہہ برج رساندہ و دبرہائے باروت انباشتہ[3] بہ بند و سلسلۂ آہنین مضبوط ساختہ پرانیدہ۔ درعین تیرگیٔ غبار و گرد کہ خطِ درست محسوس نمی شد[4] دیوان جی صاحب[5] با دلیران و جنگ طلب بہ بنائے جدار حصار درپیوستند۔ چوں کہ غبار از فرونشست

(۱) ابلیس منش کافر نعمتش۔ ب (۲) درسونت ۱۸۳۲ بہ تسخیر او کہہ تعلقہ پوشیترہ کہ خیلے محکم بود عزم کرد دیوان جی صاحب امرجی را بہ یاوری طلبید۔

ب (۳،۴) از۔ بہ بند۔ تا۔ نمی شد۔ نیست۔

ب (۵،۶) دیوان صاحب باکسانِ مصدورہ بہ زیر جدار حصار درکرد و غبار کہ محسوس نمی شد پیوستند۔ چوں کہ غبار فرو نشست حصاریان برج را نیم۔

حصاریان برج نیم افتادہ دیدند و از تداخلِ لشکرِ دشمن بے فکر گشتند از ممر دریچہ برآمدہ مردانہ وار با سپر و شمشیر حملہ آوردند حتیٰ کہ کار از تیغ گذشتہ[1] بہ خنجر[2] و کٹارہ می رسید۔ از طرفین چندے از اجل رسیدگان طعمۂ دمِ حسام خون تشنہ گردید۔ مفسدان تاب زخمِ بہادران نیاوردہ پشت دادند[3]۔ لاش کالو مہر کہ قبل از ایں بہ دغا در جونا گڈھ آمدہ و دو طفلِ یتیم ناگراں کشتہ زہے خاطر خواہ گرفتہ بہ ضمانت جماعہ دار اُمرانِ عرب و علیم خان بلوچ برآمدہ بود زیر پائے دیوان جی صاحب افتادہ دیدند۔ لشکر بیان منصور بہ تعاقب گریزندگان پاشنہ کوب داخلِ قلعہ شدند از جنس مغروتہ و منہبہ کہ از کشتیان بلادِ عرب و سیندھ و دکھن بہ غارت آوردہ بودند تودہ تودہ تاراج نمودند و دیوان جی صاحب ایں مژدہ بہ مہر امن خواص رسانید۔ مومی الیہ مشکورِ اعطاف شد اما بہ مقتضائے زمانہ بے وفا و ناتواں بین چوں حلاوت و بسالت دیوان جی صاحب امرجی رہی معاینہ افتادہ اندیشناک شد مبادا کہ روزے ایں سلِ کوہ ربا، رو بہ جانب ما آرد و چوں تودہ حسن مارا از جا رباید۔[5]

مصرع:

علاجِ واقعی پیش از وقوع باید کرد

ب ۱، کار از تفنگ گذشتہ بہ شمشیر رسید

ب ۲، ۳، از۔ بہ خنجر۔ تا۔ پشت دادند۔ نیست۔

۴، ۵، معائنہ نمود اندیشناک شد کہ مبادا ایں سلِ کوہ رباروسمتِ ما آورد حال چہ شد۔

وقتِ معاودت چوں بہ کنہالہ مقام شد مہرامن خوّاص تکلیفِ ضیافت نمود۔ خواست کہ مسموم سازد۔

امّا تقدیر دگر باشد وتدبیر دگر۔

کار بہ سرانجام نہ رسید چناں چہ بہ بہانہ رسیدن خبرِ وفاتِ خوش حال رائے ناگر دفتری بہ نوّاب صاحب بہ ضیافتِ او تشریف نہ فرمودند۔

دربیان[1] جنگ بادیوان جی صاحب وشکست یافتن

مہرامن خوّاص بادانہ سلطان جی وکونہاجی[2] درسونت ۱۸۳۹ در ساختہ۔ بہ تدبیر دیگر کمر بہ کینہ اندوزی بست ونزاع بادیوان جی صاحب امرجی محض بہ قصد ایں کہ ایں خار از سرِ راہ بردارد بہ پا کرد۔ درمیدان پانچپیلی صفِ کارزار آراست امّا شکست یافت ولشکر گایکواڑ بہ مدد ومعاون خواستہ قلعہ دیوڑا فتح ساختہ امّا نہ توانست داشت اندکے از دیوار فصیل پرچیدہ[3] بہ تدابیر صائبہ مصلح شدہ معاودت نمود۔ چناں چہ مفصّل درسوانح جوناگڈھ گذشت۔

ب ر(۲) از۔ دربیان۔ تا۔ کونہاجی۔ نیست

ب ر(۳) دیورا فصیل افگندہ۔

دربیان قلعه نگر تعمیر نمودن :

درسونت ۱۸۴۴ قلعه نگر از را[ب] سنگِ سفید با پنج دروازه وهشت دریچه وبست وسه بُرج احداث نمود۔

دربیان طلبیدا شتن دیوان صاحب رگھوناتھ جی:

درسونت یک هزار وهشت صد وپنجاه از گوندل جاڑیجه راجی واز قصبه دهرول موڑجی واز راجکوٹ مهرامن جی واز کهیر سره رن مل جی آتشِ فساد را دم زدند۔ مهرامن خوّاص به انتقام او بر پرگنه راجکوٹ سردَهار لشکر بُرد و دیوان صاحب رگھوناتھ جی را که ماسه برادر حقیقی از اتفاقات وارد نگر شده بودیم به رسالهٔ سپاه به سرکردگی لشکر همراه گرفت۔

تفصیل این مجمل این که درسونت ۱۸۴۹ چون دیوان صاحب رگھوناتھ جی در قیدِ نوّاب صاحب حامد خان بودند قلعهٔ چور واڑ تعلق این راقم وقلعه سوترا پاڑه به دست برادرِ کهتر دلپت رام نام بود به زور بازوئے خود وسعی دل خلاص یافت چون مهرامن خوّاص را با راجه هائے ملک لاحق قفیهٔ سخت درپیش آمده مرد کار آزموده بود این واقعه را از یادریٔ طائع خود انگاشته

ب را نوانگر + نام شهر نگر۔ جام نگر وراج نوانگر است۔

مہتہ ادا بھائی مکاس دار[1] کنڈورنہ بایک صد سوار و نقّارہ و نشان بہ طلب ما، تا چورواڑ فرستاد۔

دیوان صاحب فالِ نیکو داشتہ باوجود کشش[2] شیخ بدرالدین زمین دار منگلور و نوّاب صاحب حامد خان و داجی زمین دار گونڈل متوقف ناشدہ بہ نگر رسیدند۔ مہرامن خوّاص بہ تواضع و تملّق درپیش آمد پیشکش جاگیر پرگنہ پڑ ڈہری و مواضعات کاتھیاواڑ و سرکردگئ لشکر و دیگر چند مرسوم برسہ بندی نوشتہ از سرکار جام صاحب عنایت فرمود۔ برابر مسند زانو بہ زانو جام صاحب نشست گاہ معیّن کرد و سوائے پائیگاہ خود چند رسالہ بہ یارق عربان چند جماعہ دار شیخ محمد زبیدی و صالح عبداللہ و محمود ابوبکر و حامد محسن و حامد ناصر وغیرہ و بہ یارق سندھی جماعہ دار عمر دُرا درانہ دکن وغیرہ و قریب ہشت صد نفر بہ موجب سرشتۂ سرکار نگر بہ اقرار مشاہرہ بہ متابعت نگاہ داشتہ دیوان صاحب رایکے از امیریان خویش ممتاز می داشت۔ درایں ہنگام فرید خان و علی خان و خان بھائی شہتھ[3] و بھگوان جی سودہا و گنج سنگھ جہالہ و کیشو جی و وسن جی خالوئے ایں راقم و مہتہ ادا بھائی ناگر و پیشو تہکر[4] لوہانہ ہمہ ہا

الف ر۱، کماویسدار۔

ک ر۲، یمناتی

الف ر۳، شہتہ۔ سیٹھ راست است۔ الف ر۴، کیسر تہکر۔

جاگیر دار بودند و دیگر زمین داران ملک ہالار و سہ بندی اطراف و آفاقی راج گج سنگھ از ہلود و بختاجی دیسائی از پاٹڈی و بھوپٹ سنگھ کولی از بہنکوڑہ بہ کمک آمدہ در ہفتہ تمام پرگنہ سردہار نیست و نابود ساخت و از بعضے قریات بر غمال گرفتہ مصادرہ بہ وصول آورد۔

درآں زمان بخت سنگھ راول راجہ مہاو نگر با لشکرِ فراواں بہ منافات کاتھیان پس از تاختِ قصبہ چیتل کہ از کمکیانِ نوّاب صاحب حامد خان بہادر کاتھیان جمعیت کافی داشتند موضع جدہن مقام ساختہ عزم بہ تشخیص قلعہ جیت پور می گیرد بہ وساطت دیوان صاحب رگھوناتھ جی مہرامن خوّاص از طرفین بہ غرض خود ما داعی ملاقات گردند۔ ہر دو لشکر چوں دو دریا بہ ہم پیوستند بست روز مجلسِ نشاط و محفل اِتساق ماند۔ آخر الامر بخت سنگھ بہ سبب آں کہ گونڈل از خویشاوند است برائے نگر با او انتقام نمی تواں کرد و مہرامن بہ مجرّد ایں کہ با کاتھیان قزّاق و نیز خراج گذارند شورش افزودن بعید از صلاح است یک صلاح ناشدہ متفرق شدند۔

ہماں روز بھائی مُرارجی بن درلبھ جی عم زادۂ دیوان صاحب کہ از عہدِ پدرش بہ نیابتِ جوناگڈھ و متصدّی گری پرگنہ [illegible] و کوڑینار و اونہ و دیل واڑہ ممتاز بود از قیدِ نوّاب صاحب پس از

شش ماه تخلیص یافته مع رسالۂ سپاه جماعه داران عرب و سیندهی و بارگیران داؤد و علی[1] و نورالدین و جیا و عمرو غیره وارد شد۔ بخت سنگھ راول جاگیر لایق داده نگاه داشته از ناسازیٔ زمان در این روزها بر مقام مگر واڑه مهته وسن جی مان کڈهم خالوئے وهم وسیله قوی بود بهشتی شد[2]۔

در بیان جنگ با لشکر بهوج و هزیمت یافتن

جاڑیجه داجی ورن مل جی و دیگر جاڑیجه ها با فتح محمد کام دار راو صاحب رائے دهن جی دعوت به کمکِ خود طلبیده و غارت ملک هالار که معمور و از نعمت[3] مشحون بود نمود و راو صاحب هم دعویٰ تقاضائے سابق داشت منتظرِ چنیں واقعات می بود و کینه گذشته که جام راول با راو همیر به عمل آورده یاد کرد۔ فتح محمد که در پلّۂ جواں

الف (۱) او د علی۔

ب (۲) به سنجی مانکد خالوئے دیوان صاحب بهشتی شد۔

ب (۳) به کمک و تحریض غارت ملک هالار که معمور و از دولت مستحون بود و نیز او بهوج دعوی تقاضائے سابق داشت نمود۔ فتح محمد که یاوری از بخت و بهره از جواں مردی داشت و منتظرِ چنیں واقعات می بود راؤ صاحب به واسطۂ نشونت که در عهدِ اوّل از جام راول به عمل آمده به تاوانِ او پرداختن باعث نیک نامی دانسته متوجه این مهم ساخته۔

مردئ خویش احدی را بحدی ما نمی سنجید با لشکر فراوان و
توپ خانہ گراں چوں بلائے ناگہان از رن عبور کرد مہوان برادر
مہرو خوّاص بہ استماع طنطنہ آمدِ عساکر با جمعیت موجودی بہ مقابل
شتافت مقام موضع نمود۔ لشکر فتح محمد نوتیار پہلو مال گذشتہ
ساخت قصبہ پڈ دہری را منقلب بر اوقات[1] نمود۔ الصباح
کہ لشکر سلطان خاور جنود نہود انجم تاراج کرد مہوان طبلِ رحیل
فرد کوفت۔ پرسوتم بقّال کہ بہ قیل و قال و نقّال مثال تقرّب یافتہ بود
مہوان مرغ نو آموزہ را بلند پروازی داد[2] کہ اثر دہامِ لشکر کچھ در
بازئ طفلان درایں دیار زبان زد است کہ یک طرف من تنِ تنہا
و یک طرف کچھی کٹک یعنی لشکر کچھ مہوان خالی مغز بہ دم زنی،
پرسوتم بے ہودہ گو چوں مشک خالی بر باد نخوت گشت و بہ قصد
مجادلہ اسپِ ہمّت تیز گام فرمود و دیوان صاحب رگھو ناتھ جی
را بادو برادرش بہ طریق مُنقلا پیشاپیش رواں ساخت۔

چوں ماہ سہ[3] برادر مع رسالہ[3] بہ نزدیک اُردوئے عدو پیوستم[4] فتح
محمد چوں مارِ خُفتہ و رشتۂ نیم سوختہ بہ دیدن نشانِ ما و شنیدن
نفیر نفیری و آواز نقّارہ بلند آوازۂ پیچ و تاب خورد و بامردان

ب (۱) اوقات لشکر نمود۔
ب (۲) ہمّت می داد کہ از جنود کچھ حسابی نہ کردند چہ در بازی۔
ب (۳) رسالۂ خود با۔
ب (۴) کچھ پیوستم

کارزارے کہ شمار از مور و ملخ زیادہ داشت بہ صولت زنجیر
فیل گسستہ بہ صدمت شیر سلسلہ گسیختہ[۱] باتوپ ہائے اژدر دہان
ہائے شرر افشان و زنبورک و زنبورنیش و گنج شطرنج وجزایل
اجل ذخایر پیش رود بر قضا پا نزدہ ہزار پیادہ کچھ و سیندھی و عرب
وافغان وبست ہزار سوار راجپوتانِ خوں خوار و چہار صد زرہ پوش
فیل خون توش بہ مقابل در آمد[۲] و بجانب راست لشکر گونڈل
و راجپوٹ و رن مل جی فرا رسید[۳] بہوان ناجوان مردے جنگ
ناکردہ ترسید و بید آسا بر خود بر لرزید و آب نادیدہ موزہ از
پاکشید۔ مرغ ہوش از دماغش[۴] پرید نخوت و پندار از دلش
رمید در پئے چیلۂ رستگاری از ایں مہلکہ افتانہ بہ ہمگنان فرمود
کہ راج گج سنگھ کہ خویشے طرفین اند تدبیر مصالحت می نمایند
امروز جنگ موقوف است مقام بہ موضع جہلیر یہ کہ چہار کروہ
غرب رویہ است خواہد شد۔ لشکریان کہ ایں نوعِ مخلصی
از خدا می خواستند۔ بہ بہانۂ حکم آقا در روارو و تیز پائے گرم روئے

ب (۱) فتح محمد کہ با افواج کہ مانندِ مور و ملخ انبوہے داشت بہ دیدن نشان ہا و شنیدن
نالۂ نقارہ چوں مار سر کوفتہ بر خود پیچیدہ و مانند رشتۂ نیم سوختہ پیچ وتاب
خوردہ بہ صولتِ فیل زنجیر گسستہ۔ وغیرہ۔

ب (۲) زمرہ پوش خون نوش پئے در پئے رو بہ روگشت۔

ب (۳) رن مل جی بہ تنگ آمد۔

ب (۴) دلش برید۔

اَز باد و برق بوام گرفتند۔ چون مہوان نوّاص بہ مفاصلہ یک نیم کروہ
دور تر رفت ایں راقم بہ حکم دیوان صاحب رگھوناتھ جی بہ جلد
رکابی را بہ مہوان پیوستم و عنانش گرفتم و گفتم کہ دشمن پاشنہ
کوب رسید در ایں وقت سبک رکابی و تیز قدم گذشتن ناموس
سرکار نگر و جان بباد دادن است و بہ مجرّد شنیدن تلخ کلامی و
تُرش روی با جمیع ارکان دولت نگر و سواران جزایل چیان و التوپ
عطفِ عنان نمود و گفت کہ بہ دیوان صاحب بگویند کہ شما بہ
طرف میمنہ بارسالہ کہ حاضر باشد و من باتمام لشکر و اتواب و جزائل
بہ جانبِ چپ بہ جنگ می پردازم۔ ایں راقم بہ جلدی بہ خدمت بھائی
صاحب دیوان رگھوناتھ جی اظہار نمودم۔ فی الحال بر لبِ جوئے یک
صفِ پیادہ و یک صف از سوار چوں سدِّ آہنین مستعد ترک
و تاز گشتند کہ از جانبِ مخالف ہفت ہزار پیادہ نعرۂ "علی۔ علی"
آہیخت و مانندِ دریا کہ در طوفان بہ موجِ آب ریختند و از دیگر
سمت بہ غرش توپ و شورش کوکبان زلزلہ در زمین در زمان
افگند۔ دیوان صاحب شیر دل با ہمگی با دو صد پیادہ و دو صد سوار
"ہر ہر مہادیو گویان" حملہ ور گشت۔ چوں جوہر شمشیر و تاب باشعلہ
بہ ہم آمیخت۔ یک یک مہرہ تفنگ قربان سر دشمنان ساخت
و کار شمشیر و خنجر و تیر و جمدھر رسانید۔ رفتہ رفتہ دست و
گریبان و طپانچہ و اُخار و سینہ و لت و مشت و سر در خورد

بسیارئی از جانبین کشته و خسته شد و جماعِ معاندان پاپس کردند و رُخ گردانیدند- دیوان صاحب باظفر و نصرت درمیدان به شادیانه نوازان معاودت به معاد نمودند- و دو صد مردمان از کچھیان زخمی و فوتی درخاک معاد که دست و پا کشاں افتاده ماند- چوں فتح محمدؐ نا فتح مند پائے لشکریان خویش رعشه ناک دید ازپس طلبید و از جا جنبید و بر فوج بهوان خواص مانند ابرِ باراں ریخت سلسلۂ استقامش از هم گسیخت[۲] از حرق برق و شرق ورق نیز بر برگ زندگانی اشخاص متکاثر تکرک بارید و چوں تودۂ خاشاک از سیلاب ربود[۳]- بهوان باشش سوار ازآں جا چابکی جسته برپشته گیر بوده کهاری وانک[۴] بادم خسته سلامت ماند- جزائل چیاں علف تیغ شدند و لشکر گونڈل اردوئے نگر که خالی از چوکی و یتاق بود به غارت بردند- در لشکرِ نگر سوائے توپ و خیایم دیوان صاحب که درپناه خود بود نماند- بدونِ خرگاه فلک و مشعلِ ماه معدوم- چوں فتح محمد خاطر از بهوان خوّاص وا پرداخته مور چال دیوان صاحب را احاطه کرده[۵] اشلاق اتواپ انداختن[۶]

ب (۱) فتح محمد احوالِ لشکر بیان بدیں منوال دید از جا جنبید و بر فوج-

ب (۲،۳) از- از خرق- تا- ربود- نیست-

د (۴) کریو باول + ب- کریوه باد + الف - خاری وانک-

ب (۵) را درمیان گرفت اشلاق -

ک (۶) و برزپا نغزنه کردند آں به مفر باهزیمت-

بان و غراوه بنادق پے در پے سرداران از یک طرف
تفنگ ها بدسوزی متواتر بگشش بکش و بزن برن خروشان
و از دیگر کنار گوالیل و زنبورک مرگ فروشان راج گج سنگھ
به یک گوشه با عتماد این که از خویشان هم فتح محمد نعباد خواهد کشید
ایستادگی و تن داری کرد۔ معاندان پر خاش طلب حمله آوردنها
و یورش ها کردند امّا از آن مرزِ بهادران با بال و برز به طرز کوه
البرز پا نغزنه کردند۔ آن بے مغز و با هزیمت نغز به فرودگاه عطفِ
لجام ساخت۔ بهوان خواص با چندے از خواص و بنارے از خاص
الخواص[۱] با چشم گریان و جسم عُریان مضرورنیان و مفلوکیان به
موضع جالیه رسید۔ دیوان صاحب مقاتیل را دفن و کفن و
مزاخیم را بر شتران انداخته به وقت شام پیوست۔ روز
دویم فائز نگر شدند۔
فتح محمد نصیب قریاتِ نواح سوزان و مصادره گیران تا قصبه
کنهالیه رفت و بازگشت۔

دربیان رفیق شدن جام صاحب جساجی بادا و صاحب بهائی جی[۲]:

جام صاحب از تسلّط مهرامن خوّاص و شوخی پسرانش به تنگ

---

[۱] د، ا، الخاص۔
[۲] الف ب ر، بهانجی -د- بهائی جی [نام بهابجی با وا بود]۔

آمد از کار بران نگر چه سپاهی و چه رعایا در بر انداختن بنیان دولت او مصلحت ها می جستند چوں که۔

بیت: (۱)

لب مکشاں گرچه در و نوشها است
در پسِ دیوار بسے گوشها است

چوں که راز بر ملا می افتاد آنانکه گوش به جام داده بودند از بینی و گوش و کسے که به گفتهٔ مخدره محتشمه آچهو با، سر می جنبانیدند از بارِ سر سبکدوش می شدند۔ این چنیں چند ناکان خسته و بسته و کشته می گشتند۔ چناں که شیخ محمد زبیدی عرب را که در ضمنِ متابعانِ[۲] دیوان صاحب رگھوناتھ جی بود طمعِ یک لک جامی داد۔ او عذر صریح درمیان آورده و گفت که بے حکم دیوان صاحب نه توانم کرد۔ به ره نمائی جام صاحب با مخصوصانِ خویش در شب به لباس زنانه به حویلیٔ دیوان صاحب قدم رنجه فرموده این راقم را دور تر به گوشه طلبیده فرمود که مهر امن ما را خارِ جگر و سنگ ریزهٔ چشم است اورا به هر نوع که دانند و توانند دفع سازند پرگنه جودهپور انعام و مال و ملکیت نقدی و جنس ناطق و صامت بالمناصفه بے شمار زآں که البتّه قریب یک کرور است می دادم۔ این ذکر تمام به بھائیٔ صاحب معروض

ب الف (۱) "بیت" نیست۔

ب (۲) رساله دیوان صاحب۔

داشتم۔ جواب صاف فرمود کہ من بہ طمع دنیا بر خاندانِ عالی دیوان جی صاحب امرجی سرگباشی نقص نہ خواہم آورد و با مہرامن کہ بہ وسیلۂ او در نگر آمدہ ام بے وفائی نہ خواہم ورزید وحتّی المقدور در مصالح جانبین خواہم کوشید"۔ جام صاحب چوں از ایں قسم جواب شنید مایوس برخاست۔ بہ جاڑیجہ ہائے ایں دیار و راو صاحب بھائی جی خفیہ اطلاع داد کہ در تاراج اولکھ ہالار کہ فی الحال در ضبطِ مہرامن است رضامندی است آں کہ

مصرع: چہ خوش بود کہ برآید بہ یک کرشمہ دو کار
در اندک زمان

مصرع: از دوست یک اشارت و از ما سرِ ارادت[۲]
از جوہر جوانب چوں کلاغان بر جیفہ جمع آمدند۔

دربیان پائے مالی گونڈل بہ آمدن آباسیلوکر:

آباسیلوکر صوبہ دار احمد آباد در سونت ۱۸۵۰ با لشکر وافر[۳] پیش کش بہ تحصیل گیران[۴] برحد ہالار رسید۔ رسالہ ملہار راو از کڈی

ب ۱، نہ توانم کرد حتّی المقدور در آشتی خواہم۔

ک ۲، واز ما سر دویدن۔

ب ۳، لشکر قاہرہ۔

ب ۴، تحصیل کنان۔

به سرداری هنومنت راو و رساله نوّاب غازی الدّین خان از سمت منجپور به سرکردگی روّی رام به قرینه مشاهره با المقطع هم راه داشت۔

مهرامن خواص به پائے مالی پرگنه گونڈل حق الاعانه مقرّر ساخته نگاه داشت۔ چوں در آں آوان شادی از دواج نورالعیون این راقم رو بکار بود بنابر آں رفتن نه توانستم۔ پیشیو تهکر لوهانه متصدّئ قصبه کالاوڈ که به سبب حقوق آشنائی با مادرش خود را پسر صُلبئ مهرامن می پنداشت نایب به خدمت صوبه متعیّن شد چوں که مرد سبکسار بود به کارِ نیابت آبا سیلوکر نایبِ خود امرت لال ناگر را به نگر فرستاده استدعائے قدوم دیوان صاحب رگھوناتھ جی نمود که بدونِ این ذات کارِ دل خواه صورت نه خواهد بست۔ عندالضرور این راقم را مرسول داشت۔ آبا سلیوکر معتبرانِ لشکر را برائے استقبال فرستاد۔ با احترام و اکرام نموده همیشه در برابرِ خود جا می داد۔ تا یک ماه صحبت خوش برآمده شبانه به دیدن تماشائے رقص و سرورِ لولیان و روزانه به ملاعبهٔ شطرنج و گنجیفه می گذشت۔ درعرصهٔ یک ماه پرگنه گونڈل پامال و چراگانِ وحشیان نموده رخصت یافت۔

نقل است:

در بلده پونه نانا فرنویس برزنِ آبا سیلوکر عاشق گشت چوں که صحبت خالی از اغیار و گلِ بے خار هم نمی رسید آبا سیلوکر

را به صوبه داریٔ احمد آباد به رعایت نصف رقم مبلغ دوازده نیم لک روپیه به تعهد پنج سال منصوب ساخته[1] مار از گنج برداشت۔ آباسیلو کرکه از بس که عیّاش و شهوت پرست بود، بسا نسوان از مغله و افاغنه و اهل هنود هم بستری خواند۔ گفته اند[2] که۔

مقوله:

باڈ برانی تانی سوا پنی رہی نجانی۔

قضارا در پاداشِ کردارش گاو در خرمنش گذاشت کیف ماتفق شوہر که حکایاتِ طوطی نامه، و بهار دانش، از بر داشت از حرکات و سکنات زنِ پاک دامنِ خود مطلّع گشته به بهانه طواف دوارکان ناتھ زن را هم راهِ خود در ایں دیار آورد۔ فرنویس بجز یاد ایں نازنین در دل نه ماند۔ من با چشمِ خود بارها دیده ام که زنش چندان حُسنِ دل فریب نه داشت لیکن عاشقان[3] گفته اند که لیلیٰ را به چشم مجنوں باید دید۔

فرد:

سکندر را نه دادند قطره آبے
به زور و زر میسّر نیست ایں کار

ب(۱) دوازده لک و پنجاه هزار روپیه اجاره۔

ب(۲) هنود به تصرّف به سینه آورده گفته اند۔

ب هندو۔ و هنود۔ الف هندو۔ ک یهود۔

ب(۳) بزرگان۔

در بیان ملاقات نوّاب صاحب حامد خان با مہرامن خوّاص در کالا وڈ:

نوّاب صاحب قبلہ حامد خان از لشکر معاودت فرمودہ در قصبہ کالا وڈ اتفاقِ ملاقاتِ مہرامن نمودند۔ در ایں ہنگام نوّاب صاحب قبلہ، دستِ دیوان صاحب رگھوناتھ جی وایں حقیر گرفتہ بہ دستِ مہرامن سپرد کہ ایں ودیعت ما است معزّز و متحرم دارند و مہمانِ چند روزۂ خود شمارند۔

در وقائع سونت[1] ۱۸۵۱:

در سونت[2] ۱۸۵۱ بہ تادیب و تنبیہ باگہرانِ او کہہ، مہرامن لشکر کشید۔ چند قریاتِ او پامال ساخت۔

ایں را قم عزّ ترخیص یافتہ بہ طواف جناب بہوچراجی عازم گردیدم۔ بسرِ راہ در دھاندھل پور بمکان گوڈ ڈکھوڑ مہمان شدم کہ جماعہ سواران زمین دارانِ لنبڈی و بدہوان و دھرنگدہرہ و چوڑہ مواشی ہا اذی[3] کردند۔ بہ مروّت

ک+ب را، در وقائع سونت ۱۸۵۱۔ نیست۔

ک (۲) درسوانح سونت ۱۸۵۱۔

ب (۳) ادجی۔ک۔ادجی۔ (۹)

میزبان[۱] به تعاقبش واپرداختم جنگ صائب درمیان آمد۔ به فضلِ فتح بخش مواشی درحواشی موضع سیمکپور رہا نیدم و به مالکان سپردم[۲]۔ دو سہ اسپ و مردم بکار آمد۔ بارِ دیگر در ظاہر قصبہ به خانہ جماعہ مقہوران جٹ واڑاہی نورا نام درخورد۔ به یاوری ہمّت و تفنگ اندازی از آں تہلکہ گذشتم و دیدار فایض الانوار[۳] ماتا بہو چیراجی دریافتیم۔

بہاو سنگھ دیسائی زمین دار قصبہ پانڈری و بختاجی پرشن و راشاجی برادرش به تواضع پیش آمدند۔

دربیان گرفتن جام صاحب جساجی:

درحینکہ لشکرِ شیو رام کمیدان درسونت یک ہزار وہشت صد و پنجاہ و سہ از طرف سرکار شری منت پیشوا و گایکواڑ تشخیص کاتھیاواڑ به سرحد قصبہ پڈ ڈہری رسید، مہرامن خوّاص مارا به چندے از اوّ[۴] علانیہ برانفصال جمع بندی فرستاد۔ کمیدان مذکور خود بدولت فیل سوار تایک[۵] و نیم کروہ استقبال

ب(۱،۲)، به تعاقبش و ایرادا ختم جنگ درمیان آمد به فضل فتح جنگ بخش مواشی از دست او رہا کردانیدہ به مالکان سپردم۔

ب (۳) فایض الانوار۔ نیست د (۴) از توابعان۔

ب (۵) نایک کروہ۔

فرمود۔ تایک نیم ماہ اتّفاق صحبت افتاد۔ ایں احقیر را بسیار معزّز و محترم داشت۔ مرد ازبس بزرگ و عالی ہمّت بہ نظر آمد۔

در لشکرِ مومی الیہہ خبر رسید کہ جام صاحب جساجی و برادرش ستاجی ہر دو برادر بہ چابکی در پردۂ شب تیرہ بر دروازہ کہ بہ کالاوڈ دروازہ موسوم است رسیدہ[1] بہ ہنگامہ آراشدند۔

تفصیل ایں مجمل آں کہ جام صاحب کہ ہمیشہ در تدابیر خرابی انہدام بنیاد مہرامن متردد و متلاشی بودند جماعہ دارانِ عرب کہ بر طرف گشتہ او را بہ طمع نوکری و اضافہ دور از حوصلۂ آں تنگ مایہ گان را بہ طرفِ خود کشیدہ کنگاش نمود و بنا بر بہ تغافل انداختن بہ موضع مورکنڈہ کہ بریک کردہ واقع است مقام نمودند منتظر کمین و مترصد اشارت ایں کہ بہ شنیدن آوازِ تفنگ و بندوق[2] خود را چوں پیکِ اجل بر دروازۂ[3] مذکور رسانند جماعہ دار صالح ناصالح طالح کہ بر دروازہ کالاوڈ چوکی داشت رفیقِ ایں مہمّ سخت کردند۔ در تاریکیٔ نیم شب ابر و باراں را ممد دانستہ بہ دروازہ رسیدند۔ تفنگ بر جانبِ مکانِ مہرامن کہ قریب است شروع نساخت۔ مہرامن چوں از خوابِ تجاہل چشم کشود رنگِ زمانہ بہ رنگِ دیگر دید۔ فی الحال دیوان صاحب

ب (۱) موسوم است آراشد۔

ب (۲) آوازِ بندوق +ک۔ آوازِ تفنگ و بندوق۔

ب (۳) خود را بہ دروازہ کالاوڈ

رگھوناتھ جی طلب نمودہ بہ تحصّنِ اطراف دروازہ و توپ زنی پرداخت و ضرب زن ہا سرداد۔ عربان کہ گوش برآوازِ بندوق

مصرع: چوں گوشِ روزہ دار بر اللہ واکبر است

داشتند، سراسیمہ وار دویدند امّا بہ یاوریٔ بختِ مہرامن و ادبارِ جام باران چناں ریخت کہ ہر دو جوئبار لبریز سیلاب گردید۔ کشتیٔ عزم[1] عربان در ورطۂ یاس فرو شد یعنی نہ توانست عبور کرد۔ در بنیان ہمت جام صاحب و رفیقانش از ممر نارسیدن کمک عرب و استخلاصِ گوالیلِ توپ تنزلزل افتاد۔ صالح و اصحابش[2] اکثر زخمی شدند۔ لاچار[3] پارچۂ زینہاری جنبانیدند مہرامن بہ صواب دید ارکانِ دولتش بہ قرار ایں کہ جام صاحب بہ حویلیٔ خاص خود برسند و چوں طوطی در قفس بہ فراغ بالی گذرانند۔ در ایں باب دیوان صاحب رگھوناتھ جی و مہادیو اوجہہ کہ خاندانش در شہر نگر[4] بہ فضیلت و علمیت مشہور است و محمد بروق عرب و ناصر برک عرب و مَلِک فرید خان سیٹھ را ضمان دادہ فرو آوردہ۔ چوں سواری بہ درِ حویلی مہرامن خواص کہ سرِ راہ است رسید پالکی

ب ۱، کشتیٔ مراد۔

ب ۲، صالح و مردمانش اکثر۔

ب ۳، لا علاج۔

ب ۴، ضلع ہالار۔

ب ۵، چوں پالکی بہ در

به زور و تعدّی اندرونِ محل خود بُرد(۱) و نظر بند داشت۔
ستاجی برادر خورد جام صاحب ہولگی زدہ از پالکھی بہ تیز
روی بہ خانہ خویش منزوی گشت۔ چوں لاغر و مریض و
سست طبع بود مہرامن از او حساب نہ گرفت۔ ضامنان از
رعبِ مہرامن ہراس بہ خاطر آوردہ در بردن جام صاحب(۳) مُصر نہ
شدند۔ جام صاحب بہ اصرار(۴) و استہدا باصلاح موی وشتن
لباسِ رضا نمی داد تا دو ماہ منّت کشِ مزین و گاذر نہ شدند
دیوان صاحب را جمعیت ضمانت دامن گیر شد۔ این راقم را بہ
حضور مہرامن بنا بر تخلیصِ جام صاحب فرستاد۔ موی الیہہ بہ
درشت گوی و تند خوی پیش آمد حتّیٰ کہ از طرفین دست بہ کٹارہ
افتاد۔ بہ لاچارگی جام صاحبؑ را بہ محلِ خاص رسانید۔ امّا از
آں روز مہرامن کینہ با نقش کالحجر(۵) نمود و در تدبیر استخراجِ
ما افتاد۔

بہوان خوّاص برادرِ کہترش در ہماں سال بہ زخمِ استرہ
گذشت(۶)

ب (۱) روی در خانۂ خویش گرفت۔ ک + ب (۲) سُست۔
ب (۳) ممتنع نہ شدند۔ نیست۔ جام صاحب بہ استبداد و کدورت باصلاح موی
وشتن پارچہ منت کش مزین و کاذر تا دو ماہ نہ کشید۔
د (۴) تحصین۔ ب (۵) مہرامن کینہ ورگشت و در تدبیر۔۔۔۔۔
ب (۶) بہ مرگ طبعی گذشت۔

در بیان عبور لشکر فتح محمد بار دویم و فضول شدن:

بار دویم فتح محمد نوتیار به عزم خرابئ هالار در سونت ۱۸۵۳ از رن نشور لشکر بگهران گذر کرد و مهرامن خواص به مقابلهٔ او عَلَم افراخت رسالهٔ افاغنه جماعه دار شیر جنگ خان و الف خان و صاحب داد خان و کریم داد خان و ذوالفقار خان و انور خان که از ملهار راو راجه کڈی رخصت یافته بودند نگاه داشت - نوّاب صاحب حامد خان بهادر را حق الاعانه دو لک و پانزده هزار جامی مقرّر کرده به معاودت آورده جمعیتِ وافر به هم رسانند و موضع دهیسره (۱) کنار رن مقام ساخت. فتح محمد جماعه دار به جرئتِ فطری قریب لشکر به پلّه یک توپ انداز فرود آمد روز دویم مهرامن با لشکریان خود و نوّاب صاحب با فوج آفاقی و مختار خان بابی جاگیر دار بالوّه و شیخ مرتضیٰ از کمکیانِ منگلور و جمال خان بلوچ و هری سنگهه پوربیه و سیندهیان و پرتاپ سنگهه و کیسری سنگهه گراسیه بالاگام دو رویه صف آراسته ایستاده - فتح محمد فسنخ اراده نموده به روباه بازی درآمد و به معرفت راج گج سنگهه جی صلح به شرط آن که بعد شش ماه از طرف نگر دیوان صاحب رگهوناتهه جی و از جانب جونا گڈهه کلیان هیروجی و از سمت راج گج سنگهه جی کرشن جی جهاله ناگر و از ارکان

(۱) ب (۱) نام موضع نیست - الف دهینسره -

راو صاحب شیوجی شاه آں چه کنند هر دو را منظور و مقبول شود و به گرگ به آتشی دفع الوقت به وضوح پیوست۔

دربیان آمدن راوصاحب بھائی جی برنگر و فتح محمد بارسویم و مایوس رفتن :

راوصاحب بھائی جی باوا[1] مدار المهام، جماعه دار[2] فتح محمد با لشکرکه شمارش از مور متجاوز و از ملخ متعدد و توپ خانه اجل نشانه در ۱۸۵۴ ساخت درنگر قریب دیواله شری ناگ ناتھ درسونت مضرب اوتاد خیام ساخت۔

مهرامن خوّاص چوں که از آقائے خود و رعایا و قصباتیانِ دل جمعی نه داشت، سوائے ذات دیوان صاحب رگھوناتھجی والف خان و ذوالفقار خان ویک چند جماعه داران عرب معاون و[3] موافق کمی انگاشت دروازهٔ قلعه خشت چلینه نموده و دوسه منهدمه سرکوب[4] افراخته پائے استقلال و استحکام فشرده[5]

الف (۱) رائے دھن جی - د- بھان جی باوا۔

ب (۲) با دار مدار۔

ب (۳) رفیق۔

ب (۴) رفیع برافراختہ۔

ب (۵) گرفت ملک۔

ملک فرید خان و علی خان و دولت خان وغیرہ قصبانیان از اندرونِ شہر با فتح محمد سازش کردہ سراغ دادکہ طرف تالاب قلعۂ رمیم بے ترمیم[1] و در قرب و جوار آں محلّہ ماست نرد بان نہند و زور آورند و مایان از اندرون حملہ کنیم تاکہ از ہر دو جانب بہ تقاتل و تضارب یتاق داران کہ افغانان بے تفنگ اند از میان بر داریم - فتح محمد ہمیں کرد - قضارا مہرامن بہ دیدن روا رو لشکر بہ مورچال تالاب آمدہ چوں وحی بنزل من اسما رسید در وقتیکہ شاہ خاور بر حصارِ نیل گوں فلک بر زینہ شعاع متصاعد گردید لشکریان کچھی بر جدار فصیل سر بر افراختند و اندکے از اجل گرفتگان در دامنِ دیوار فرود آمدند و از یک طرف حملہ بر دروازہ کہنبالیہ نمودند و جمّ غفیر بر مورچہ[2] دیوان صاحب رگھوناتھ جی کہ بہ طرفِ دروازۂ ناگ ناتھ بود یورش آوردند و توپ ہائے رعد نالہ و بہ ہر نعرہ و کوکبان زلزلہ انگیز و غلغلہ ریز شہریان ساخت[3] تمام شہر زیر و زبر گشت بلکہ روزِ محشر ملاحظہ افتاد[4] نوبت بہ حدے رسید کہ بالائے پشتۂ تالاب اسپ در زیر ران ایں راقم بہ مہرہ زنجیری تفنگ نزولیان بہ چراگاہِ عدم شتافت - بہ فضلِ ناگ ناتھ کہ والیٔ ایں ولایت

ب (۱) قلعۂ خام و در قرب و جوار محلّۂ ما است۔

و (۲) بر سنگر۔

ب (۳،۴) از - تمام - تا - افتاد - نیست۔

است باد نصرت بر پراچم مہرامن وزید۔ فتح محمدؐ، فتح ناکردہ چند نعشِ مقاتیل، اجاد منزاخیم گذاشتہ با لشکر خاسرو خایب معاودت بہ منزل نمود۔ روز دویم کوچیدہ بہ قصبہ کہنبالیہ رفتہ محاصرہ نمود و ہماں عزّت یافتہ کہ در نگر یافتہ بود۔

دربیان آمدن امین صاحب بہ تشخیصِ جمع بندی:

امین صاحب بن حمید جماعہ دار در سونت یک ہزار و ہشت وپنجاہ وپنج بہ تشخیصِ جمع بندی از دارالخلافہ بڑودہ لشکر ہالار آورد(۲) ایں راقم را برائے انفصالِ پیش کش مہرامن خوّاص فرستاد و پرگنہ بانکانیر رسیدم۔ جماعہ دار بچہ و نہال خان و مادھو رائے ناگر و رگھوناتھ جی مودی بہ استقبال تقدیم نمود بہ مشرقہ کمیدان شیو رام فیصل یافت۔ بر مُلک کاتھیاواڑ از عہدِ شیو رام کمیدان سہ چندان پیش کش از معمول جاری گشت۔

از آں سال مہرامن دوسا بوچ(۳) وغیرہ ناگرانِ نگر بہ ستم زرہا گرفت۔

ب (۱) فتح ناکردہ خاسرہ خایب معاودت نمود۔

ب (۲) تشخیص کاتھیاواڑ از بڑودہ عازم گشت۔

د (۳) کاچھہ۔

در بیان مورچال کردن بر قلعه بهانوڑ و عبور لشکر فتح محمد بار چهارم:

مهرامن خوّاص در سونت یک هزار و هشت صد و پنجاه و پنج این راقم را با لشکر شائسته و دو ضرب توپ به تسخیر قلعه بهانوڑ که در آں راجپوتانِ ملک هالار و باراڑی و دلاسه و کمکیان فتح محمد جمهور مقهوران بودند و مرتکب فتنه و فتور و مصدرِ فساد و فصور شدند۔ امر فرمود تا چهار ماه بر تحصیر حصن پردا ختم(۱) موسی جان فرنگی و جماعۂ عربان و افاغنه و سیندهیان در تردّد و جاں فشانی سعیٔ بلیغ بجا آورد لیکن به بستن طالع مهرامن و بے دلی کیشوجی کام ندار و اکثره سپاه و زخم رسیدن به دست راستِ من تهاونِ چهار ماه به تمام آمد۔

فتح محمد به عزم برداشتن(۲) کمک قلعه کسان لشکر قرینِ نگر آورد مهرامن به صلاحِ وقت محض بنا بر لجام کشی توسنِ سرکش جماعه دار فتح محمد به کمک شیوجی شاه که منافق او بود(۳) دیوان صاحب رگھوناتھ جی را به مدد به مانڈوی براه کشتی مع فوج و کیشوجی

ب (۱) تا چهار ماه محاصره ماند۔

ب (۲) به عزم داشتن مورچار از کچھ۔

ب (۳) شاه که به راو صاحب محاربه داشت۔

کام دار فرستاد- امّا شیوجی از لشکرِ غیر ملکی وسوسه به خاطر آورده اعتبارِ مردم نگرنه کرده بروفق و مدارا رُخصت ساخت۔

چوں دیوان صاحب رگھوناتھ جی به نگر رسیدند، مہرامن برائے استمداد به طلبِ لشکر شیورام کمیدان که در آں وقت پیش کش گیران در ضلع پنجال بود فرستادہ[1] بر مقام بہاڈلہ نظم و نسق ایں مقدمہ کردہ[2] و حق الاعانہ به ذمّہ خود گرفته با لشکر[3] به سمت نگر راہی شد۔ به تقدیر الٰہی کوتہ اندیشان خطرۂ فاسد در دلِ مہرامن انداختند که مرضیٔ دیوان صاحب رگھوناتھ جی نامعلوم۔ مبادا به جانب داری جام صاحب پردازد و[4] شتر به کدام پہلو نشیند۔ چوں مہرامن مزاج متوہم و مشوش داشت۔ از ناہمتی[5] بر مقام ڈہو نواد با فتح محمد در ساخت[6] و صلح کرد۔ جماعہ دار فتح محمد که خوف از لشکرِ شیورام داشت با ایں بہانہ متمسّک گشته رو به دیارِ خویش آورد۔ مہرامن از قرار منحرف شدہ۔ شیورام چوں قریب نگر رسید نوشت که برائے کارے که استدعائے مقدم تشریف کردم به فضلِ مفضّل به

ک+د را(۲) از- بر مقام- تا- مقدمہ کردہ- نیست۔

ب (۳) رو به راہ آورد۔

ب (۴) و معلوم نیست مبادا که به جانب داری جام صاحب کراید و گاو در خرمنِ ماگذارد۔

ب (۵) با فتح محمد موضع ڈہو نواد ملاقات کردہ فیصل داد و فتح محمد بازگشت۔

سرانجام رسید- حالا قدم رنجه فرمودن چه ضرور است تصدیع نه یابد فرمود-

مقوله:

تیل ماکھیل شما رائگاں رفت[۱]-

چوں که دیوان صاحب رگھوناتھ جی معاملهٔ مصلحتِ خرچ به ذمهٔ خود گرفته بود این انحراف نامناسب[۲] دانسته از روئے جرأت مقدمان بهرگنه لاحق را جمع ساخته زر از او گرفت و به شیورام داد- این واقعه علاوه کدورت و کاوشِ سابق شد- دیوان صاحب چوں بے دلئ مهرامن دید از نگر رنجیده برآمد به قصبهٔ دهرول اقامت ورزیدند- جام صاحب باتسلئ باطنی می پرداختند-

مهرامن خواص در اندک مدت در ماه پوش سونت ۱۸۵۶ وديعتِ حیات سپرد- مرد سپاه پرور و رو بختاور و دلاور بود- پس از وفاتش چوں که اولاد از زنِ مسلم داشت از ورثهٔ پدر خارج گشته و پسران بهوان خواص سنگ رام و پراگ جی وارث ملکش گشتند- امّا بے اعتضاد نمی توانستند در نگر ماندن چوڑیه و بالنبهه و آمرن سه قلعه وسی و شش[۳] دیهات جاگیر گرفته رفتند و مال نقدی هم راه بردند و جواری که هزاران کلسی ⊗ درکان

ب (۱)، تیل ماکبسل برباد رفت-

ب (۲)، گرفته بود عذر و ضد نمی تواں کرد-

د (۳) سی و سه + الف ۳۶- ⊗ یک کلسی = ۲۰ من-

مدفون بود افتاده ماند- پس از رسیدن به مکان دیوان صاحب رگھوناتھ جی را بارہا تکلیفِ مرافقت کردند در وجہ اجابت نہ داد راقم را خبر کرد- از مقام دیورہ برگشتہ بہ پور بندر رفتم- چناں چہ ذکرش در سوانح پور بندر گذشت و برادرِ کہتر دلپت رام را نزد ہری سنگھ راجہ (لنبڈی) لیمڑی کہ از عہد ہر بھم جی واسطہ محبت درمیان بود فرستادہ- برآں ہشت ماہ نہ گذشتہ کہ جام صاحب ازبس عواطف و اشفاق راجانہ، دیوان صاحب را بہ حضور طلبیدہ پرگنہ ران پور جاگیر دادہ در زمرۂ ارکان دولت نگاہ داشت-

در بیان برآمدن جام صاحب بہ ملک گیری:

جام صاحب چوں از برآمدن قبایلِ مہرامن مطمئن گردیدند بہ تحصیل اسپ بیورہ محالاتِ مشخصہ وغیر مشخصہ در سونت ۱۸۵۸ لشکر کشید و قلعہ جدہن پامال نمود-

دیوان صاحب رگھوناتھ جی را نوّاب صاحب حامد خان بہادر بہ جذبۂ عنایت جمعیّت خان شروانی و عمر جماعہ دار بہ نگر فرستادہ بہ جوناگڈھ از یک ماہ طلب فرمودہ بودند لیکن بہ سببِ سرکوشئ اعظم بیگ چیلہ و کرسن داس معاملہ برہم خورد- مدد خرچ مبلغ ہا و چہار دیہات موروثی مرحمت فرمودہ-

چوں بہ قصبہ دھوراجی رسیدہ جام صاحب بہ لشکر طلبید چوں بمقام کندنی شامل گشت رایاتِ افواج دریا امواج بر بہ تشخیص

پیش کش مرتفع ساخت۔ از پرگنات جہالا واڑ بہ قدر وسعی نذرانہ گرفت و پرگنہ گوگھہ بارہ کہ گاہے معمول نہ بود ترک تازی نمود تا دامنِ کوہ گرنار از قریات باہمہ جونا گڈھ و کاتھیان زر ہا گرفت تھانہ جسدہن گذاشت انا نہ توانست داشت بہ چیرگی و فرخی معاودت فرمود۔

دہلی کہ در قبضۂ مہاراجہ مہراجی سندھیہ بود، انگریز در سونت یک ہزار و ہشت صد و شصت گرفت۔

در بیان گرفتن قلعہ کنڈورنہ :

چوں کہ جام صاحب بہ غرورِ زر و لشکر خیلے بر چیرگی و خیرگی بہ ہم رسانند جماعہ دار مراد خان و فقیر محمد مکرانی در سونت ۱۸۶۴ از پور بندر رنجیدہ بہ کنڈورنہ در آمدہ بودند۔ از او بہ شرط نوکری قدیم و طمعِ یک لک جامی، قلعہ کندورنہ گرفت۔ ثانی الحال کرنیل الیک سانڈر والکر بہ داد رانہ سلطان جی وا رسیدہ در دو ساعت فتح ساختہ حق بہ مستحق سپرد۔ مردِ ثابت سخن و عالی فطرت گوشِ زمانہ نہ شنیدہ و چشم روزگار نہ دیدہ باشد[۲]

ب را، ۲) کندورنہ تعلقہ پور بندر کہ مراد خان و فقیر محمد مکرانی مقیم بودند چوں از رانہ رنجیدند بہ طمعِ زر بہ جام صاحب سپردند در سونت ۱۸۶۴ کرنیل صاحب الیک سانڈر والیگزنڈر والکر فتح ساختہ بہ مرزبان رانہ سلطان جی سپرد۔ مثل صاحبِ موصوف مرد ثابت سخن و عالی ہمت بہ تک نظر چشم زمانہ نہ دیدہ و گوشِ روزگار نہ شنیدہ۔

در بیان لشکر آوردن فتح محمد:

فتح محمد از کچھ با لشکرِ بے عدد و جنود[1] بے حد در سونت ۱۸۶۷ از رن به قصد تاراج بالار عبور کرد و نہ دانست۔

بیت:

صیّاد ہر بار شکارے بہ برد۔ باشد کہ یکے روز پلنگش می زد۔

جام صاحب برائے مقابلۂ او دیوان صاحب رگھوناتھ جی را از کوتیانہ بہ کمک طلبید۔ حسب الحکم[2] بھائی صاحب مربّی خود ایں راقم با سہ صد سوار و پیادہ و یک ضرب توپ بہ کوچ متواتر بہ نگر رسید و زیر قلعہ مقام ساخت۔ جام صاحب جسا جی بہادر بہ نیمہ تشریف فرمودہ سرِ مجلس باواز بلند از زبان[3] فیض ترجمان گوہر ریز شدند۔ اے رنچھوڑ جی۔

بیت:

ترا دیدم و ارجن را شنیدم
شنیدہ کے بود[4] مانند دیدہ

ب (۱) لشکر متکاثرہ و جنود متوافرہ۔

ب (۲) صاحب بہ تجرّد استماع خبر دیوان۔

ب (۳) بہ آواز بلند سرِ مجلس لب بہ تعریف کشادہ شکر ریز شدند۔

ب (۴) فرد ــــ ترا دیدم و رستم را شنیدم۔

بدون دیوان رگھوناتھ جی درایں زمانۂ دون پرور کہ مردمان کافر نعمت اند کلام بہ جان سپاری کمر بند و در ملازمانِ خود چوں احدی را سزاوارِ ایں مہم عظیم پر نبینم بنا بر آں عزماً و قصداً شما را طلب داشتم۔ امروز فردا لشکرِ فتح محمد سیزدہ ضرب توپ و توپ ہوای و خمیدہ باخود دارد[1] و لشکر از بست ہزار متجاوز است در پرگنہ محروسہ مقام خواہد[2] نمود و پامال خواہد ساخت۔ شما را بہ رسالۂ خود مقابل بہ موضع ہڈیانہ کہ قلعہ نہ دارد[3] باید شتافت ایں راقم نام شنکر فتح بخش بہ زبان آوردہ[4] سوار شد۔ وقت شام ظاہر ہڈیانہ مضرب مسمار سرا پردہ ساخت۔ جماعہ دار فتح محمد نیز بہ یک کروہ منزل گرفت و علم بر افراخت۔ جام صاحب ہشیار منش در عرصہ یک شبان روز[5] پیادہ عرب و مشاقط و رومی سیندہی یک ہزار و چہار صد سوار و دو ضرب توپ بہ من رسانید لیکن بعض حضور باشانِ او باش رشک می بردند و در طلبیدا شتن ما، کسرِ ناموس خود خیال می کردند گوکل خواص ورگ[6] سنگھ جہالہ وغیرہ نیزہ ہائے و تفنگ و گوالیل و آذقہ و

ب (۱) توپ وچند حرمات باخود دارد۔

ب (۲) مقام در پرگنہ خالصہ شریفہ۔

د (۳) پناہے نہ داشت۔

د (۴) یاد نمودہ۔

ب (۵) عرصۂ دو روز۔ د+ک (۶) گولہ سپاہان را بہ رنج آوردند تا آں کہ دو روز بہ فاقہ گشت

سامانِ خورش هم راه نیاوردند۔ دو روز لشکر را به نیم سیری وابعض
را به فاقه گذشت۔ این احقیر تکیه بر مددِ ناصر و معین[1] خود و علی الصّباح
که سپه دار مهر لشکر انجم را به احاطه شعاع تنگ تر گرفت
باجمعیت انتخابی خود و صد پیاده رومی و مشاقط پیش قدمی به
دشمن آویختم چوں که تلقاء تفنگ پلّه رس به طناب خیایم او
رسیده هنوز چند بے دلان سر از بالینِ خواب نه برداشته
بودند ناگاه از[2] قریب لشکر سندرجی سوداگرِ اسپان که در سرکار
انگریز وابستگی[3] داشت و ساکن ملک کچھ شاملِ او بود پارچۂ زینهار
جنبانید[4] به سبک پائے افتان و خیزان رکابِ من گرفت و خطِ
ریسی ڈینٹ⊗ بڑوده کرنیک صاحب متضمن بر ممانعتِ جنگ
به رستم داد۔ فی الحال اطاعتِ امرِ جلیل سرکار بر خود لازم داشته
عطف عنان کردم۔ سندرجی قولِ امان از جماعه دار فتح محمد به
به مهلت سه روز گرفت به مشرط که مالِ مغرونه و منهوبه وقیمت
متاعِ سوخته استرداد[5] شده بے تردّدات آید۔ فتح محمد در

د+ک ۱، این کس از گوکل خواص و گج سنگھ طمع بریده تکیه۔
د+ک ۲، بودند سراسیمه وار برد اردوئے افتادند۔
ب ۳، که به سبب تجارتِ اسپان وابستگی۔
ب ۴، تفنگ ها بند شد او تبیک۔
ک ۵، استرداد شده۔ نیست۔
⊗ نمائنده سیاسئ انگریزان

دل باخت و برو باه بازی جان بردن از چنگالِ بہادران پرخاشجو
به وسیله دمنۂ زمان[1] سندرجی و حکم محکم سرکار انگریز
پرداخت سرعتاً از باد و برق دام[2] گرفته در نورِ مہتاب که پرده دارِ
شب زنده داران است[3] نقّاره رحیل ناگفته سحرخیز بزیرِ عنان
گردید چوں که ازاین مکر و حیل استطلاع یافتم پاشنه کوب
رسیدم[4] و بر پلّه یک تیرانداز پیروی کردم و الجا و اسباب
وغیره عرابجات و سامان دست برد می ساختم تا آنکه فتح محمد بعدِ ہزیمت
و نکبت از رن گذار نمود۔

بعد یک روز کرچلی صاحب به ره نمائی پنگل شی باد فروش و
دیوان صاحب بیتھل راو مع لشکر گایکواڑ و انگریز رسیدند به تعقبش
قریب کوٹہاریه سواری جریده پرداختند۔ فتح محمد از گستاخی و شوخی
متعرض گردنی[5] سی اسپ و چند نقّاره[6] بترک برد۔ پس از فراغِ
این مہم حسب الحکم جام صاحب[7] پرگنه بالنہه به ضرب رایات ظفر
آیات کردم۔ چوں که دیوان صاحب بیتھل راو خیلے عنبار از این

ک ۱، دمنه زبان۔ دیک ۲، بوام گرفته۔

ب ۳، از برق دام گرفته۔

ب ۴، باوجود امتناع سندرجی پاشنه کوب۔

ب ۵، کردنی۔

ب ۶، چند سوار به دست فتح محمد۔

ب ۷، المرضئ آقائے خود پرگنه۔

راقم دربطون داشتند جام صاحب لشکرِ خود را به جس راج کام دار و گوکل خواّص تحویل نموده مارا به بهانه دل خیز به حضور طلب داشت - دیوان صاحب بیتھل راو به مُلکِ خود رفت وجس راج و گوگل خواّص هم بعد دو ماه در محرّم به رسم مسلمانان سوگوارانه واشک ریزی و سینه زنی بے نیل مقصود به نگر رونق افزا شدند۔

دربیان لشکر کشیدن سرکار انگریز و گایکواڑ بر نگر:

شخصے عرب، یکے از صاحبانِ انگریز در سونت ۱۸۶۸ به ناحق کُشته درپناه قلعه موڑ پور رفت - جام صاحب باوجود تحکّم و تهدید سرکار انگریز به پاس غیرت که شعار راجگان است پناه گیر را نه سپرد و سرکار انگریز را در تسخیر سرکش و تنبیه باغی بهانهٔ قوی افتاد بالشکر دریا پیکر کرناک صاحب و گنگا دهر شاستری و شری منت گایکواڑ فتح سنگھ راو سینا خاص خیل شمشیر بهادر مع میر صاحب کمال الدین حسن و سرفراز علی و امین صاحب و دیوان بیتھل راو[ا] بر نگر مورچال مستقل نمود یک روز اتواپ نگر چناں کارگر اُفتاد که از خونِ چندیں جوانان و اسپان میدانِ[ب] کارزار

ب را، بیتھل راو عزم بالجزم به فتح نگر۔

ب را، اسپان و سپاهان شهید شدند۔

به رنگِ گل زار رنگین گشت۔ روز دویم به مجرّد جاری شدن توپ کوہ شکن انگریزی اتوابِ قلعہ یک سر بند کردید۔ توپ ہائے ہوائی ستارہ زیر آشوب قیامت نما[1] و ہول جاں گذا در شہر افگند۔ راجپوتان و جماعہ در غلبہ جستن[2] ہمت در باختند جام شیر دل باچند عربان بہ سپرد و شمشیر مرتب پیادہ بہ مقابل گوارڈ⊗ انگریز کہ حملہ ور بود دوید۔ دیوان صاحب رگھوناتھ جی و جماعہ دار فقیر محمد با یک صف گوارڈ از کمرگاہ ریختند۔ از طرفین پائے احدی نہ جنبید۔ تیرگی شام دافع جنگ شد۔ جام صاحب در راجپوتان تاب مقاومت نہ دیدند بہ صلح کرانیدند و بہ راجپوتانِ خودستا فرمودند[3] کہ روز اوّل کہ دیوان صاحب رگھوناتھ جی بہ صلاح و صلح می کوشیدند شمایاں می گفتند کہ دیوان صاحب قوّت نہ دارد۔ ما راجپوتیم پس از نوشیدن خونِ اعدا گوش بہ صلح خواہم داد آں ہمہ لاف و گذاف چہ شد معہذا راجپوتان گوسائیں گوبردھن جی مہاجنان باہم سرگوش نمودہ بہ جام صاحب عرض داشتند و قرار بہ صلح دادند۔ دیوان صاحب مرضیٔ آقائے

ب ر۱، توپ ہائے ہوائی غلغلۂ مرگ نما و تہلکہ جاں گذا در شہر۔

ب ر۲، لشکر راجپوتان ہمّت در باختند۔ یک روز دیوان صاحب رگھوناتھ جی وجماعہ دار فقیر محمد .....

ک ر۳، بہ راجپوتانِ خودستا نفرین کرد کہ روزِ اوّل —

⊗ گارڈ (محافظ دستہ)

خود دریافته به لشکر رفت و به قرار ایں که تا دو سال یک یک لک روپیه اضافه بر رقم معمول بابت مصلحت خرچ و سیزده لک جامی بابت تقاضائے سابقه کچھ فیصل نموده لشکر مراجعت کرد۔

در بیان بهشت (نصیب) شدن جام صاحب جساجی:

چوں که قاعدهٔ مستمر این جهانِ فانی است که گذشتنی به حسرت گذاشتن، جام صاحب جساجی به مرگِ طبعی به روز شراون ودِ پانچم سونت یک هزار و هشت صد و هفتاد راج و تاج ترک فرمود۔

مدّتِ راج چهل و شش سال نه ماه و نهه روز۔

مرد سپاه پرور، بلند نظر، مهمان نواز، عدو گذار بود۔

برادر خوردش ستاجی نام که قبل ازایں رنجیده گریخته نزد خواصان واز آں پس به سرکار گایکواڑ در امریلی برده بود و بعد از یک سال به سفارشِ سرکار موصوف و سرکار انگریز پرگنه ران پور که در جاگیر دیوان صاحب رگھوناتھ جی بود در جائے داد عطا فرموده در شهر آورده بودند بر تخت نشست۔

جام ستاجی بن لاکھاجی:

ب را، معاودت نمود۔

جام ستاجی دایم المریض و لاولد بود بس که جسم لاغر و نحیف داشت۔ آچهو با مخدره با عصمت جام صاحب از جساجی جاڑیجه زمین دار بهانوڑ پسرے به نام رن مل جی به طریق متبنّیٰ گرفته دو لک روپیه در هر دو سرکار متواضع شد و قرار داد که پس از گذشتن ستاجی که قریب الوقوع بود جانشینِ او باشد و چوں که جام صاحب کیلاس واسی وصیّت کرده گذشت که کام دار جگ جیون دیو جی که از پیشین مستحقّ این خدمت است بغیر کام داری سرفرازی دارند۔ موتی رام بوچ ناگر را داعیٔ کاروبار در سر افتاد و رانی صاحبه آچهو با را وسیلهٔ جزیلهٔ خود ساخته موش در انبارِ جگ جیون می گذاشت به خیال این که اگر خار از راه دفع شد و به فراغِ خاطر بے زحمت اغیار گلِ مراد می توان چید۔ در این تدبیر می بود که جماعه دار عربان مشاقسته گرفته طلب بودند از جام صاحب ستاجی به معرفت اندرجی بقّال وکیلش به مصلحتے دست آویز نو یافته از قلعه پڈ دهری و کنڈورنه هنگامه تاخت و تاراج آراستند خیلے شورش عالم خراب برخاست۔ جگ جیون سابقه صحبتے که با دیوان صاحب بیتھل راو نایبِ گایکواڑ داشت به تعهد حق الاعانه دعوت به تخلیصِ قلعه جات نمود۔ مومی الیهه در ابتدا چند بیادق عرب جماعه دار بدر کهتری وغیره در نگر مداخلت کرده و از یک طرف سندرجی کهتری نایب بالنتائن صاحب و از جانب دیگر سه بندیٔ جدید که بے واسطه چهره و منتِ حاضری و رجوعات

بخشی نوکر بودند۔ ہمہ ہا خزانہ، عامرہ جام صاحب چون" ترکانِ خوانِ یغما" پنداشتہ بہ سبب نا اتفاقی جگ جیون و موتی رام بورچ دست برد نمودند بلکہ خالی ساختند۔ القصہ دیوان صاحب بیتھل راو[1] بہ تقریبِ علوفہ ملازم گشتہ۔

در سونت یک ہزار و ہشت صد و ہفتاد و دو، مورچہ بندی و توپ اندازی بہ دست ہاندی صاحب آغاز کرد۔ جگ جیون و موتی رام "مالِ بے گانہ و دلِ بے رحم" زرہا پاشیدہ[2]۔ چوں مدتِ مورچال بہ طوالت انجامید، دیوان صاحب بیتھل راو و گوبند راو بہ عزم سزائے مشاقطہ سوار شدند۔ مقہوران آماس را فربہی[3] دانستہ در ظاہر قلعہ بہ جنگِ تفنگ سخت آویختند و نہ دانستند کہ

بیت:

گوزنی کہ با شیر بازی کند
زمین جائے قربان نمازی کند

چوں کہ جماہیر مقاہیر رو بہ ہم در آوردند۔ لشکر فیروزی ماثر مانند بلائے ناگہانی بر سرِ او ریخت و بہ ضرب نعال تکاوران آہنین بہ ہم و ثعبان خم فقط اہل مشاقطہ سقط شدند[4] بہ قبضہ السیف کہ سلامتی

ب (۱) بیتھل راؤ و بانستین صاحب و سندرجی بہ یک ہزار مردم بہ تقریبِ علوفہ ملازم گشتہ۔

ب (۲) بے رحم زرہا بر خاک ریختند۔ ب (۳) فربہی دانستہ از قلعہ بر آمدہ مشغولِ تفنگ زنی شدند نداستند کہ۔ ب (۴) آہنیں سم و نیزہ ہائے ذرہ شگاف بہ جہنم رسانیدند۔

جستند از بیم امان جان خواستند و قلعه اولیائے دولت جام صاحب سپردند
پس از انصرام این مہم لشکر به پڈدہری آمد۔ از آں جا ہم مشاقط بر آمدہ[1]
پناہ به سنگ رام خواص به قلعه چوڑیه بردند۔ جام صاحب که از مدّتے جویائے
این چنیں روز نو روز اقبال تواں گفت بود[2] به بہانه این که نمک حرامان
راچوں استعانت کردند چوں آتش به بے گاه در صحرا۔ به قضائے
اہل مشاقط درعین موسم باران لشکر انگریز و گایکواڑ بر حصار جوڑیه
برده۔ سندرجی که دولتش در عروج بود و بالنتائن صاحب
مربّیٔ وقت او بود در نگوں ساختن لوائے بخت دیوان صاحب که
نسبت نیست به سرکار گایکواڑ[3] داشت مستعد بود۔ به وساطت موتی رام
به قول که۔

مصرع:

شود ہم درد باہم درد دم ساز

بارانی صاحبه آچھو با گنگایش ہا اندیشیده به استخلاص[4] دژہائے
متعلقه خواصان کشیدند[5] درحقّ استمداد مبلغ ہشت نیم لک روپیه

ب (۱) مشاقط را اخراج داد اوشاں پناہ سنگ رام خواص۔
ب (۲) روز بود جا دادن مقہوران را بہانہ نمودہ چوں آتش۔
ب (۳) لوائے اقبال دیوان جی صاحب بیتھل راو که فی الحقیقت نیست به
گایکواڑ مستعد بود۔
ب (۴، ۵) اندیشیده که لشکر به استخلاص دژہائے متعلقه خواصان لشکر انگریز
به استمداد درخواست مبلغ۔

به اقرار هشت اقساط مقرّر یافت۔ چوں لشکر انگریز قریب جوڑیہ رسید سنگ رام خوّاص به دیدن لمعاتِ سنگین[1] بنادق و پرچم کلاه و براقه سلسله زرّین قوامیص دل باخته سنگ رام لرز لرزان رو پریده عجلتاً به حضور صاحب لشکر رسیده زینهارخواست و قلعه جات مملو به آذقه[2] و اضراب اتواپ و زنبورک و انبار گذاشته ملک خود سوائے ناموس به ضمانت انگریز به موربی رفت۔ از آں جا رفته رفته به مرورِ ایّام زرها در ارکان سرداران انگریز متعیّنه بڑوده باشید و سندرجی کھتری و دیوان جی صاحب بیتھل راو چناں که۔

بیت:

میانِ عاشق و معشوق رمزیست
کراماً کاتبین را هم خبر نیست

به مرسومات دل خواه رجوع گرفته پرگنه آمرن از دربار جام صاحب طوعاً و کرهاً جاگیر آمرن دهانیدند[3] سندرجی کھتری که مدار کار و نایب سرکار انگریز بود، اقساط قبول کرد درضمن آں پرگنه جوڑیه و بالنبهه به رقم یک لک و پانزده هزار جامی که پیدائش ۳ لک جامی شنیده شد به تعهد هشت سال و راول و اسودر دو موضع که شصت هزار جامی

ب (۱) لمعات سنان بنادق۔

ب (۲) قلعجات مع سامان اضراب اتواپ و زنبورک و انبار به اذقه گذاشته ملک خود۔۔۔۔۔۔

ب (۳) جاگیر یافتند۔

محصول او اوست به معرفت موتی رام بوچ که یارِ جانی در آں ہنگام به حسد جگ جیون رام دیو جی برادرِ خالاتی ایں راقم بود انعام گرفت۔ چوں کہ لشکر انگریز معاودت نمود دفعتاً سندرجی و بالنتین صاحب به اقتضائے شکست رونق دربار[1] نگر به هر مہانہ می آمدند و زیر بار تہمت و افتراع می آوردند۔ جگ جیون دیو جی و موتی رام چوں در خود ہا اتفاق نہ داشتند روزگار به کج دار و مریز می گذرانیدند۔

در سونت ۱۸۷۵ به ارادہ غسل نربدا جی از جوناگڈھ برآمدہ به ملاقات بالنتائن صاحب رفتہ بودم۔

چند[2] روز تہیہ اسباب جاترا[3] نربدا اتفاق در نگر مصیبت افتاد۔ بائی صاحبہ آچھو بارانی از بس مہربانی چپان شدہ در پائے گاہ نوکر داشتہ ہفتاد و پنج ہزار روپیہ قرض بر بیرگنہ کنڈورنہ گرفت چناں کہ در سونت ۱۸۸۰، زر مذکور بار نویل صاحب به ذمّہ خود گرفتہ مکان مذکور حوالۂ ہنس راج کرد۔ چوں کہ بار نویل صاحب به سبب مُردن زنش کہ از جان عزیز داشت به جگر سوختہ از ایں دیار رفت و بلیسن صاحب کہ چند روز به حکومت ماند به عداوت آں کہ دیوان صاحب رگھوناتھ جی در ہر کار رفیق نوّاب صاحب اند و منافق و

ب (۱) بازار نگر۔

ب (۲) در سونت ۱۸۷۵ به ارادہ غسل نربدا از جوناگڈھ برآمدہ بنا بر ملاقات ــــــ

ب (۳) اسباب سفر نربدا۔

مناقص کاربار کھتریان وجہالہ کہ وابستہ ماست میشود ہرچہ خواست در دفتر خود نوشتہ رفت وبعد او بلیسن صاحب کہ[1] بہ نصیب اہل اشراف این دیار[2] رونق شکن شدند از اصفاء کلمہ انصاف پنبہ درگوش دارد تمام زر مطلوبۂ ماکہ قریب ہشت لک جامی شد بہ خاک سیاہ آمیختہ در زیر بار نقصان آورد وبہ ہرکسے راکہ بار نوبل صاحب بر افراخت او را نظر بر ضمانت سرکار و وابستہ، سرکار ناکردہ در غار مزلّت انداخت۔

وفات جام صاحب ستاجی:

بہ روز پھاگن شد ایکادشی سونت ۱۸۷۶ جام صاحب ستاجی بہ مرگِ طبیع بہ عالمِ باقی شتافت[3]۔

مدّت راج پنج سال وشش ماہ و پانزدہ روز۔

جام صاحب رن مل جی بن جساجی پسر متبنّیٰ جام صاحب جساجی:

در سونت ۱۸۸۰[4] در عہد او بار نوبل صاحب مردِ قدردانِ اہلِ عزّت

ب (۱) از۔ بہ تصیب۔ تا۔ دیار۔ نیست۔ ب (۲) از۔ رونق۔ تا۔ کلمہ۔ نیست۔

ب (۳) جام صاحب ستاجی بہ عالم باقی شتافت۔

ب (۴) سال۔ سونت ۱۸۸۰۔ نیست۔

و دقیقہ رس و دولت خواہ سرکار کنپنی بہادر کہ مثل الیک سانڈر والکر تواں[1] گفت محصن برائے زیر دست[2] بود۔ جام صاحب رن مل جی کہ مرد جوان و شوخ طبع و سینہ زور و لجام کش بہ خیالش درآمدہ کہ بہ ہنس راج برادر زادۂ سندرجی کہتری[3] کہ بر سرکار نگر مطالبہ موہوم بیست و شش لک جامی برآوردہ بود اجارۂ تمام ملک نگر بہ رقم مبلغ ہفدہ لک وسی ہزار جامی از سونت ۱۸۸۱ بہ تعہد دہ سال دہانید۔ آخر الامر بہ سبب ناسازیٔ طرفین و نامہربانی بیلسن صاحب و بیلسن صاحب پاس حد ضمانت مہر سرکار انگریز نہ داشتہ حسب الصلاح مشاوران خود خواہ عہد اجارہ شکستہ جام صاحب او را معزول ساخت۔ پس از رفتن بیلسن صاحب کہ لایق ریاست نہ بود و در سیاہ و سفید امتیاز نہ داشت و بیلسن صاحب بہ خلاف قاعدہ صاحبان سابق کار پردازی نمود۔

اشعار:

ہر کہ آمد عمارتِ نو ساخت
رفت و منزل بہ دیگرے پرداخت
وآں دیگر[4] بخت ہم چناں ہوسی

ک ۱، تواں گفتہ۔

ب ۲، زیر دستِ خود۔

ب ۳، برادر زادہ سندرجی کہتر کہ بہ نام ہنس راج۔

ک+ب ۴، دگر + الف۔ بیت۔ نیست۔

وایں عمارت بسر نبرد کسی

اہلِ ایں دیار از سنونت یک ہزار و ہشت صد و ہشتاد و سہ، خراب اند۔

ناگران و سپاہ بے وطن اند
زنداں بے جان و مردہ بے کفن اند(۱)

دربیان شادی جام صاحب با دختر بجے سنگھ راول:

در سنونت ۱۸۸۵ بہ روز ماہ شود پنجمی شادی ازدواج جام صاحب رن مل جی با دختر بجے سنگھ راول، راجہ بہاو نگر جلوہ نور می افروخت از زر بخشی و رنگ پاشی و داد و دہش خلاع و حلل دفتر سخاوت حاتم طائی نمود مہتہ موتی رام درایں کار آب خود در عالم افزود و ہمہ کہ و مہ فرزندان ایں کس حسب ارشاد جام صاحب برائے استرضاء او عزیز تر از جان لکھمی شنکر و شنکر پرساد و منی شنکر و ریوا شنکر را بہ پنجاہ سوار در بارات فرستادہ بودم بسیار خوشنود شدند و خشنود کردند(۲) تا تحریر دو فرزند بخت بلند رونق افزائے خاندان راجگی اند و اُمید کہ ایں بار در شدنی بالمحصلہ ایں سرکار نگر بہ سہ بندر و چہاردہ محال معمول است بہ استقلال تمام رونق بے مثال راجگی(۳) می کند۔ محفل پیرائی و مجلس آرائی بطور میزائی و مغلیہ کہ سابقہ از بزرگانش یکے از حضور شاہ دہلی و

الف (۱) بیت۔ نیست۔ د (۲) خوشنود و خوشنود شدند۔

ب (۳) بہ استقلال کمال و اجلال مالا کلام۔

سلطان احمد آباد یک چند مدّت به قریب بساط بوسی مشرّف شده اند مرعیٔ می دارند و حجاب مخدّرات معلّی و راخیان اعلیٰ خیالت که در سلاطین زادگان باشد۔

محالات کنہالیہ و لال[۲]پور و ران[۳]پور و بہانوڑ[۴] و موڈ[۵]پور و جودپور[۶] و کنڈورنہ[۷] و کالاوڈ[۸] و پڈھری[۹] و ہرنیانہ و جوڑیہ[۱۰] و بالنہہ[۱۱] و آمرن[۱۲] و کاتھیاواڑ[۱۳] و بندر سلایا[۱۴] و نگر[۱۵] و جوڑیہ[۱۶] از دریاے سبجانہ در دانہ خورد برمی خیزد و کانِ آہن در پرگنہ کنہالیہ است۔ مع برادران محالات کہ عبارت از دلاسہ و دہورل و کہیر سرا و گونڈل و راجکوٹ و سردہار و کھریڑی کہ از لوا حقاتست۔

جملہ پیدائش سی و پنج لک جامی۔

محالات کاتھیاواڑ اتکوٹ و بروالا و نہادالا و سانتہ لی است[۱]۔

الف را از۔ محالات۔ تا۔ سانتہ لی۔ نیست۔

در بیان ملک اوکهه :

پیش از پنج هزار سال شری کرشن مع قوم جادوان که پنجاه و شش فریق و ابنوه بے آن جماعه از حد حساب بعید تر است به خوف کال جون شاهِ قندهار از بلده متهراه فرار کرده بشهر دوارکان در ایں جزیره آباد ساخته سکونت ورزیدند۔ پس از مدّت چند سال تمام جادوان به غسل پراچی و طواف شری سومناتھ به پٹن دیو آمدند۔ در نشهٔ شراب که اُمّ الخبائث است همه قوم در خود پا آویختند و شربتِ ممات نوشیدند[1] و شری کرشن هم به زخم تیر صیّاد رونق بخش اورنگ بیکونٹھ رونق فرمودند فی الحال قوم راجپوت[2] واڈهل که در ایں فریق در زمان بالیه اناث و ذکور از لشکر سلطان محمود غزنوی که اسیر شده بودند به شرف[3] دهرم و دید مجید مشرّف گشته تداخل یافته اند و جماعهٔ باگهران سکونت می دارند و در بر و بحر غارت گری و قزّاقی نمودند۔

در سونت یک هزار و سه صد و هفتاد[4] شمس خان مسجد در ایں بلاد بنیاد نهاد و در سونت ۱۵۴۷ ملک طوغان از طرف سلطان محمود تھانه دار بود راجه بهیم اسیر شد و در سونت ۱۵۴۷ سلطان محمود گجراتی خرابی ایں

ب (۱) خود ها به قتل رسیدند و شری کرشن۔ * راجه۔

ب (۲، ۳) واڈهل که درین فریق ترکان از مصاحبان سلطان محمود غزنوی زن و مرد که دست گیر شدند به شرف .....

د (۴) هفتاد راجه بیکر ماجیت شمس خان۔

مکان نمود۔ در سونت ۱۶۴۸ لشکر در عقب منظفر سلطان خانِ خاناں برد
سنگ رام و شوا واڈہل منظفر را بہ ملک کچھ رسانند۔ در سونت ۱۸۵۸
کشتی ہائے انگریز آمدہ توپ با از قلعۂ بیٹ انداختہ و از کشتی چند
شجاعانِ فرنگ فرود آمدہ حملہ کردند امّا کار(۱) نہ کردہ باز گشتند۔ کشتی
ہائے بیٹ و دوارکان کہ ہم راہ دزدی می کردند تمام سوختہ۔ چناں چہ
در آں ہنگام ایں راقم با قافلہ شصت عرابہ و صد سوار و دو پالکھی بہ طواف
شری رنچھوڑ رائے جی رفتہ۔ بودم مولو مانک و بیرسی مانک تاگور گھڈھ
برائے استقبال آمدند بہ تمام تواضع و خاطر داری تحمّل عقیدت مہمان پرستی
کردند تا دوارکان وکیلان باوا شیوا رام، خلیفہ دیوالۂ تریم رائے جی
و لکھمی جی بہ طلب آمدند براہ کشتی بہ بیٹ رفتم بہ طواف شری رنچھوڑ
رائے و تریم رائے و کلیان رائے و مادھو رائے و پرسوتم رائے
و دیو کی جی و کشی کو شیشوا مہادیو سعادت ازلی اندوختہ۔ مبلغ شصت
ہزار جامی در ثواب و خیرات صرف شد۔ سنکھنارائن دیکر تیرتھ و
سنکھ تلاؤ کپلیشور و گنپتی، مزار حاجی کرمانی وغیرہ در ایں بلدہ فیض
رسانِ خاص و عام است۔ تفصیلش تا چند نگارد۔ دیوالہ جگت کہ بنا
کردۂ راجہ وجرناتھ است از بس بلند و غسل گومتی کہ چوں مشہور
آفاق است از نافرسائی قلم رفع تصدیع سامعان نمود۔

و در سونت یک ہزار و ہفت صد و سی و پنج از خوف مسلمان
بت ہا را در جزیرہ بیٹ بردند۔ در سونت ۱۷۸۱ کاکا بھائی و ہالا

(۱) کار با تائید شری دوارکان ناتھ برگشت۔

بھالی دیوالہ ہائے بیٹ را تعمیر نمودہ۔

در سونت ۱۸۶۴ لشکر انگریز کہ کرنیل الیک ساندر والکر سردار بود فتح پوشیترہ نمود۔ در سونت یک ہزار و ہشت صد و ہفتاد و پنج سرکار انگریز بہ اہتمام ہانڈی صاحب و محمد عطا تھانہ قایم کرد (۱) در سال دویم آں ہر دو (۲) تھانہ داران سپہ سالار را باگہران بہ اندک شورد شغف بر آوردند۔ چوں کہ مومی الیہہ ہانڈی صاحب سلوک و طریقۂ صلح کل داشتند مورے را نیازاردند و مگسے را نہ کشتند۔ یک مشت باروت بہ تصرف نیاوردند۔ و خود را بے بدرقہ بسلامتی عزت و حرمت از آں اولکہ بدر کشیدند۔

در سونت ۱۸۷۶ مکرّر افواج قہر امواج انگریز براہ تری و خشکی عبور نمودہ بہ یک حملہ فتح قلعۂ دوانکان ساخت و بسیاری از باگہران او کہہ قوم مانک مولو و بیرسی وغیرہ قریب دو صد و پنجاہ در آبِ گومتی تشنہ لب مرگ شدند۔ تھانہ انگریز قایم گردید۔ بہ مصلحتِ وقت ایں مکان بہ گایکواڑ سپرد فی الحال با بادوسیکر نایب با جمعیت دو صد مردم، عرب و مکرانی وغیرہ قایم اند۔

ایں ملک بے آب و زر قوم زار و زراعت کم از کم۔ باگہران بہ دزدی بحر و بر اوقات بسری کنند۔ سوائے خرمہرہ چکر و گل گوپی چندن و سبزی کوار و مہر کرم کہ از آں مردمان حیوان طبع پیش از مرگ می سوزند۔

ب (۱) در سونت ۱۸۷۵ تھانہ قایم گردید۔

ب (۲) سالِ دویم ہانڈی صاحب و محمد عطا و تھانہ داران۔

پیدائش ماشور قافلہ ہا کہ بہ طواف دوارکان ناتھ می آیند باعثِ کفایت اخراجات مجاوران دراجہ باگہران است۔ شتر و بُزدمرد دلیر درایں ضلع گزیدہ شود۔

کچھی گڈھ راجہ کچھ بہ سرکوبی قطاع الطریقان او کہہ بنا کرد۔

چوں کہ ایں ملک درجاگیر او کہا، دخترِ راجہ بانا سور منکوحہ انی اودھ، بود بہ او کہا موسوم گشت واللہ اعلم بالصواب۔

اختتام کتاب:

اے رنچھورجی کُجا بودی و کُجا آمدی از کجا غوطہ زدی و کُجا سر بر آوردی۔ اگر ایں قسم از کار ہر دیار تفصیل وار منگاری کتا بے باید تصنیف کرد۔ بس کُن بس کُن کہ عمر کوتاہ و قصّہ دراز است و تا بہ قلم قید آوردم۔

آنچہ دیدم واز حاکیان شنیدم برائے یادگار کہ مددگارِ عمر ناپائیدار است بہ احاطۂ تحریر درآوردم۔ ایں نسخہ کہ بہ "وقائع سورٹھ" موسوم است بنا بر مطالعہ حریفان و وقائع دوست و عزیز القدر شنکر پرساد تصنیف نمودم۔

بیت:

من نوشتم صرف کردم روزگار
من نمانم این بماند یادگار

//

تاریخ سورخ

(مؤلفہ)

شمبھو پرشاد ہرپرشاد دیشاں

شائع کردہ
انڈین کونسل آف ہسٹاریکل ریسرچ
۳۵۔ فیروز شاہ روڈ، نئی دہلی ۱۱۰۰۰۱